

Goed-fout

Criminele verdringing in legale ketens; een verkennend onderzoek met voorbeelden uit de hout-, afval- en fruitketen

Bureau Bervoets, Eric Bervoets, Mirjam Corsel, Tim Boekhout van Solinge,
m.m.v. Sabine Hellemons

Goed-fout

Goed-fout

Criminele verdringing in legale ketens;
een verkennend onderzoek met
voorbeelden uit de hout-, afval- en
fruitketen

Eric Bervoets
Mirjam Corsel
Tim Boekhout van Solinge
m.m.v. Sabine Hellemons

Maart 2024

Wetenschap

BureauBervoets
ONDERZOEK & ADVIES BIJ VEILIGHEIDSVRAAGSTUKKEN

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:

Sdu Klantenservice

tel.: (070) 378 98 80

website: www.sdu.nl/service

Omslagontwerp: Dominique Gimberg

Afbeelding omslag: Adobe Stock

ISBN: 9789012409599

NUR: 600

© 2024 Sdu B.V., Den Haag

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiering van Politie & Wetenschap (P&W) in het kader van de Strategische Onderzoeksagenda van de Politie (SOAP, 2019). Het is het resultaat van samenwerking tussen het regioprogramma 'Straatwaarde(n)' van het RIEC Midden-Nederland, onderzoeksbureau ESSA Research, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Landelijke Eenheid van de politie.

© Het intellectuele eigendom ligt bij de auteur(s). De auteur(s) stemt/stemmen ermee in dat deze uitgave of delen uit deze uitgave (onvoorwaardelijk en zonder kosten) gebruikt kunnen worden door derden, zolang de context waarbinnen zaken worden gepresenteerd, behouden blijft.

Inhoudsopgave

1	Inleiding / 7
1.1	Overnemen van legale handel door criminelen en fraudeurs / 7
1.2	Onderzoeksvragen en praktijkrelevantie / 9
1.3	Onderzoeksontwerp en -verantwoording / 11
1.4	Wat volgt en dankwoord / 12
2	Criminele verdringing: analysekader en empirische afbakening / 15
2.1	Inleiding / 15
2.2	Analysekader / 15
2.3	De gelegenheid maakt de dief – criminele gelegenheid / 16
2.4	Criminele verdringing / 17
2.5	Normhandhaving (C in analysekader) / 25
2.6	Markten en ketens (A en B in analysekader) / 29
2.7	Empirische afbakening: voorbeelden rondom hout, recycling en fruit / 30
2.8	Tot slot / 36
3	Teak uit Myanmar voor superjachten uit Nederland / 37
3.1	Inleiding: fout hout op de Groene Draeck van Beatrix / 37
3.2	De markt van teakhout door de eeuwen heen / 38
3.3	Kwetsbaarheden / 41
3.4	Normen en handhaven / 42
3.5	Criminele verdringing / 50
3.6	ontwrichtende effecten / 53
3.7	Deelconclusie / 53
4	Hout- en woudcriminaliteit in en uit de Braziliaanse Amazone / 55
4.1	Inleiding / 55
4.2	De markt – de markt van hout- en woudproducten / 57
4.3	Kwetsbaarheden in de keten / 60
4.4	Normen en handhaven / 66
4.5	Criminele verdringing / 69
4.6	ontwrichtende effecten / 73
4.7	Deelconclusie / 75

5	Plastic afval: lucratieve handel / 77
5.1	Inleiding / 77
5.2	Branchekenmerken: verdienmodellen en kwetsbaarheden / 77
5.3	Marktontwikkelingen: vraag, aanbod en export / 80
5.4	Normen en handhaven / 82
5.5	Criminele verdringing: sjoemelen, milieudelicten en afvalkolonialisme / 86
5.6	Ontwrichtend effect / 90
5.7	Deelconclusie / 90
6	Windmolens: meer dan een afvalprobleem / 93
6.1	Inleiding / 93
6.2	Een relatief jonge en aantrekkelijke markt / 93
6.3	Kwetsbaarheden in de keten / 94
6.4	Normen en handhaven / 97
6.5	Criminele verdringing: vier vormen / 98
6.6	Ontwrichtend effect / 107
6.7	Deelconclusie / 108
7	Avocado's: het 'groene goud' / 109
7.1	Inleiding: narco penetration / 109
7.2	Markt: ongekende vraag, kansen voor kwaadwillenden / 110
7.3	Kwetsbaarheden in de keten / 110
7.4	Normen en handhaven: van <i>soft law</i> naar <i>hard law</i> / 120
7.5	Criminele verdringing: meeliften op de lucratieve handel / 122
7.6	Ontwrichtend effect / 126
7.7	Deelconclusie / 126
8	Slot: aandacht voor niet-traditionele misdaad / 129
8.1	Inleiding: waar een vraag is, is een weg (en weg is weg) / 129
8.2	Reflectie: zin en onzin van een nieuw begrip / 131
8.3	Vergelijking casuïstiek op thema's / 133
8.4	Conclusies samengevat / 140
8.5	Beschouwing: besmette ketens / 144
8.6	Nieuwe vragen, richtingen en adviezen / 146

Bronnen / 151

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap / 167

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap / 169

1 Inleiding

1.1 Overnemen van legale handel door criminelen en fraudeurs

De afgelopen jaren is door zowel politie als wetenschap in Nederland veel aandacht besteed aan criminele *ondermijning* van de economie (o.a. Staring e.a., 2019; Van Wijk e.a., 2020; Tops & Tromp, 2020 en Bervoets e.a., 2021). We weten dat het hierbij een ingewikkeld en volgens sommigen vaag begrip betreft (o.a. Nelen e.a., 2023). Ondermijning kan kort gezegd worden opgevat als de verwevenheid van boven- en onderwereld, zodanig dat criminelen¹ misbruik maken van diensten en faciliteiten die strategische (handels)locaties en sectoren hen bieden. Denk daarbij bijvoorbeeld aan zee- en luchthavens, bedrijventerreinen, de transportsector en het vastgoed.

Politie en Openbaar Ministerie zien echter in sommige economische sectoren, naast ondermijning, ook indicaties voor *verdringing*. Dat betekent kort gezegd het overnemen of beïnvloeden van legale handel door criminelen en fraudeurs. Denk aan het voorzien in de vraag naar tropisch hardhout. Uit een programma bij het Functioneel Parket dat onder meer is gericht op zogeheten fout hout blijkt dat wordt gesjoemeld met landpapieren en kapvergunningen. En dat wordt getracht willens en wetens handhaving van de Europese Houtverordening (EUTR) te omzeilen of ontduiken om maar aan de vraag van de markt te kunnen voldoen.

Onze werkdefinitie van verdringing is: het verschijnsel waarbij deelprocessen in de productieketen geheel of gedeeltelijk worden overgenomen of beïnvloed door criminelen en fraudeurs. Waarbij we die laatsten evengoed als criminelen zien. Denk bij deelprocessen onder meer aan het productieproces, de groothandel, detailhandel en de logistieke en financiële processen hiertussen tot en met de afvalverwerking (of recycling tot nieuwe grondstof). De verdringing kan zowel de vorm aannemen van actieve (netwerk)samenwerking van legale en illegale partijen in de vorm van zogeheten Joint Crime Ventures², om maar aan de vraag naar producten te kunnen voldoen (symbiose) of de wetsovertreders liften mee op bedrijfsprocessen (parasitair).

Bij deze verdringing kan het verder zowel gaan om georganiseerde criminaliteit als de zogeheten organisatiecriminaliteit, in de Engelstalige literatuur aangeduid met *corpo-*

1 In de praktijk vooral drugscriminelen, dat wil zeggen georganiseerde criminaliteit in de drugseconomie.

2 Zie verder uitgewerkt in het volgende hoofdstuk.

rate crime (Huisman & Kleemans, 2017). De reden dat criminelen en fraudeurs³ zich aanbieden, is tamelijk plat: zij zien kansen om veel geld te verdienen en daarbij hebben zij weinig boodschap aan regelgeving. Zij zoeken de mazen en grenzen op en maken handig gebruik van kwetsbaarheden in verdienmodellen en marktontwikkelingen. We werken dat in het volgende hoofdstuk preciezer uit. Al met al bestaat de kans dat met criminele verdringing oneerlijke concurrentie in de hand wordt gewerkt. Maar er zijn ook (andere) zeer schadelijke gevolgen van verdringing voor mens en milieu die de aandacht verdienen – en soms al hebben – van opsporingsdiensten, zowel landelijk als internationaal. Denk aan arbeidsuitbuiting en zware milieucriminaliteit, zo zal ook blijken uit onze casuïstiek.

Aanwijzingen voor verdringing zijn er naast de houtimport en (andere vormen van) grondstoffenhandel bijvoorbeeld ook in de visserij, de fruithandel, afvalverwerking, de uitzendbranche en de agrarische sector.⁴ Denk bij indicaties bijvoorbeeld aan een opvallend aantal gevestigde bedrijven dat ermee stopt, of nieuwkomers zonder enige aantoonbare ervaring in de sector. Maar denk ook aan fraude (o.a. met keurmerken) of ingewikkelde juridische (arbeids)constructies met allerlei onderaannemers. Of een groot aantal bedrijven dat staat ingeschreven op een enkel woonadres, waar verder geen bedrijvigheid plaatsheeft.

Bij de nieuwkomers gaat het niet zelden om bedrijven met subjecten die reeds bekend zijn bij politie, justitie of bijzondere opsporingsdiensten.

Soms lijken de indicaties voor verdringing te maken te hebben met behoorlijk aangescherpte wetgeving, bijvoorbeeld milieuwetgeving en met de wens om die wetgeving te ontduiken. Neem de import van Myanmarees teakhout, dat nu verboden is volgens Europese regels, maar waarnaar veel vraag is. Bijvoorbeeld vanwege de superieure kwaliteit, waardoor het op grote schaal wordt gebruikt voor het leggen van houten dekvloeren in superjachten. Doordat milieu hoog op de agenda staat,⁵ zal de wet- en

3 Wij scharen fraudeurs ook onder criminelen, ook zij schenden immers doelbewust wet- en regelgeving om daarmee veel geld te kunnen verdienen. Soms wordt de fraudeur neergezet als een 'sluwe sjoemelaar' en wordt het etiket crimineel nogal overtrokken gevonden, zo merkten we in de interviews. Maar wat ons betreft gaat het om een deelverzameling van de bredere groep aan criminelen. Met fraudeurs bedoelen we in dit onderzoek personen die vanuit het (legale) bedrijfsleven willens en wetens geld verdienen met normschendingen.

4 Deelnemende professionals van onze Masterclass Forest Crime d.d. 22 juni 2021, waaronder een officier van justitie, maakten zich grote zorgen over de criminele verdringing in genoemde sectoren. Deze zorgen worden verder versterkt door eerder onderzoek van o.a. collega-criminoloog Mehlbaum (2021) over de visserij, van Van Wijk en Van der Torre (2021) over bloemen en diverse rapporten van UNODC. Ook was er bijvoorbeeld rondom de afvalverwerking en uitzendbranche berichtgeving in de nieuwsmedia. Denk aan 'Fraude en criminaliteit bij afvalbedrijven', *De Groene Amsterdammer* (12 augustus 2020); 'Fraude door Britse recyclingindustrie, deels via Nederland', *NOS* (19 oktober 2018) maar ook de uitzendbranche kwam recent nog in beeld zo blijkt uit 'Frauderende bestuurder uitzendbureau moet 8 ton terugbetalen', *Dagblad De Limburger* (13 oktober 2021).

5 Zie ook het Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit Politie (Neve e.a., 2021) en de wens van het OM om milieucriminaliteit meer prioriteit te geven (zie bijvoorbeeld het interview in *NRC Handelsblad* van 7 juli 2021 met landelijk milieuofficier Rob de Rijck: Milieuofficier De Rijck: 'Ons rechtssysteem werkt te weinig afschrikwekkend voor milieudelicten', <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/07/07/milieuofficier-de-rijck-ons-rechtssysteem-werkt-te-weinig-afschrikwekkend-a4050203>).

regeldruk er in sommige sectoren (waaronder hout en afval) de komende jaren bepaald niet op achteruitgaan.

Maar niet alleen het willen omzeilen van strenge wet- en regelgeving biedt een verklaring voor verdringing. Ook financiële prikkels kunnen leiden ertoe dat (delen van) bedrijfsprocessen ondergronds verdwijnen en er bedrijven zijn die geld verdienen aan het omzeilen van regels en controles (Rugierro & South, 2012; i.c. Heijkant, 2020). Dat geldt zeker ook voor een verstoorde markt wegens sterk gestegen productiekosten in een crisis (denk aan een pandemie, stijging van gas- en transportprijzen). Ook dan kunnen (delen van) bedrijfsprocessen overgenomen worden door criminelen of een deel van de bedrijven laat zich verleiden om regels te overtreden. Bekend is het voorbeeld van het inhuren van malafide uitzendbureaus om de arbeidskosten laag te houden (zie ook Kromhout, Van der Leun & Wubs, 2010). Maar soms is verstoring ook het gevolg van misdaad. Neem bijvoorbeeld de fruithandel waarbij de markt ernstig wordt verstoord (lage prijzen), omdat fruit ook als deklading wordt gebruikt bij drugssmokkel (Bervoets e.a., 2021). Als het product eenmaal als deklading heeft gefungeerd wordt het op de markt 'gedumpt' voor een bodemprijs. Denk aan Zuid-Amerikaans fruit dat in Nederland stukken goedkoper is dan in Zuid-Amerika. Of neem kappers die knippen voor een tarief dat de helft bedraagt van andere kappers, omdat in een deel van de branche crimineel geld wordt witgewassen. Een nette fruithandelaar of een nette kapper moet dan meegaan met de lage prijzen, ophouden met de handel of kiezen voor regelschending. En dat laatste bijvoorbeeld door te sjoemelen en regels te overtreden om de prijzen maar concurrerend te houden.

Hierbij moet echter direct worden benadrukt dat dit onderzoek is bedoeld als een eerste verkenning van een begrip, mede om te zien wat het toevoegt aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat over georganiseerde criminaliteit. Onvermijdelijk betekent dit dat onze gedachtevorming, argumentatie en empirie rondom criminele verdringing soms ook 'doodlopende paden' bevatten en we ook voor onszelf nog niet heel scherp hadden (en hebben) wat het nu heel precies is en wat zeker niet. Bij een explorerend onderzoek missen geregeld panklare, scherpomlijnde definities en is conceptualisering eerder de uitkomst van het onderzoek dan dat deze aan het begin al helder is. In dit hoofdstuk presenteren we eerst de onderzoeksvragen en de -verantwoording. In het volgende hoofdstuk worden de centrale begrippen in de onderzoeksvragen wat verder uitgewerkt en presenteren we een analysemodel om onze casuïstiek systematisch te kunnen ordenen.

1.2 Onderzoeksvragen en praktijkrelevantie

Het gaat in dit onderzoek uiteindelijk om, al dan niet criminele, ondernemers die kansen zien om geld te verdienen zonder zich daarbij al te veel aan te trekken van wet- en regelgeving met grote gevolgen voor mens en milieu, waarbij zij veelal ook misbruik maken van kwetsbaarheden in verdienmodellen en productieketens (netwerken).

Deze studie begeeft zich daarom op het grensvlak van (groene) criminologie en economie. De vragen aan de basis van deze studie zijn:

1. Wat is criminele verdringing en wat is het niet? Wie of wat wordt verdrongen? Hoe verhoudt het begrip 'criminele verdringing' zich tot georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit?
2. Hoe werken marktontwikkelingen en branchekenmerken de criminele verdringing in de hand?
3. Hoe werken wettelijke normen en handhaving de criminele verdringing in de hand?
4. Zijn er nog andere factoren waarmee criminele verdringing kan worden geduid of verklaard?
5. Welke gevolgen heeft de criminele verdringing? Welke gevolgen zijn terug te brengen tot oneerlijke concurrentie, tot sociale problematiek (o.a mensenrechten) en welke gevolgen zijn er voor het milieu?
6. Wat voegt het begrip 'criminele verdringing' toe aan wetenschap en opsporingspraktijk? Welke inzichten en aanbevelingen alsmede welk handelingskader voor opsporing en vervolging (maar ook voor 'awareness' en preventie) levert deze studie op?

Waarom dit onderzoek?

Een weer wat oudere slogan van de Nationale Politie is het aanpakken van misdaad door van wijk naar wereld te kijken en van wereld naar wijk (Politie, 2012). Dus: door lokale en internationale ontwikkelingen en misdaadverschijnselen in samenhang te bekijken. Dit empirisch onderzoek kan bijdragen aan meer begrip van de internationale ontwikkelingen die van invloed zijn op de misdaad in Nederland. Deze studie zou moeten opleveren dat we georganiseerde misdaad niet alleen in internationaal perspectief zien, maar dat we ons ook realiseren welk slachtofferschap en schade deze misdaad (al dan niet in de vorm van criminele verdringing) teweegbrengt. Uiteindelijk gaat het in dit onderzoek eveneens om het begrijpen van een systeem (van netwerken en belangen). Dit onderzoek heeft in die zin de wind mee dat er vandaag de dag meer dan enkele jaren geleden aandacht is voor zware milieucriminaliteit en we ons realiseren dat wat elders in de wereld gebeurt ernstige gevolgen kan hebben voor onze eigen leefwereld en andersom. Zie hiertoe ook het Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit (Neve e.a., 2021).

Zoals aangegeven, betreft het in wetenschappelijk opzicht een exploratief onderzoek. Het onderzoek moet eerste inzichten opleveren over het verschijnsel verdringing voor zowel de wetenschap als de praktijk. Voor de opsporings- en controlepraktijk, maar ook voor het OM, is een goed begrip van de verwikkelingen (lees: verdringing) in economische sectoren essentieel. Het stelt hen in staat de veiligheidsbehoefte en impact van interventies beter in te schatten, effectiever samen te werken met de bijzondere opsporingsdiensten en publiek-private samenwerking meer gericht en realistisch op te bouwen. Het gaat er derhalve om de praktijk straks een handelingsperspectief te bieden.

1.3 Onderzoeksontwerp en -verantwoording

Om vat te krijgen op het thema en de eerste onderzoeksvraag voldoende te kunnen beantwoorden, hebben we allereerst klassieke en recente literatuur bestudeerd over economie en misdaad, alsmede literatuur over de aanpak van zware georganiseerde criminaliteit en organisatiecriminaliteit (corporate crime). Daarbij hadden we speciale aandacht voor publicaties vanuit de zogeheten groene criminologie met betrekking op zware milieumisdad. In hoofdstuk 2 wordt getracht de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden.

Onderzoeksvraag 2 tot en met 5 zijn beantwoord met een combinatie van literatuur en empirie. Laatstgenoemde betrof zowel (experts)interviews als casuïstiek. Omwille van de beantwoording van deze onderzoeksvragen werden niet alleen peer reviewed bronnen gebruikt, maar gingen we heel nadrukkelijk ook op zoek naar journalistieke bronnen, websites en rapporten van bijvoorbeeld internationale (politie)organisaties en de zogeheten non-gouvernementele organisaties (ngo's). Waar mogelijk hebben we steeds geprobeerd de meest primaire bron op te voeren. Dus niet het artikel waarin een rapport wordt aangehaald, maar bij voorkeur de rapportage zelf. Ook probeerden we waar het kon meer dan een enkele bron op te voeren. Het gebruik van (onderzoeks)journalistieke bronnen is van groot belang, omdat onze ervaring is dat in deze bronnen veelal eerder criminaliteitsverschijnselen worden gerapporteerd die pas (veel) later aan de orde komen in peer reviewed wetenschappelijke artikelen.

Uit de bevindingen en conclusies zijn vervolgens een aantal prescriptieve uitspraken afgeleid ten behoeve van een kort en overzichtelijk handelingskader. Daarmee wordt de laatste onderzoeksvraag beantwoord in het slothoofdstuk.

Verdiepende casuïstiek

In dit onderzoek is een – beredeneerde – keuze gemaakt voor enkele branches waar verschillende vormen van verdringing ook in empirische zin worden verkend. Daarmee is het onderzoek niet representatief voor het hele fenomeen van verdringing en de keuze wil ook niet zeggen dat verdringing alleen (of meer) in deze branches voorkomt. Bij de casuïstiek hebben we uiteindelijk omwille van de mogelijkheid tot verdieping en ook wegens praktische beperkingen een empirische afbakening gehanteerd. Voorkomen moest worden dat het onderzoek te breed zou zijn en te weinig licht zou werpen op mechanismen en processen van crimineel misbruik, waaronder de verdringing. We hadden reden om aan te nemen, op basis van een vooronderzoek ten behoeve van het onderzoeksvoorstel, dat in de houtbranche (de branche met hout- en woudproducten) overtuigende voorbeelden zijn van criminele verdringing met zowel georganiseerde misdaad als organisatiecriminaliteit, en zowel oneerlijke concurrentie als milieucriminaliteit en mensenrechtenschendingen als ontwrichtende gevolgen. Op zoek naar andere branches waarin voldoende indicaties zijn voor criminele verdringing viel op basis van expertinterviews (met toch vooral het doel van een breedte-interview) tevens de wereld op van de recycling en het fruit. Ook dat zijn branches met tevens betrokkenheid van Nederlandse markten of bedrijven. De verdringing in deze branches

wordt eveneens verondersteld ontwrichtende effecten te hebben die verder reiken dan oneerlijke concurrentie. Want vanzelfsprekend wilden we ons niet slechts tot het hout beperken en gingen we op zoek naar andere contexten waarin de verdringing zich voordoet. Een ander selectie criterium was dat het moest gaan om voorbeelden die ook daadwerkelijk onderzoekbaar zijn en actueel. Er moest – kortom – (actuele) data beschikbaar zijn die zonder al te veel hindernissen kan worden verzameld, ook op basis van openbare bronnen als nieuwberichten, rapporten en websites.

Interviews en aanvullende observaties

Voor dit onderzoek werden in totaal tweëndertig diepte-interviews gehouden, soms in combinatie met een aanvullende (open) observatie. Denk aan de onderzoeker die inheemsen interviewde in de Amazone en daartoe (zeer geregeld) ook in het gebied zelf vertoefde om er te gaan kijken. Denk ook aan de onderzoeker die zelf ging kijken bij afvalbedrijven en fruitbedrijven om zich een beeld te vormen van de markt en we (soms ook zichtbare) kwetsbaarheden in deze sectoren aantreffen. De ene keer betrof het een expertinterview dat niet heel specifiek over een bepaalde sector of casuïstiek ging, zoals een interview met een misdaadeconoom, een onderzoeker of een officier van justitie. Maar meestal werd in het interview ook doorgevraagd op de hiervoor genoemde drie sectoren: hout en woudcriminaliteit, recycling en fruit. Globaal werden zowel vertegenwoordigers gesproken van publieke als van private partijen. Denk bij publieke organisaties aan politie, (andere) opsporingsdiensten, douane, omgevingsdiensten, en bij private partijen aan individuele bedrijven, brancheorganisaties en zeker ook non-gouvernementele organisaties. Ook werden experts geïnterviewd van universiteiten en hogescholen.

Vijf gevalsstudies

Kwalitatief onderzoek kan ook in de criminologie worden opgevat als verhalen vertellen (Bovenkerk, 1992; Petintseva & Althoff, 2020). Toegankelijk opgeschreven korte gevalsstudies zijn hopelijk niet alleen prettig om te lezen voor de doelgroep van politiemensen, onderzoekers en iedereen die meer wil weten over crimineel misbruik en het aanpakken ervan. Ook methodisch zijn gevalsstudies een handig middel om voldoende scherp en diepte aan te kunnen brengen. En om vervolgens via systematische vergelijking te ontdekken welke patronen er zijn. Een meervoudige gevalsstudie als voorliggende is zeer nuttig als een verschijnsel allereerst wordt verkend en later nader onderzoek behoeft. Het gaat erom een verschijnsel te bestuderen in de ‘natuurlijke context’ en dan is een criminologische gevalsstudie een verstandige methode.

1.4 Wat volgt en dankwoord

Hierna worden eerst de centrale begrippen en hun samenhang nader uitgewerkt. Daarna volgen de vijf gevalsstudies met steeds aan het eind een korte deelconclusie als opmaat naar het slothoofdstuk, waarin we het antwoord op de onderzoeksvragen sa-

menvatten en in perspectief plaatsen. Zoals aangegeven, presenteren we in dat hoofdstuk ook een handelingskader voor de opsporingspraktijk.

In dit rapport verkennen we een nieuw begrip (verdringing) én we beschrijven vormen van (milieu)criminaliteit in een internationale context. Deze tweedeling is – toegegeven – mogelijk wat verwarrend voor de lezer, en kan de indruk wekken dat we op twee gedachten hinken. Desondanks is de strategie toch bewust zo gekozen. De bedoelde criminaliteitsvormen konden slechts dan met voldoende scherpheid worden beschreven als we tegelijkertijd het (te verkennen) begrip en het daarbij horende perspectief zouden hanteren. Maar dat daarbij sprake is van een zoektocht wilden we zeker ook waar nodig benadrukken. Waar mogelijk hebben we omwille van de leesbaarheid echter getracht om de zoektocht naar het concept verdringing minder prominent in het rapport te zetten, zodat de nadruk meer komt te liggen op de beschreven vormen van criminaliteit en de internationale context daarvan. De meer empirisch ingestelde lezer staat het uiteraard vrij om direct de gevalsstudies te lezen en de andere hoofdstukken over te slaan.

Wij danken allereerst onze opdrachtgever Programma Politie en Wetenschap voor het in ons gestelde vertrouwen. Ook zeer veel dank aan de begeleidingscommissie met naast Annemieke Venderbosch en Maarten Bollen (beiden P&W) ook Peter Klerks (OM, Parket Generaal), Daan van Uhm (Universiteit Utrecht), Niels Huisman (OM, officier van justitie), Rudie Neve (Landelijke Eenheid Politie, onderzoeker) en Shanna Mehlbaum (Mehlbaum Onderzoek). Verder bedanken we iedereen die op welke wijze dan ook heeft meegewerkt aan dit onderzoek.

2 **Criminele verdringing: analysekader en empirische afbakening**

2.1 **Inleiding**

In dit hoofdstuk voorzien we in de theoretische en empirische afbakening van het onderzoek. De criminele verdringing – het overnemen of op zijn minst beïnvloeden van legale handel door criminelen en fraudeurs – moet worden gezien tegen het licht van criminele gelegenheid en netwerken, economische theorie over zogeheten oneerlijke concurrentie en criminologisch-juridische theorie over criminalisering. We werken dat hierna uit.

We verkennen de centrale begrippen uit de onderzoeksvragen. Tevens wordt expliciet gemaakt hoe deze begrippen zich volgens ons tot elkaar en tot de theorie verhouden. Zie daartoe het analysekader in de volgende paragraaf dat we in de rest van dit hoofdstuk zullen toelichten en beargumenteren. Het analysekader gebruiken we om ons onderzoeksmateriaal – voornamelijk casuïstiek – te kunnen ordenen en het fenomeen van de verdringing nader te verkennen. Ook geven we aan wat de empirische focus is van deze studie en we beargumenteren die (paragraaf 2.6).

2.2 **Analysekader**

We gaan ervan uit dat een combinatie van economie en factoren rondom normhandhaving criminelen en frauderende ondernemers gelegenheid biedt voor het verdringen van – en het zich inwerken in – de legale markt. Met daarbij oneerlijke concurrentie, sociale en ecologische schade als gevolg. Denk bij sociale schade bijvoorbeeld aan arbeidsuitbuiting en bij ecologische schade aan zware milieucriminaliteit. Bij de factor economie maken we een onderscheid tussen marktontwikkelingen (vraag en aanbod naar producten) en branchekenmerken (de meer structurele eigenschappen van een bepaalde branche). Een branche vatten we daarbij op als een geheel van ketens en netwerken. We werken deze elementen verder uit in de rest van dit hoofdstuk.

2.3 De gelegenheid maakt de dief – criminele gelegenheid

Ondernemers zijn altijd op zoek naar nieuwe kansen en markten en wenden daarbij hun netwerken aan. Vanuit de literatuur over misdaadeconomie weten we dat dit ook geldt voor illegale ondernemers: ook zij kunnen switchen van het ene type criminaliteit naar het andere (zie bijvoorbeeld Van Uhm et al., 2022). Hierbij gaat het bijvoorbeeld over drugshandelaren of fraudeurs, al dan niet opererend in een maffia-achtige netwerkstructuur. Ook criminele ondernemers zijn als gemotiveerde daders steeds op zoek naar gelegenheid en kansen om meer geld te verdienen, eventueel slachtofferchap en schade nemen ze voor lief.

Milieu delicten, zoals de handel in wildlife, zijn voor illegale ondernemers en ook voor criminele organisaties aantrekkelijk, omdat de handhaving voor milieucriminaliteit

over het algemeen vrij zwak is. De groene criminologen Van Uhm, South en Wyatt (2021) toonden aan dat er wereldwijd allerlei connecties zijn tussen de illegale handel in wildlife en die in drugs.⁶ In Centraal- en Zuid-Amerika zijn er bijvoorbeeld allerlei overlappingen tussen drugscriminaliteit en milieucriminaliteit. Criminele organisaties zoals PCC handelen zowel in illegale drugs als in illegaal goud en zijn betrokken bij de verwoestende illegale goudexploitatie in inheemse gebieden.⁷ Goud heeft als grote voordeel dat het handig is om grote hoeveelheden waarde te vervoeren.

Binnen de criminologie is veel kennis opgebouwd rond criminaliteitspreventie, wat eigenlijk geldt als de meeste effectieve interventie bij criminaliteit. Voorkomen is immers beter dan genezen. In Nederland is Jan van Dijk een van de grote denkers op het gebied van criminaliteitspreventie. Het domein van preventiedenken is gebaseerd op het beïnvloeden van de rationale overwegingen van de potentiële delinquent. Net als legale ondernemers maken illegale ondernemers voortdurend kosten- en batenafwegingen. De mate waarin criminaliteit voorkomt, wordt dus mede bepaald door de gelegenheid. Dit heeft geleid de gelegenheidstheorie, die als volgt kan worden samengevat: het niveau van de criminaliteit wordt bepaald door de aanwezigheid van potentiële daders, de aanwezigheid van potentiële doelwitten en de afwezigheid van voldoende sociale bewaking (Van Dijk et al., 2006). Het bekende criminologieboek *The Reasoning Criminal* van D. Cornish & R.V. Clark (red.) (1986) liet zien dat ook de delinquent, net als de legale ondernemers, zich bij zijn delinquent gedrag laat leiden door een beperkt-rationele afweging van de kosten en baten van activiteiten rondom concrete doelwitten (Van Dijk et al., 2006: 152). Van Dijk noemt dit de macht van de situatie. Talrijk zijn de voorbeelden waarbij de situatie de primaire aandrijving is van criminaliteit. Des te groter de druk uit de omgeving om zich op een bepaalde manier te gedragen, des te groter zal de geneigdheid zijn zich op een bepaalde (regeloverschrijdende) manier te gedragen in bepaalde situaties.

Daarbij gaan we ervan uit dat legale ondernemers soms illegaal opereren bij hun zoektocht naar markten en kansen en dat criminele ondernemers zich soms naast misdaad richten op legale handel in diensten en producten. Dat kan zijn om crimineel geld wit te wassen, maar ook – gewoonweg – omdat er veel geld mee kan worden verdiend. We gaan ervan uit dat geld uiteindelijk de voornaamste prikkel is voor zowel de legale als criminele ondernemers. Daarbij komen we op het element van de criminele verdringing, de afhankelijke te duiden variabele in ons onderzoek.

2.4 Criminele verdringing

In hoofdstuk 1 presenteerden we reeds onze werkdefinitie van criminele verdringing, het te verkennen en te duiden fenomeen in deze studie. In deze paragraaf betogen we

6 D.P. van Uhm, N. South & T. Wyatt (2021). 'Connections between trades and trafficking in wildlife and drugs'. *Trends in Organized Crime* 18 mei 2021.

7 Reuters (2022, 18 augustus). *U.S. Treasury eyes Brazil drug gang ties to illegal Amazon gold mines*, Reuters (<https://www.reuters.com/markets/commodities/us-treasury-eyes-brazil-drug-gang-ties-illegal-amazon-gold-mines-2022-08-17/>).

dat het in principe niet om een heel nieuw verschijnsel gaat. We geven hierbij aan dat er bij de verdringing zelf zowel uitingen van georganiseerde misdaad als organisatiecriminaliteit (in de literatuur ook wel aangeduid als corporate crime) kunnen plaatsvinden en waarom de scheidslijn tussen die twee – met name empirisch – niet goed is vast te stellen.

Een verschijnsel van alle tijden

Het is nog lastig om de term verdringing of synoniemen ervan letterlijk zo aan te treffen in de criminologische literatuur.⁸ Ook bij ondermijning is het aantreffen van een overkoepelende term in de literatuur problematisch (vgl. Nelen, 2022). En toch is het verschijnsel dat wij scharen onder verdringing vermoedelijk van alle tijden.

Cosa nostra

Zo pikte de cosa nostra, de Siciliaanse maffia, in de negentiende eeuw een graantje mee in het telen en verkopen van citrusvruchten (Dickie, 2004). Dat is op zichzelf geen illegale activiteit. Er was vanaf het vaste land van Europa een sterk toegenomen vraag. Er kon dus flink aan worden verdiend, maar dan wel met veel risico's in de productie. Zo waren de aanvangskosten hoog, evenals de kans op een mislukte oogst. De maffia verstrekke leningen tegen woekerrentes en sloeg de handen ineen met lokale telers om ook met speculaties en het onder de prijs aanbieden van (illegale) transporten dik te profiteren van winsten. Het Siciliaanse voorbeeld is nog steeds actueel: neem de leningen die de maffia verstrekke aan noodlijdende ondernemers tijdens de pandemie (Den Boer, Bervoets & Hak, 2021) en het criminele weldoenerschap (Bruinsma, Ceulen & Spapens, 2018).

Historische parel: verdringing in de maritieme geschiedenis

In het laatste kwart van de 17e eeuw zochten steeds meer kooplieden hun heil in de kaapvaart en smokkel. De kaapvaart was zelfs een van de officiële doestellingen van de WIC, die vooral vanuit Zeeland opereerde. In het laatste kwart van de 17e eeuw werden Zeeuwse kooplieden namelijk door hun Hollandse collega's uit de vaart op Europese bestemmingen gedrukt (Den Heijer & De Kok, 2021: 10). De stevige concurrentie deed hen besluiten over te stappen op kaperij, vergunde zeeroverij, en smokkel.

Eerst richtte de Zeeuwse smokkelhandel zich op Afrikaanse producten, maar gaandeweg richtten zij zich steeds meer op de slavenhandel. 'Voor Zeeuwse smokkelaars was dat een lucratieve handel; zij ontvingen voor de geleverde slaven stofgoud, tabak en andere producten en vermeden zo de kosten en risico's op sterfte die aan de driehoekshandel kleefden.' (Den Heijer & De Kok, 2021: 10). Vanwege de illegaliteit is de om-

8 Hoewel het begrip narco penetration dat wordt gehanteerd in een actueel VN-rapport over internationale drugshandel volgens ons wel heel erg in de buurt komt (VN, 2023). Het gaat daarbij om drugskartels die (mede) invloed hebben op de legale bedrijven en ketenprocessen door zich in te werken in bepaalde markten en branches.

vang onzeker, maar naar schatting zouden vijf- tot tienduizend Afrikanen op deze wijze naar Amerika zijn verhandeld en gesmokkeld (Den Heijer & De Kok, 2021: 12). De illegale slavenvaart door met name Zeeuwen duurde tot het eind van de jaren 1720. Zij maakte plaats voor legale slavenhandel door Zeeuwse schepen. De uitgebreide ervaring van Zeeuwse handelaren in de Afrikaanse vaart gaf hen een comparatief voordeel. Tussen 1750 en 1780 vertrokken meer dan tweehonderd slavenschepen uit Vlissingen, die zo'n zestigduizend Afrikanen als slaaf inscheepten in West-Afrika. De Scheldestad was daarmee met afstand koploper in de Nederlandse slavenhandel (Den Heijer & De Kok, 2021: 12-14).

En zo zijn er nog meer recente en oudere voorbeelden te noemen van bemoeienis van de criminelen en fraudeurs met op zich volstrekt legale handel en dienstverlening. Denk aan het sinds jaar en dag (geheel of gedeeltelijk) overnemen van bedrijfsprocessen door criminelen in de afval- en recyclingbranche en de fraude in deze branche door sommige – in de kern – legale bedrijven (Neve, 2013; Estrada & Huisman, 2020).⁹ Punt daarbij is dat opdrachtgevers in de regel dienen te betalen nog voor het afval is opgehaald, laat staan verwerkt of gerecycled, als het afval al wordt gerecycled. En zo betalen bedrijven dikwijls voor diensten die wel worden beloofd, maar eenmaal buiten hun zicht niet of niet regelconform worden geleverd. Zowel in Nederland als daarbuiten is veel onderzoek gedaan naar (dit soort) organisatiecriminaliteit (Huisman, 2009; Beckers, 2017; Tombs & Whyte, 2020).

Met betrekking tot overname van bedrijfsprocessen in de transport- en logistieke sector beschreef het criminologisch onderzoek voor de parlementaire Enquête *Inzake Opsporing* van medio jaren negentig dat de logistieke voordelen van Nederland distributieland internationale smokkelaars allerlei mogelijkheid bood en dat transportondernemingen werden ingeschakeld voor drugssmokkel (Bruinsma, 1996: 127). Zo kochten Turkse criminele groepen in Nederland op bescheiden schaal transportondernemingen op om heroïne vanuit Turkije te smokkelen. Maar zoals Bruinsma (1996) hierover opmerkte, was er toen geen sprake van dat wegtransport in handen zou zijn van de georganiseerde misdaad: 'Het enige dat speelt is de inschakeling van een aantal transportbedrijven in de uitvoering van illegale activiteiten. En het is aannemelijk dat hun inschakeling nu eens een meer parasitair karakter heeft, dan weer meer symbiotisch van aard is' (Bruinsma 1996: 128).

Logistieke voordelen maken Nederland nog steeds, tegelijkertijd, kwetsbaar voor crimineel misbruik. Bervoets e.a. (2021) tekenden voorbeelden op van fraude wegens een ongewoon grote economische druk in de logistieke sector. Het proces van verdringing uit zich in de vorm van toenemende fraude om het hoofd boven water te kunnen houden als transport- of pakketdienst.

9 NOS (2018, 19 oktober). 'Fraude door Britse recyclingindustrie, deels via Nederland' (<https://nos.nl/artikel/2255438-fraude-door-britse-recyclingindustrie-deels-via-nederland>).

Symbiose: verdringing als netwerkactiviteit

Uitingen van *verdringing* kunnen dus zowel een toenemende betrokkenheid en bemoeienis van georganiseerde criminaliteit als organisatiecriminaliteit betreffen, of een mengvorm waarbij beide profiteren van de symbiose in de diensten. Een reguliere ondernemer die wettig opereert, kan zowel door een criminele concurrent verdrongen worden als zelf (gedeeltelijk) tot onwettig ondernemen overgaan, bijvoorbeeld om een bedrijfscrisis te doorstaan. Bij een symbiose kan de samenwerking worden opgevat als een zogeheten Joint Crime Venture waarbij (op het oog) legale ondernemingen en misdaadondernemingen vanuit een samenwerkingsverband opereren.¹⁰

Uiteindelijk gaat het erom dat partijen beter worden van het samenspel vanuit de gedachte ‘what’s in it for me’ of voor wat hoort wat. Ook een Joint Criminal Venture kan worden begrepen met netwerktheorie waarin de nadruk wordt gelegd op hulpbronafhankelijkheid en uitwisseling van hulpbronnen tussen organisaties (Levine & White, 1961; Benson 1982; Aldrich & Whetten, 1981; Laumann & Knokke (1987). Uiteindelijk komt het volgens de netwerkliteratuur aan op ruil (Klein, 2022; Koppejan, 2022). Daarbij hoopt elke partij uiteindelijk beter te worden van de uitwisseling van hulpbronnen.

Georganiseerde criminaliteit en organisatiecriminaliteit: een vage scheidslijn

Georganiseerde criminaliteit en organisatiecriminaliteit zijn in perceptie en theorie zeer verschillend. Voorgaande voorbeelden van *criminele verdringing* en diverse studies naar georganiseerde en organisatiecriminaliteit laten echter zien dat de tweedeling legaal en illegaal tekortschiet om alle economische activiteit onder te brengen.

Volgens de onderzoekers van de Enquêtecommissie Opsporingsmethoden (1996) is sprake van georganiseerde criminaliteit, wanneer groepen van personen:

- a. primair gericht zijn op illegaal gewin;
- b. systematisch misdaden plegen met ernstige gevolgen voor de samenleving; en
- c. in staat zijn deze misdaden op betrekkelijk effectieve wijze af te schermen, in het bijzonder door de bereidheid te tonen fysiek geweld te gebruiken of personen door corruptie uit te schakelen. Het plegen van fysiek geweld door criminele groepen is niet alleen gericht op afscherming, maar kan ook andere doelen dienen zoals het dwingen of afstraffen van personen. De levering van illegale goederen en diensten op de bijbehorende zwarte markten (prostitutie, gokken, drugs etc.) vormt de basis voor de georganiseerde criminaliteit. Daarnaast bestaan echter vormen van georganiseerde criminaliteit waarbij illegale activiteiten worden ontplooid om geld te verdienen in legale bedrijfstakken en nijverheden. De commissie maakt een duidelijk onderscheid tussen georganiseerde criminaliteit en organisatiecriminaliteit, met name met het oog op de aanpak ervan.

10 D.P. van Uhm & R.C.C. Nijman (2022), ‘The convergence of environmental crime with other serious crimes: Subtypes within the environmental crime continuum’ *European Journal of Criminology* 19 (4) 542-561.

Organisatiecriminaliteit betreft criminaliteit die wordt begaan door een organisatie, doorgaans een op winst gericht bedrijf. Individuen binnen een organisatie kunnen ook als individu, dus als eenmansactie, criminaliteit plegen. In dat geval is het geen organisatiecriminaliteit, maar een voorbeeld van wat in het Engels treffend heet 'occupational crime', begaan door iemand in een bepaalde functie van een organisatie (Newburn, 2013: 386). In Nederland geldt Wim Huisman, hoogleraar criminologie aan de VU, als een van de deskundigen op het gebied van organisatiecriminaliteit. In zijn onderzoek richt hij zich onder andere op de betrokkenheid van ondernemingen bij internationale misdrijven (Huisman, 2010).

Al in 1996 concludeert Ruggiero dat beide criminaliteitsvormen steeds meer verweven raken: de georganiseerde criminaliteit maakt gebruik van de bovenwereld, nestelt zich in de legale economie en criminele organisaties gaan zich steeds meer gedragen als legale ondernemingen. Criminologisch onderzoek voor de parlementaire Enquête *Inzake Opsporing* liet hetzelfde beeld zien (Bruinsma, 1996).

Parasitaire en symbiotische betrekkingen

In de literatuur (o.a. Martens 1986; Bruinsma 1996; Kruisbergen, Van de Bunt & Kleemans 2012) worden betrekkingen tussen de georganiseerde misdaad en het bedrijfsleven in twee hoofdvormen ingedeeld: parasitair en symbiotisch.

Parasitair

Er is sprake van een parasitaire relatie wanneer de georganiseerde misdaad uitsluitend profiteert en betrokken bedrijven tot slachtoffer maakt. Denk aan afpersing en verschillende vormen van fraude, waarbij door (dreiging met) geweld of misleiding iets wordt afgenomen. Bruinsma en Bovenkerk (1996) onderscheiden daarbij drie gradaties: (1) afpersing als incident, (2) als systematische activiteit en (3) als strategisch middel om een hele bedrijfstak onder controle te brengen.

Symbiotisch

Symbiotische betrekkingen zijn marktgeoriënteerd en spelen in op een vraag, door samen te werken profiteren beide partijen. Het initiatief kan van beide uitgaan. Een symbiotische relatie kan ontaarden in volledige controle van een bedrijfstak door de georganiseerde misdaad en een machtsfactor van betekenis worden. Bruinsma en Bovenkerk (1996) onderscheiden hierin dezelfde gradaties van verwevenheid: (1) eenmalige samenwerking, (2) langdurige symbiose en (3) het controleren van een hele bedrijfstak.

'Parasitaire en symbiotische relaties kunnen in elkaar overgaan. Een misdaadorganisatie die zich ten koste van een aantal bedrijven of een hele bedrijfstak heeft verrijkt, kan besluiten met die bedrijven mee te doen en later zelfs geheel legaal te gaan werken.' Stemmen de belangen van beide partijen op korte termijn overeen, maar niet op lange termijn, dan kan een symbiotische relatie makkelijk overgaan in een parasitaire (Bruinsma & Bovenkerk, 1996).

Binnen het spectrum van georganiseerde misdaad (met illegale spelers) en organisatie-criminaliteit (met legale spelers) bestaan bovendien nog diverse andere, gerelateerde typen van criminaliteit die kunnen worden onderscheiden. Om een compleet beeld te geven van de diverse, relevante vormen van criminaliteit wordt het volgende onderscheid gegeven:

- witteboordencriminaliteit: illegaal handelen door personen van hoge of respectabele status (Sutherland, 1940, Nelken, 1994);
- organisatiecriminaliteit (corporate crime): illegale handelingen begaan door de leiding van (internationale bedrijven (Pearce & Snider, 1995);
- gouvernementele criminaliteit: criminaliteit begaan door overheidsactoren, zoals ambtenaren of politici (Friedrichs, 2004);
- staatscriminaliteit: criminaliteit begaan namens de staat, zoals ernstige schendingen van mensenrechten en illegitiem geweldgebruik (Green & Ward, 2004);
- state-corporate crime: illegale handel die worden gepleegd als resultaat van de interactie tussen actoren uit de overheidssector(en) en private sector (Michalowski & Kramer, 2006).

Zoals later uit de casuïstiek zal blijken, zijn verschillende typen criminaliteit relevant in deze studie. Terwijl in sommige sectoren wet- of regelovertredingen worden gepleegd door 'klassieke' criminelen, zijn er in andere sectoren legale, private partijen die wetten of regels aan hun laars lappen. Maar er is in sommige van onze casussen ook sprake van gouvernementele criminaliteit of zelfs van state crime, gelet op de betrokkenheid van statelijke actoren. Omdat de scheidslijn in de praktijk veel minder duidelijk is dan in theorie, onderzoeken we de criminaliteitsvormen in deze studie niet afzonderlijk, maar in samenhang.

Ondermijning

In het boek 'Koers bepalen', maakt een onderzoeksteam van de Universiteit Maastricht (UM) en Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR) de balans op van de versterking van ondermijningsaanpak in de periode 2019-2022. Het team adviseert de term 'ondermijning' los te laten en het begrip 'georganiseerde misdaad' te herintroduceren. Hoewel de term ondermijning beleidsmatig mobiliserend heeft gewerkt, is deze in de politieke discussie en volksmond versmald tot een drugsprobleem en werkte op operationeel vlak verlamdend. Door de versmalling zijn blinde vlekken ontstaan voor andere vormen van criminaliteit, die soms door dezelfde personen en groeperingen worden gepleegd, waar soms zelfs grotere bedragen in rondgaan en die soms schadelijker gevolgen hebben. Denk bijvoorbeeld aan mensenhandel, arbeidsuitbuiting, milieucriminaliteit of cybercrime.

Ook ondermijnende criminaliteit gepleegd door reguliere organisaties en ondernemingen – organisatiecriminaliteit en witteboordencriminaliteit – bleef volgens het onderzoeksteam grotendeels onderbelicht in de versterkingsbeweging. Evenzo de internationale component, ondanks het sterk grensoverschrijdende karakter. Als er al internationaal gekeken werd, lag de nadruk vooral op wat Nederland binnenkomt en niet wat naar buiten gaat. Daarbij helpt het niet dat de term ondermijning typisch

Nederlands is, en dus onbekend in het buitenland, wat leidt tot Babylonische spraakverwarring in de samenwerking.¹¹

Ontwrichtende effecten vanuit een breed schadebegrip

Criminele verdringing is wat ons betreft geen droog academisch concept of een verschijnsel dat voornamelijk ‘ver weg en ergens anders ver van mijn bed’ plaatsheeft. We gaan ervan uit dat er minstens drie soorten ontwrichtende maatschappelijke gevolgen zijn van deze verdringing, te weten economische, sociale en ecologische schade. Daarnaast is ook normatieve schade niet ondenkbaar. Compliance is gebaseerd op de overtuiging dat wettig gedrag ‘juist’ is of in ieder geval minder gedoe geeft. Wanneer die perceptie wijzigt onder invloed van overtuigende voorbeelden van lucratieve en niet-gesancioneerde verdringing heeft de samenleving een probleem.

Net als in de groene criminologie hanteren we in deze studie een breed schadebegrip, wat betekent dat we niet uitsluitend strafbaar gestelde of geregleerde activiteiten onderzoeken, maar ook verwijtbaar schadelijk gedrag dat (nog) niet door wet- en regelgeving aan banden is gelegd (Bisschop, 2016; Van Uhm & Spapens, 2018; Van Uhm, 2020). De groene criminologie is ongeveer vijftien jaar geleden opgekomen. In plaats van criminaliteit vormt schade het uitgangspunt, net als al langer bij de kritische criminologie. Groene criminologen breiden het concept schade uit van mensen naar de menselijke leefomgeving, zoals natuur en milieu (South, Brisman & Beirne, 2013). Bij het definiëren van criminaliteit spelen machtsrelaties en sociale ongelijkheid een belangrijke rol: of gedrag crimineel is, wordt bepaald door tijd en plaats. Het is derhalve een sociale constructie die aan verandering onderhevig is. Om die reden is het goed activiteiten die schadelijk en verwijtbaar zijn, maar nog niet strafbaar, ook vanuit criminologisch perspectief te onderzoeken (South, 1998; Stretesky et al., 2013; Brants, 2016). Temeer omdat *soft law* (niet bindende, meestal internationale, overeenkomsten en verklaringen) dikwijls in de loop der tijd doorontwikkelt tot *hard law* (bij de rechter afdwingbare wettelijke bepalingen).

Anders denken over natuur en milieu

Niet alleen rondom ‘andere’ mensen en andere naties zijn de normen en percepties zeer veranderd. Dat geldt ook voor onze omgang met de natuurlijke leefomgeving. De eerste VN-conferentie over milieu vond plaats in 1972. In verschillende landen, ook in Nederland, ontstonden in datzelfde decennium milieuministeries. Pas in de 20^e eeuw wordt milieucriminaliteit echt serieus genomen als vorm van criminaliteit. De opkomst van de groene criminologie is daar een teken van. Illegale houtkap en illegale houthandel worden pas sinds eind jaren negentig erkend als criminaliteit. Tot medio jaren negentig werd de eufemistische term ‘irreguliere handel’ gebruikt.

11 H. Nelen, K. van Wingerde, L. Bisschop & R. Moerland (2022), *Koers bepalen. Over de lessen van de versterking aanpak georganiseerde drugscriminaliteit*, Den Haag: Boom criminologie.

Er zijn hier parallellen te trekken met omkoping, wat nog niet zo lang geleden was toegestaan voor de Nederlandse staat. Smeergeld betaald in het buitenland kon in de jaren negentig nog worden afgetrokken van de belasting als bedrijfskosten. Ook in geval van fraude was de houding tot in de jaren tachtig veel coulanter. Het is pas in de jaren tachtig als criminaliteitsprobleem beschouwd, zoals beschreven door Brants en Brants (1991).

Niet alleen vroeger maar ook vandaag nog zijn de grenzen tussen wat moreel en juridisch toelaatbaar is niet zo duidelijk als vaak wordt aangenomen. Ook hier zijn er niet alleen historische maar ook geografische verschillen en wordt – door het ene land meer dan het andere land – geregeld de grens van het nationaal en internationaal toelaatbare opgezocht.

De internationale component van deze studie (supply chains beslaan immers vaak meerdere landen met verschillen in wet- en regelgeving) en de toenemende maatschappelijke druk (voor meer regulering) op belangrijke internationale thema's als klimaatverandering en mensenrechten zijn voor ons een extra reden voor het hanteren van een breed schadebegrip. Daarmee is maatschappelijke schade, die niet plaatsvindt in onze 'backyard', maar wel ontstaat door verwijtbaar gedrag binnen onze landsgrenzen, voor ons even belangrijk.

Bij economische schade kan worden gedacht aan oneerlijke concurrentie en aan delicten als fraude en corruptie. Bij sociale schade gaat het vaak om mensenrechtenschendingen en bij ecologische schade moet worden gedacht aan effecten op natuur en milieu, waar ook biodiversiteit en klimaatverandering onder vallen die alle samenhangen met veranderend landgebruik en ontbossing. Een aanzienlijk maar niet te kwantificeren deel van de ontbossing in de tropen is namelijk illegaal; zeker in de Amazone, zoals in Brazilië (waar twee derde van de gehele Amazone ligt) waar bijna alle ontbossing illegaal is.¹²

Slachtoffers van mensenrechtenschendingen kunnen tegenwoordig via diverse juridische routes hun beklag doen: via *hard law* (naar politie of justitie stappen) of via *soft law* (bijv. een klacht indienen bij een OECD-kantoor in het land van een multinational). Het juridische veld en de jurisprudentie rond mensenrechtenschendingen ontwikkelen zich momenteel razendsnel. Deze behoren momenteel nog voornamelijk tot het domein van *soft law*, maar zij ontwikkelen zich, met name in de EU, in toenemende mate tot *hard law*. 'Soft law wordt hard law,' stelt Liesbeth Enneking, EUR-hoogleraar Corporate Responsibility and Sustainability.¹³ Zie verder in de volgende paragraaf.

12 Zie bijvoorbeeld *Braziliaans regenwoud gered vanaf 2030, als er dan nog iets te redden valt*, NPO Radio 1 (<https://www.nporadio1.nl/fragmenten/nieuwsweekend/d18e108a-8feb-4c20-95a6-ea8d98afe4ee/2023-06-10-braziliaans-regenwoud-gered-vanaf-2030-als-er-dan-nog-iets-te-redden-valt>); Handhaving van hout- en woudcriminaliteit, Voorwoord, Opportuun (<https://magazines.openbaarministerie.nl/opportuun/2023/02/voorwoord>).

13 *Door rechtszaken worden bedrijven en juristen wakker*, Mr. Online (<https://www.mr-online.nl/door-rechtszaken-worden-bedrijven-en-juristen-wakker/>).

2.5 Normhandhaving (C in analysekader)

Zowel legale als illegale ondernemers maken voortdurend kosten-batenafwegingen die worden beïnvloed door wet- en regelgeving, en waarschijnlijk nog meer door de mate van handhaving (zie paragraaf 2.2). Komen zij weg met hun handelen of kunnen zij last krijgen van regelhandhavers? Het opzoeken van de grenzen van wat is toegestaan, is iets wat illegale ondernemers zeker en een deel van de legale ondernemers in hun bloed hebben. In het analysekader dat aan de basis ligt van dit onderzoek gaan we er daarom vanuit dat naast de meer economische gelegenheid ook factoren rondom normhandhaving gelegenheid bieden voor verdringing van de legale markt.

Daarbij moet worden bedacht dat economie en handhaving meer dan eens op gespannen voet staan, met name daar waar wet- en regelgeving is bedoeld als overheidsinterventie om de markt bij te sturen. Zo heeft strengere milieuwetgeving af en toe averechtse effecten doordat het juist de kans vergroot op normschending en leidt gedogen tot een groot stilzwijgend geaccepteerd grijs gebied. Of denk aan douane- en politiecontroles die maken dat er soms lange vertraging optreedt in het logistieke proces en een bedrijf zelfs een poos wordt stilgelegd. Maar ook de normhandhaving door branches zelf is nog een ingewikkeld vraagstuk. Denk aan inspecties door certificerende (private) partijen, waarbij de kans bestaat dat de ‘slager diens eigen vlees keurt’.

Meer en strengere regelgeving als gelegenheid voor verdringing

We zien in wet- en regelaccumulatie een basisverklaring voor *verdringing*. Het gaat ons dan om het mechanisme dat *verdringing* soms in de hand wordt gewerkt door aangescherpte regelgeving. Het kan daarbij gaan om nieuwe wet- en regelgeving, waardoor activiteiten die eerder toegestaan waren, dat ineens niet meer zijn. Met als schoolvoorbeeld de drooglegging, dat het alcoholisme in Amerika moest uitbannen. Met ingang van het amendement in de Grondwet groeide de illegale handel in de drank. Een voorbeeld uit de recente praktijk is het verbod op de import van Myanmarees teakhout (idem). Omdat er weinig legale alternatieven zijn, valt er veel geld te verdienen voor wie aan deze vraag weet te voldoen. Zeker in sectoren met een grote wet- en regelaccumulatie is het voor bedrijven niet altijd even makkelijk om op de hoogte te blijven van alle nieuwe regels, waardoor regelovertreding ook onbewust plaatsvindt.

Naast nieuwe wet- en regelgeving kan *verdringing* ook in de hand worden gewerkt door de aard van de regelgeving. Milieuwetgeving springt hierbij in het bijzonder in het oog. De regelgeving is op dit gebied sterk gegroeid, mede naar aanleiding van een aantal grote schandalen in de jaren tachtig en negentig (Spapens, 2012; Estrada & Huisman, 2020; Neve, 2021). Inmiddels is sprake van een ingewikkeld geheel aan wet- en regelgeving, die geacht wordt ketens en processen te reguleren die eveneens ingewikkeld, grensoverschrijdend en vaak ondoorzichtig zijn (Neve, 2021). Door de complexiteit zijn er veel mogelijkheden (voor verschillende partijen in de ketens) om dingen na te laten die volgens de regels hadden moeten. Wie van deze gelegenheden gebruik maakt, kan aanzienlijk meer verdienen en heeft een concurrentievoordeel ten opzichte

van bedrijven die zich wel netjes aan de regels willen houden. Op die manier wordt regelconform gedrag onbedoeld gestraft. Met als mogelijk gevolg dat bedrijven hun handel staken of zogeheten overlevingsstrategieën gaan hanteren (zie de voorbeelden uit de transportsector, Bervoets e.a., 2021) waardoor de neiging om te frauderen toeneemt.

Milieucriminaliteit is een serieus maatschappelijk probleem dat ook internationaal steeds meer aandacht krijgt, denk hierbij naast afvalcriminaliteit ook aan wild life en forest crime (UNODC, 2016). Op wereldschaal gaan er vele miljarden in om. Sinds de jaren negentig wordt de discussie gevoerd of milieucriminaliteit moet worden benaderd als organisatiecriminaliteit of georganiseerde criminaliteit. Hoewel dit onderscheid voor de aard van de criminaliteit niet heel relevant is, is dat voor de handhaving en regelovertreder wel zo. Wanneer ondernemingen en hun delicten worden behandeld als organisatiecriminaliteit in plaats van georganiseerde criminaliteit dan lijkt de wet vaak milder (Ruggiero & South, 2012; Huisman & Kleemans, 2017). Internationale politieorganisaties lijken zich vooral te richten op criminaliteitsvormen die door criminele groeperingen worden gepleegd, waarvoor bovendien zwaardere opsporingsmiddelen kunnen worden ingezet (Neve, 2021; Eurojust, 2021; Europol 2021). Met het oog op het verschijnsel *verdringing* is het mogelijk dat criminele organisaties zich berekenend opstellen en zich meer gaan gedragen als legale onderneming.

Naleving: een eigen normatief kader als gelegenheid voor verdringing

Maar ook de normhandhaving door branches zelf – *compliance* genoemd – is nog een ingewikkeld vraagstuk. Denk aan inspecties door certificerende (private) partijen waarbij de kans bestaat dat de ‘slager diens eigen vlees keurt’. Soms staan de regels die branches zichzelf opleggen ook op gespannen voet met de algemeen geldende opvattingen in deze sector. Verschillende studies wijzen erop dat er binnen branches en bedrijven eigen normen en waarden heersen over wat gewenst en toelaatbaar gedrag is (Huisman & Beukelman, 2007; Van Wingerde, 2012; Bervoets e.a., 2020). Verplichtingen vanuit de overheid en zelf opgelegde regels vanuit brancheorganisaties worden vanuit dit interne normatieve kader beoordeeld: ‘Bedrijven – en vooral hun directies – worden doorgaans bevolkt door mensen die zichzelf als respectabel burger zien, voor hen is het belangrijk dat zij eventuele wetsovertredingen vanuit het eigen normatieve kader kunnen rechtvaardigen.’ (Huisman & Beukelman, 2007, p. 105). Waar regels en normen niet als legitiem worden ervaren, is het waarschijnlijk dat er ook minder naleving plaatsvindt (Janssoone, 2016), wat het risico op verdringing vergroot.

Soms heeft een bedrijfsorganisatie wel wat weg van een gesloten gemeenschap (Bervoets e.a., 2021). Schendingen van normen en regels worden dan weggehouden van de buitenwereld, of de organisaties kennen een eigen set normen en waarden (eigen subcultuur) die voorziet in ongeschreven regels over hoe met elkaar om te gaan, met de buitenwereld en met probleemoplossing. Voorstelbaar is (Bervoets e.a., 2021) dat een zwijgcultuur criminaliteit en andere regelovertreding in de hand werkt. En dat kan slecht nieuws zijn voor de naleving. Als iedereen vindt dat de overheid vervelend is en

de ondernemer steeds de klos is, dan zal dat de naleving van vergunningen en wetten niet ten goede komen.

Ook de wijze waarop de handhaving is ingericht, kan het normatieve kader beïnvloeden. Als handhaving vooral plaatsvindt op basis van risicocalculatie in plaats van op daadwerkelijke overtredingen, kan dit onterecht de suggestie wekken dat het allemaal wel meevalt met de ernst van overtredingen in de sector. Hetzelfde geldt voor afdoening binnen het bestuursrecht in plaats van het strafrecht. Een bestuurlijke boete mist het morele stigma dat wel aan een door de strafrechter opgelegde sanctie kleeft. Een belangrijke voorwaarde voor effect is dan ook dat de morele boodschap van de regel overkomt (Huisman & Beukelman, 2007; Van Wingerde, 2012).

Economie en handhaving: op gespannen voet

Het aanpakken van bedrijven die milieucriminaliteit plegen, brengt soms ook risico's met zich mee: denk aan grote juridische tegendruk van bedrijven die worden aangepakt, dreiging met hoge schadeclaims en het risico dat de lokale overheid met een grote schadepost achterblijft als door de handhaving een criminele onderneming failliet gaat (JBT EAU, 2019; Estrada & Huisman, 2020). Ook is er geregeld sprake van belangenverstrengeling, bijvoorbeeld wanneer bedrijven onmisbaar zijn, omdat ze een oplossing bieden voor grote maatschappelijke problemen. Veel bedrijven in de milieu-sector werken nauw met de overheid samen: met de overheid als opdrachtgever of om innovatie in groen werken te bevorderen. In deze context is het vertrouwen over en weer snel beschadigd (JBT EAU, 2019). Ook is een veelgehoord argument dat de handel kennelijk niet al te veel hinder mag ondervinden van de handhavende overheid (Bervoets e.a., 2021; Eski e.a., 2021). Verboden teakhout op luxejachten is ook een mooi voorbeeld: als onze wereldwijd geroemde scheepsbouwers het hout niet meer kunnen aanbrengen waar klanten om vragen, raken ze opdrachten kwijt. Controle en handhaving zouden de bedrijfsvoering vertragen en daarmee slecht zijn voor de economie. En dat in een land met nog immer een van de grootste havens ter wereld en daarmee de logistieke draaischijf voor Europa. De Nederlandse handelsgeest zit diep.

Nederlandse handelsgeest

Al eeuwen geleden viel de Nederlandse handelsmentaliteit bij buitenlanders op die Nederland bezochten of er verbleven. De beroemde Franse filosoof René Descartes, het symbool van modern, rationeel (cartesiaans) denken, woonde lang in Nederland, nadat hij als jonge huursoldaat in Breda onder Maurits van Nassau diende. Op latere leeftijd woonde hij lang in Amsterdam, waar hij zijn meeste werk schreef. 'In deze grote stad waar ik woon, is iedereen behalve ik met handel bezig en ze zijn zo gefocust op hun eigen winst dat ik hier mijn hele leven zou kunnen blijven zonder op te vallen.'¹⁴

14 Vertaling van de auteurs. Zie bijvoorbeeld de vertalingen in het Engels: descartes1619_1.pdf (https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1619_1.pdf), p. 22.

Een eeuw later, in 1722, vond Voltaire over Amsterdam: ‘Onder de vijfhonderdduizend inwoners van Amsterdam is geen leegloper, geen arme, geen saletjongen, geen niet-snut. (...) Men kent alleen werk en genoegzaamheid.’¹⁵

De Nederlandse arbeidsethos en handelsmentaliteit bleven buitenlanders verbazen. Anderhalve eeuw na Voltaire bezocht de Portugees José Duarte Ramalho Ortigão Amsterdam, voor de wereldtentoonstelling van 1883. Hij schreef dat Nederlanders tot aan de eettafel doorwerkten. Over restaurant Karseboom, een van de oudste restaurants van de stad in de Kalverstraat, merkte hij op: ‘Het wordt hoofdzakelijk bezocht door zakenmensen, ongetrouwde boekhouders en kantoorbedienden. (...) De stamgasten gaan zitten, werpen een blik op het menu, bestellen hun diner, binden hun servet om de hals, stallen op het tafellaken de papieren uit die zij in hun zak hebben, en dan, tot zij bediend worden, gaan zij berekeningen zitten maken of hun aantekeningen in een notitieboek ordenen.’ (Fuchs & Simons, 1975: 110-111).¹⁶

(Overige) knelpunten in de handhaving

In een context met ingewikkelde wet- en regelgeving en omvangrijke, gecompliceerde internationale economische ketens is controle niet eenvoudig (Spapens, 2012; JBT EAU, 2019; Neve, 2021). Geredeneerd vanuit de gelegenheidsbenadering is het risico op *verdringing* groter in sectoren waar de pakkans laag is. Naast complexiteit is een te weinig capaciteit en een tekort aan expertise een ander belangrijk knelpunt om daadwerkelijk te kunnen handhaven (Neve, 2013). Ook dit leidt ertoe dat de pakkans laag is. Bestudering van de handhavingsknelpunten in de aanpak van milieucriminaliteit biedt dan ook waardevolle aanknopingspunten voor *verdringing*. Een belangrijk knelpunt dat al jaren speelt is de weerbarstige prioritering van milieucriminaliteit. De problematiek verdwijnt makkelijk uit het beeld. De consequenties zijn op korte termijn niet voelbaar en de criminaliteit is grotendeels onzichtbaar. Milieucriminaliteit is haal-criminaliteit en de opsporing ervan complex (Spapens, 2012; JBT EAU, 2019; Neve 2021).

Dat geldt ook voor de handhaving. De complexiteit van de wet- en regelgeving en ketens brengt met zich mee dat controlebevoegdheden zijn verspreid over verschillende overheidsdiensten, waarbij de onderlinge informatie-uitwisseling gebrekkig is. Hierdoor blijft het vaak bij de aanpak van incidenten en komen onderliggende structuren moeizaam aan het licht. Doordat de controlediensten geografisch zijn georiënteerd, worden notoire regelovertreders bovendien maar slecht uit de markt geweerd. Ook wordt de brug tussen bestuurs- en strafrecht maar weinig geslagen. Daarbij helpt het niet dat de benadering vanuit het strafrecht en het bestuursrecht op enkele punten fundamenteel verschilt (JBT EAU, 2019; Neve, 2021). Bij organisatiecriminaliteit (wat met name bestuursrechtelijk wordt aangepakt) ligt de nadruk op het aanspreken van het verantwoordelijkheidsgevoel, (financiële) hulp bieden en betrokkenen wijzen op

15 J.M. Fuchs & W.J. Simons (1975) *Nou hoor je het eens van een ander. Buitenlanders over Amsterdam*, p. 75 (Den Haag: Kruseman's).

16 J.M. Fuchs & W.J. Simons (1975) *Nou hoor je het eens van een ander. Buitenlanders over Amsterdam*, p. 110-111 (Den Haag: Kruseman's).

alternatieven om zo de regelovertreding terug te dringen (MacGirr, 2017). Georganiseerde criminaliteit (dat met name strafrechtelijk wordt benaderd) wordt daarentegen gezien als een ‘way of life’. Beroepscriminelen zijn veelal erg moeilijk te beïnvloeden en dus ligt de nadruk op afschrikking en straf.

2.6 Markten en ketens (A en B in analysekader)

Bij de verklarende factor economie maken we een onderscheid tussen marktontwikkelingen (vraag en aanbod naar producten en diensten) en branchekenmerken (de meer structurele eigenschappen van een bepaalde branche). Een branche vatten we daarbij op als een netwerk of een speelveld. In dit geval een speelveld onder druk. Het gelijke speelveld-principe, in Engelstalige literatuur aangeduid met *level playing field* wordt uiteindelijk met oneerlijke concurrentie verstoord. Volgens de Autoriteit Consument & Markt is een eerlijk speelveld een speelveld waarin de kansen en keuzes van consumenten en andere bedrijven niet worden belemmerd.¹⁷ Een gelijk speelveld zien we ook als een marktsituatie (een speelveld) waar dezelfde regels gelden voor alle leveranciers, waardoor zij een gelijke uitgangspositie hebben om met elkaar te concurreren. Een gelijk speelveld waarin ook voor nieuwe toetreders kansen bestaan om te concurreren. Het betreft hierbij een rechtvaardigheidsprincipe, waarbij het niet noodzakelijk is dat elke speler evenveel kansen heeft om te slagen, maar wel dat alle spelers het spel spelen volgens dezelfde regels. En daar knelt de schoen.

Marktontwikkelingen als gelegenheid voor verdringing

Ontwikkelingen in vraag en aanbod kunnen gelegenheid bieden aan regelovertreders. Zo kan veel vraag naar een bepaalde dienst of product ertoe leiden dat criminelen en fraudeurs trachten delen van de productieketen te beïnvloeden dan wel in handen te krijgen (Van Duyne, Von Lampe & Passas, 2002; Van Uhm, Tjoonkand & Bakole, 2022). Denk aan het voorbeeld van de Italiaanse maffia die om die reden in de handel stapte van citrusvruchten (Dickie, 2004; Dimico, Isopi & Olsson, 2017). In onze casuïstiek zullen we zien dat hier ook vandaag de dag nog voorbeelden van zijn. Een veelvoorkomende werkwijze daarbij is zogeheten ‘*racketeering*’ of wel afroming van de omzet onder dreiging.

Daarnaast zijn er – op zich – legale producten en diensten die welhaast niet zonder normschending kunnen worden aangeboden (Van Uhm & Nijman, 2022). Of waarbij het legale productieproces gewoonweg te kostbaar is voor klanten. Dit kan ertoe leiden dat criminelen en fraudeurs de gelegenheid te baat nemen om kost wat kost te leveren waarom de markt vraagt, ook al leidt dat bijvoorbeeld tot arbeidsuitbuiting of milieuschade. Ook levert dit aanbod oneerlijke concurrentie op ten opzichte van partijen die zich netjes aan de wet en regels willen houden.

17 ACM. (2023). *Concurrentie & Marktwerking*. ACM.nl. <https://www.acm.nl/nl/onderwerpen/concurrentie-en-marktwerking>, bezocht op 1 augustus 2023.

Branchekenmerken als gelegenheid voor verdringing

Nog los van veranderingen in vraag en aanbod kunnen ook meer structurele branchekenmerken, in de zin van minder veranderlijk, kansen bieden voor criminelen en fraudeurs (Mehlbaum, 2018; Van Uhm & Nijman, 2022). Denk daarbij aan de aanwezigheid van kwetsbaarheden in verdienmodellen of zelfs in zijn geheel kwetsbare verdienmodellen en ketens. Zo zijn er verdienmodellen waarbij een partij vooraf wordt betaald, zonder dat de gevraagde dienst of het gevraagde product nog werd geleverd. Dat model gaat uit van goede trouw, maar is voor anderen vragen om problemen. Criminelen en fraudeurs zullen dan immers de gelegenheid grijpen om geld te verdienen met deze kwetsbaarheden als basis. En zo staan wij in deze studie open voor nog meer kwetsbaarheden in verdienmodellen en (andere) branchekenmerken die onbedoeld ruimte bieden aan misdaad.

2.7 Empirische afbakening: voorbeelden rondom hout, recycling en fruit

Zoals reeds aangegeven in het eerste hoofdstuk, zochten we in dit onderzoek naar valide en betrouwbare casuïstiek bij wijze van een empirische verkenning. In dit onderzoek is zoals gezegd een (beredeneerde) keuze gemaakt voor enkele branches waar verschillende vormen van verdringing ook in empirische zin worden verkend. De selectie viel uiteindelijk op hout- en woudproducten, recycling van afval en fruit.

Hiermee is bepaald niet gezegd dat er bij deze branches voortdurend iets niet in orde is en ook niet dat het in deze branches erger is dan elders. We zeggen alleen dat deze branches ons opvielen in een vooronderzoek en het breedteonderzoek en hebben geenszins de bedoeling gehad om een zwartboek op te stellen rondom deze drie specifieke branches. Het gaat er ons alleen om aan de hand van leerzame casuïstiek het verschijnsel van de criminele verdringing te illustreren. Het zal verder ook niet altijd mogelijk zijn om aan te geven op welke schaal de verdringing in een specifieke branche zich dan voordoet. We komen met deze verkennende onderzoeksopzet in een wereld waarin veel niet bekend raakt ('dark number'), vermoedelijk niet verder dan indicaties en hooguit een beredeneerde schatting. Maar de bepaling van de omvang van de criminele verdringing is dan ook niet het doel van dit onderzoek. Het gaat ons vooral om het proces, de mechanismen en de verschijningsvormen van de criminele verdringing. Met als voornaamste selectiecriteria (zie ook hoofdstuk 1) dat we enige variatie zoeken in mechanismen, context en gevolgen van criminele verdringing.

We geven hierna de empirische afbakening aan van deze studie en besteden daarbij in het bijzonder aandacht aan enkele interessante marktontwikkelingen en branchekenmerken.

Bij fout hout hopen we op basis van onze reeds opgebouwde kennis (met onder andere een masterclass in juni 2021) een variant van verdringing aan te treffen waarbij aangescherpte wet- en regelgeving heeft geleid tot verdringing. Daarnaast zijn er verder te onderzoeken signalen dat hout vaker wordt gebruikt als deklading (voor zowel 'fout hout' als voor drugs). Bij afvalverwerking denken we vooral aangescherpte milieuwetgeving aan te treffen als bron voor de criminele verdringing, maar ook kwetsbaarheden

in het verdienmodel. Bij fruit zal het waarschijnlijk niet zozeer gaan om strengere regelgeving, maar vooral om een verstoorde markt en sterk gekelderde prijzen. Bijvoorbeeld als gevolg van het veelvuldig gebruik van diverse soorten tropisch fruit als deklanding, wat onder meer te maken heeft met veranderende smokkelroutes in Zuid-Amerika, zoals Boekhout van Solinge (2022) beschrijft.

Import van hout en woudproducten

Het vraagstuk van illegaal of anderszins ‘fout’ hout staat in de wereld en ook in Nederland sinds eind 20^e eeuw op de politieke agenda. Non-gouvernementele organisaties (ngo’s) hebben met name sinds de jaren negentig aandacht gevraagd voor houtkap, die illegaal is of anderszins besmet of besmeurd. Sinds 2004 zijn er Nederlandstalige criminologische publicaties over verschenen, sinds 2008 Engelstalige criminologieboeken en sinds 2011 in Nederlandstalige criminologische tijdschriften (Boekhout van Solinge, 2004, 2008a-b, 2010a-b, 2011). Daarnaast brachten ook diverse ngo’s rapporten uit over illegaal of anderszins ‘fout hout’.

De problematiek en de ernst van de criminaliteit waren dus bekend, maar toch werd er nauwelijks opgetreden. De bewijslast was vaak lastig maar er was ook een lobby om vooral niet op te treden tegen de handel. Onder bepaalde beleidsmakers in Den Haag leefde rond 2010 nog het idee dat er sowieso niet kon worden opgetreden tegen illegaal hout, omdat dit in strijd zou zijn met de vrijhandelsregels van de Wereldhandelsorganisatie (Boekhout van Solinge, 2011: 80). Ook al was dit waarschijnlijk onjuist, het argument werd vaker vanuit het bedrijfsleven geuit, ook vanuit VNO-NCW.¹⁸ Of er destijds nu wel of niet kon worden gehandhaafd, feit is dat het OM en later het Functioneel Parket handhaving lastig vonden waar het ging om niet-CITES hout (dat wil zeggen niet-beschermd hout), om de eenvoudige reden dat bij illegale hout het delict van illegale houtkap doorgaans in een ander land is gepleegd. Een dergelijk delict kon lastig voor de Nederlandse rechter worden gebracht, tenzij er wellicht sprake was van dubbele strafbaarstelling.

Nederland ging in extreme gevallen wel actief handhaven op andere delicten en misdrijven die gerelateerd waren aan de houthandel, zoals de zaak-Kouwenhoven illustreert. Deze houthandelaar uit Rotterdam had zich in de jaren negentig gevestigd in het West-Afrikaanse Liberia, waar hij uitgroeide tot ’s lands grootste houthandelaar en maatje of businesspartner van de toenmalige president Charles Taylor. Guus Kouwenhoven, die in 2000 was genoemd in een rapport voor de Veiligheidsraad (de Verenigde Naties’ belangrijkste orgaan) als de logistiek verantwoordelijke voor wapensmokkel naar Sierra Leone (zie o.a. Boekhout van Solinge, 2008a), kreeg vanaf 2006 rechtszaken aan zijn broek in Nederland voor wapenhandel en oorlogsmisdrijven, maar die rechtszaken zouden nog zeker tien jaar voortslepen.

In 2013 veranderde de wetgeving situatie met het ingaan van de Europese Houtverordening (EUTR) in maart dat jaar. Jarenlang lobbyen en aandringen van diverse ngo’s

18 Zoals een van de auteurs meermaals merkte tijdens formele en informele overleggen, waaronder de IUCN-lunchbijeenkomsten over natuur en milieu in de Haagse Sociëteit De Witte.

voor betere wetgeving wierp zijn vruchten af. De ngo's namen daarbij de rol op zich als *moral entrepreneurs* (zie Becker, 1963).

De Europese houtverordening (EUTR) is nu ruim tien jaar van kracht en Nederland heeft zich binnen de EU ontpopt als land dat die wet relatief goed handhaaft. Althans, de EUTR wordt in Nederland meer of actiever gehandhaafd dan in andere EU-landen. De relatief strenge(re) handhaving in Nederland van de EUTR heeft ertoe geleid dat er in Nederland ook meer zaken zijn en dus meer (geregistreerde en afgestrafte) houtcriminaliteit lijkt te bestaan dan elders. Wat na ruim tien jaar EUTR in ieder geval kan worden geconcludeerd, is dat criminaliteit in de houtsector tegenwoordig meer wordt erkend in Nederland, ook op het vlak van vervolging en sanctionering.

De toegenomen aandacht voor criminaliteit in de houtsector betekent echter nog niet dat daarmee ook bossen beter behouden blijven of het bredere ontbossingsvraagstuk is opgelost, een vraagstuk dat door klimaatverandering op de internationale agenda is gekomen de afgelopen tien jaar. Want zelfs als zou al het hout in Nederland werkelijk duurzaam zijn, de (tropische) bossen zouden daarmee nog niet zijn beschermd, om de eenvoudige reden dat de meeste ontbossing in de wereld niet door houtkap en houtwinning wordt veroorzaakt, maar door landbouw (grofweg: palmolie en ook rubber in Zuidoost-Azië; vee- en ook sojateelt in Zuid-Amerika).

Ook met betrekking tot het bredere ontbossingsvraagstuk spelen ngo's in Nederland en Europa een belangrijke rol. Nederlandse ngo's gelden internationaal als (zeer) rijk, omdat er in Nederland een grote postcodeloterij bestaat, een private organisatie, die jaarlijks vele miljoenen uitkeert aan allerlei vooral gevestigde ngo's. Deze ngo's zijn hierdoor in staat flink te lobbyen voor strengere wetgeving, wat zij de afgelopen jaren heel gericht hebben gedaan rondom een nieuwe EU-wet rond ontbossing. In 2020 bleken meer dan 1 miljoen EU-burgers een strengere wet te ondersteunen.¹⁹

Anno 2022 en 2023 is die wet in voorbereiding. Naar het zich laat aanzien stelt de nieuwe EU-wetgeving strenge eisen aan de handelsketens van met name landbouwproducten (palmolie), die geen producten in de EU toelaten die legale of illegale ontbossing hebben veroorzaakt.²⁰ Kortom, de EU wil paal en perk stellen aan wat in de literatuur wel heet 'geïmporteerde ontbossing' (imported deforestation). De EU geeft daarmee aan niet langer te willen dat er elders (buiten de EU) wordt ontbost, legaal of illegaal, ten behoeve van de EU-markt.

Het bestuderen van de totstandkoming van wetten en de naleving ervan behoort al lang tot het domein en de kerntaken van de criminologie (zie bijv. definitie van Sutherland). Ook het benoemen en duiden van overtredingen van wet- en regelgeving horen hier uiteraard bij. Zoals zal blijken uit de gevalsstudies, zijn er in de afgelopen twee decennia verschillende Nederlandse rechtszaken geweest tegen mensen uit de houtwereld, deels in verband wet- en regelovertredingen bij hout uit Myanmar, en voor een

19 WWF (2020, 13 november). *One million people demand EU law to stop deforestation*. WWF (<https://www.wwf.eu/?1095816/One-million-people-demand-EU-law-to-stop-deforestation>).

20 R.A. Holtz & J.T. Passas (2023). *Proposed EU-Regulation on Deforestation-free Supply Chains*. Lexology (<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=5cfda77d-2eaa-411c-9b38-271729252821>).

ander deel omdat er sprake was veel ernstiger wetsovertredingen, zoals oorlogsmisdrijven die verband hielden met houthandel in Liberia (zaak-Kouwenhoven).

Recycling

In deze meervoudige gevalsstudie gaan we daarnaast nader in op de wereld van de recycling, waarbij we toespitsen op plastic afval en – we leggen dat nog verder uit in hoofdstuk 6 – de ontmanteling van windmolens. We schetsen op deze plaats bij wijze van introductie zeer op hoofdlijnen de voornaamste bijzonderheden van de afvalsector.

Niet alleen huishoudens, maar ook het bedrijfsleven (en de overheid) is verantwoordelijk voor afvalstromen. Er is grofweg een binnenlandse afvalmarkt en een markt waarbij afval wordt geëxporteerd naar het buitenland: binnen Europa, maar zeker ook naar (ver) daarbuiten.

Wat we zien is dat sinds 1985 meer afval wordt gebruikt als grondstof voor een nuttige toepassing. Het storten en lozen van afval zijn sterk afgenomen.²¹ Het verbranden van afval nam geleidelijk toe sinds 1985 tot ongeveer 2010 en daarna nam het wezenlijk af. We zullen echter zien dat verbranding van afval nog steeds een issue is vandaag de dag. In 2018 was Nederland zesde op de lijst van Europese landen waarbij het ging om afvalproductie per inwoner. In Finland (bovenaan) betreft het 23,3 duizend kilo, in Nederland 8,4 duizend kilo afval.

Particuliere bedrijven op het gebied van de Milieudienstverlening en Voorbereiding tot recycling vormen samen de bedrijfstak afvalbeheer. De netto-omzet van deze bedrijfstak is sinds 2000 fors gegroeid. In 2020 bedraagt de netto-omzet 8,5 miljard euro en is de winstgevendheid 6,2%.²² In 2020 zijn ongeveer 32.000 personen werkzaam in de milieudienstverlening, van wie ruim 5.000 in de (voorbereiding) tot recycling.²³ Aan de groei van deze bedrijfstak dragen diverse factoren bij. 'Naar alle waarschijnlijkheid speelt het overheidsbeleid om afvalstoffen zo veel mogelijk te hergebruiken een centrale rol. Ook wordt bij gemeenten de afvalinzameling meer dan vroeger verzorgd door een private onderneming of is hun dienst in een bv- en of nv-vorm gegoten. Hierdoor zijn zij deel van de private milieudienstverlening gaan uitmaken' (CLO 2023).

Het bedrijfsleven (niet alleen de afvalverwerkers) is idealiter onderdeel van de oplossing, doordat ze bijdraagt aan de circulaire economie waarin grondstoffen worden hergebruikt. Maar zover zijn we nog lang niet. De afvalbranche zelf geeft aan dat zij heel graag wil, maar dat er meer bewustzijn moet komen bij de consument en de 'maakbedrijven'.²⁴ Er is nog te veel niet-recyclebaar afval. In de gevalsstudies in dit rapport zal blijken dat precies dit element normschending in de hand werkt en zelfs bijdraagt aan

21 L. de Jongh, V.S.T. Tunn & L. Delahaye (2022). *Afvalcijfers op een rij*. Centraal Bureau voor de Statistiek (<https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/diversen/2022/afvalcijfers-op-een-rij?onpage=true>).

22 CLO (2023, 28 juni). Omvang Milieudienstverlening en voorbereiding tot recycling, 2000-2021. Compendium voor de leefomgeving (<https://www.clo.nl/indicatoren/nl0390-omvang-milieudienstverlening>).

23 CLO (2023).

24 Interview met brancheorganisatie afvalverwerkende bedrijven.

een verdienmodel dat kwetsbaar is voor fraudeurs en (andere) criminelen. Illustratief is dat geïnterviewden van opsporingsdiensten en inspecties aangeven dat er in Nederland specialistische, (vergunde) bedrijven zijn die (veel) minder volume aan afval ontvangen dan ze zouden moeten ontvangen als het bedrijfsleven netjes met afval omgaat en het goed aanbiedt. Er wordt dan bespaard door op een andere manier van het afval af te komen. Daar zit volgens de geïnterviewden ook de oneerlijke concurrentie. Er zijn (te) hoge kosten voor wie eerlijk van zijn afval af wil komen. Economie wint het dan van het milieu.

De afvalsector zelf probeert het publieke beeld over afvalbedrijven te 'reframen' door er herhaaldelijk in interviews op te wijzen dat zij een cruciale partner is in de circulaire economie. En terecht, want het beeld dat de respondenten uit deze sector schetsen, is dat veel bedrijven zich netjes proberen aan de (vaak complexe) regels te houden. De sector heeft internationaal echter geen beste reputatie, zeker niet (van oudsher) in de Verenigde Staten waar de zogeheten Five Families van de Italiaanse maffia alle tot op zekere hoogte veel geld hebben verdiend met afvalfraude (Dickie, 2010). Ook in de bekende maffiaserie *The Soprano's* zegt Tony Soprano tegen iedereen die het horen wil dat hij zijn geld verdient in 'waste management'. Hoewel hij van alle markten thuis blijkt, maar dat terzijde. Volgens onze geïnterviewden uit de sector en van opsporingsinstanties is het beeld van 'de maffia in de afvalbusiness' in Nederland allerminst van toepassing. Er zijn volgens geïnterviewden van omgevingsdiensten weliswaar 'schepen schuifbedrijven' die bijdragen aan het beeld van maffia en een zweem van georganiseerde criminaliteit. Denk aan de handel in oud ijzer. Volgens hen zou echter eerder sprake zijn van (af en toe) regelovertredende bedrijven dan van doelbewuste uitbuiting van de sector door criminele netwerken. Uit de gevalsstudies verderop in dit rapport zal blijken dat de waarheid zoals altijd in het midden ligt. En zoals reeds aangegeven in ons analysekader gaan wij ervan uit dat georganiseerde criminaliteit en bedrijfscriminaliteit (*corporate crime*) lastig van elkaar te onderscheiden zijn en het een ook niet minder ernstig is dan het ander. We zullen aangeven waaruit het crimineel misbruik precies bestaat.

De kwetsbaarheid van de afvalbranche voor crimineel misbruik is al eerder benoemd (zie o.a. Neve, 2013; Mehlbaum 2018). Er is een afwijkend verdienmodel waarbij een inzamelaar eerst geld ontvangt, waarna het afval wordt meegenomen en (als het goed is) wordt verwerkt. De baten gaan voor de kosten uit. Zo veel mogelijk kosten dekken is het belangrijkste motief en maakt het verdienmodel, ook volgens de geïnterviewden, kwetsbaar.

Uit de gevalsstudies rondom de recycling zal blijken dat het afval lang niet altijd zo wordt verwerkt als vooraf overeengekomen (o.a. Bisschop, 2012). Overtreden van regels en afspraken is zeer winstgevend. Vervuiling wordt echter in toenemende mate gezien als een ernstige misdaad met verwoestende gevolgen voor gemeenschappen, milieu, legitieme bedrijven en de rechtsstaat (Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit, 2021). Volgens Interpol betreft het vaak de georganiseerde misdaad, maar neemt het niet altijd de vorm aan die dan zou worden verwacht (Interpol, 2018). Sommige van de

legitieme bedrijven schuiven op naar illegale handelspraktijken en plegen afvaldelicten om hun winstmarges te vergroten, met of zonder medeweten van andere bedrijven die ermee verbonden zijn. Verschillende vormen van afvalcriminaliteit bestaan vaak naast elkaar en vermengen zich met legitieme exploitanten (Neve, 2013). Hiermee staat het gelijke speelveld-principe onder druk (zie ook paragraaf 2.5)

Wereldwijd wordt milieucriminaliteit gezien als een van de meest winstgevende vormen van misdaad. Volgens een gezamenlijk rapport van Interpol en UNEP (2016) levert het wereldwijd naar schatting 91 tot 259 miljard dollar per jaar op. Na drugsmokkel, vervalsingen en mensensmokkel is het zeer waarschijnlijk de vierde grootste tak van criminaliteit. Verwachting is dat de criminele opbrengsten van milieumisdaden jaarlijks stijgen met 5 à 7%. In het strategische rapport 'The nexus between organized crime and pollution crime' stelt Interpol (2022) zich de vraag of de zogeheten nexus (koppeling) tussen georganiseerde criminaliteit en afvalcriminaliteit een wereldwijd of toch voornamelijk een lokaal fenomeen is. Uit de analyse van 27 zaken uit negentien Interpol lidstaten (de meeste betroffen afvalcriminaliteit) bleek dat er vrijwel zeker een verband bestaat tussen georganiseerde misdaad en verontreinigingscriminaliteit en dat dit een bedreiging vormt voor veel, zo niet de meeste Interpol lidstaten.

Import en telen van fruit

In deze studie zoomen we verder ook in op de indicaties die er zijn dat criminelen investeren in onderdelen van de fruithandel en die soms zelfs overnemen. Met de nadruk bij het 'overnemen' op de avocadohandel. Bij de fruitimport (zie de gevalsstudie verderop in dit rapport) betreft het zowel crimineel misbruik door mee te liften op fruittransport (dekladingen) maar vooral de indicaties dat criminelen delen van de fruitketen overnemen. Eerst bespreken we zeer op hoofdlijnen enkele kenmerken van de fruitbranche en we gaan in op concurrentie en de kwetsbaarheid van het verdienmodel.

Bij de fruitimport is van belang om te weten dat de Europese avocadomarkt de afgelopen tien jaar enorm is gegroeid. In de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk groeide de markt met gemiddeld meer dan 12% per jaar. En volgens analisten van de Rabobank is de groei er nog niet uit. Zij verwachten 'dat de Europese Unie uit meer verschillende landen avocado's gaat inkopen. Peru is nu nog verreweg de grootste leverancier, maar kleinere leveranciers als Colombia en Mexico zijn aan een opmars bezig in Europa. De totale avocadomarkt van de Europese Unie en het Verenigd Koninkrijk is naar schatting 861.000 ton. Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk zijn daarbinnen de belangrijkste markten. In de Europese Unie wordt gemiddeld 1,5 kilo avocado per persoon per jaar gegeten. De meeste avocado's worden gegeten in de Scan-

dinavische landen, maar ook consumenten in Portugal, Spanje en Frankrijk houden van de vrucht. Oost-Europese landen maken een inhaalslag' (Van Rijswijk, 2022).²⁵

De opkomst van de avocado heeft volgens onze materiaal vooral te maken met een levensstijl waarbij deze vrucht een centrale rol speelt als hoeder van de gezondheid. Aantonbaar levert de avocado veel vitamines op, maar weinigen weten dat de teelt in de herkomstlanden vaak problematisch is. Ten eerste is het moeilijk om goede avocado's te kweken, omdat er erg veel water voor nodig is. Ten tweede hebben met name in Mexico, maar ook elders criminele netwerken grip op de avocadoteelt. Zij eisen 'belasting', romen zo de omzet van de telers af en gedragen zich vrijwel identiek aan de Siciliaanse Maffia cosa nostra die in de negentiende eeuw op bijna dezelfde wijze grip had op de citrusmarkt. Met het grote verschil dat de cosa nostra zich voor die tijd niet inliet met drugshandel en de Latijns-Amerikaanse kartels eerder al een stevige reputatie hadden opgebouwd met drugshandel. De avocado levert zoveel geld op dat het een magneet werd voor geweld en corruptie. De supervrucht is een grote magneet voor de krijgsheren, des te meer vanwege de recente explosie van vraag en prijzen op de wereldmarkten. Voor lokale telers betekent het in veel gevallen een bezoek van de mannen van de krijgsheren, meestal beginnend met een gezant in burger om de teler respectvol te informeren dat een beschermingsbetaling wordt verwacht.

2.8 Tot slot

In dit hoofdstuk presenteerden we het analysekader voor deze studie en we bakenen de empirie af. Hierna volgen vijf gevalsstudies waarmee we de verdringing onderzoeken in verschillende contexten met soms ook een ander resultaat. Met dit hoofdstuk is het inleidende en theoretiserende deel van deze rapportage afgerond.

25 C. van Rijswijk, (2022, 4 mei). *Avocado's blijven wereldwijd aan populariteit winnen*, Rabobank (<https://www.rabobank.nl/kennis/s011261981-avocados-blijven-wereldwijd-aan-populariteit-winnen>); zie ook: C. van Rijswijk, D. Magaña, G. Salinas & P. Piggot (2023) *Wereld avocadokaart 2023: wereldwijde groei nog lang niet voorbij*. Rabobank Research (<https://research.rabobank.com/far/en/sectors/fresh-produce/world-avocado-map-2023-global-growth-far-from-over.html>).

3 Teak uit Myanmar voor superjachten uit Nederland

3.1 Inleiding: fout hout op de Groene Draeck van Beatrix

Op zaterdagochtend 29 juli 2023 haalde prinses Beatrix op voor haar ongelukkige wijze het nieuws. *RTL Nieuws* (2023a, 29 juli) onthulde na eigen onderzoek dat haar zeilschip 'Groene Draeck' bij de renovatie in 2022 een nieuw dek van teakhout uit Myanmar had gekregen. Dit betekent vrijwel zeker dat het zeilschip bedekt was met hout dat volgens de Europese Houtverordening (EUTR) niet is toegestaan. De kop luidde daarom: 'Fout hout uit Myanmar op Groene Draeck, het schip van prinses Beatrix'. De RVD bevestigde dat het dek van de Groene Draeck met teakhout was belegd, maar zei dat niet meer te achterhalen viel waar het precies vandaan kwam.

Binnen de houthandel is echter al jaren bekend dat het meeste teakhout op luxejachten uit Myanmar afkomstig is. Het is eerder uitzonderlijk als dat niet zo is. Het is iets waar men speciaal om moest vragen, wat overigens de koning wel schijnt te hebben gedaan. *RTL Nieuws* benaderde vervolgens de Duitse leverancier van het teakhout om te vragen naar de oorsprong, maar kreeg als antwoord dat de administratie niet bewaard was gebleven. 'Het bedrijf wist zich alleen te herinneren dat het hout voor 2013 naar Duitsland is geïmporteerd, voordat de strenge Europese regels in werking traden' (*RTL Nieuws* 2023a, 29 juli). Voor de RVD was hiermee de kous af.

Het verhaal wekt verbazing op, want waarom zou een importeur hout jarenlang op zijn werf laten liggen? De renovatie was immers in 2022. Er is geen reden aan te nemen dat een teakhandelaar een hoeveelheid teakhout vele jaren, misschien wel tien jaar, in Duitsland laat liggen. Ook het jaar 2013, dat de houtimporteur noemde wekt enige argwaan, want dat is nou net het jaar dat de Europese Houtverordening inging (in maart 2013), waarmee het bedrijf impliciet aangeeft dat het hout 'dus' niet illegaal kon zijn.

Zaterdagmiddag 29 juli 2023 verscheen een tweede stuk van *RTL* over het teakhout van de Groene Draeck (*RTL Nieuws* 2023b, 29 juli). Centrale boodschap van dit bericht was dat de inkoop niet volgens de inkoopregels van het Rijk was gelopen. Het hout dat de overheid of het Rijk aanschaft, moet namelijk aantoonbaar duurzaam zijn, dat wil

zeggen met een internationaal gerespecteerd keurmerk, in de praktijk FSC en PEFC.²⁶ Teak uit Myanmar voldoet hierin niet aan. Oud-koningin Beatrix had natuurlijk nooit gedacht dat zij zich op haar 85^e nog zou moeten buigen over het dek op haar Groene Draeck, die ineens een stuk minder groen bleek.

In deze gevalsstudie staan we stil bij de risico's op criminaliteit en verdringing rond teakhout op de Nederlandse markt.

3.2 De markt van teakhout door de eeuwen heen

Er is letterlijk al eeuwen een markt voor teakhout, vooral voor de scheepsbouw. In eerste instantie was dat alleen in Azië, zoals in India, waar sinds ongeveer de 6^e eeuw v.Chr. sprake is van een scheepsbouwcultuur. Rajeshwer Nath, Vice Admiral van de Indiase marine schreef dat er bewijzen zijn gevonden van boten die in de Punjab zijn gebouwd voor de vloot van Alexander de Grote (Nath, 2021, 19 maart). Zij werden gebouwd voor Alexanders terugkeer, via de zee, na met een stoet van tienduizenden over land te zijn gekomen. Onder scheepsbouwers in Azië was teakhout het meest favoriet, bestendiger dan eikenhout, dat in andere delen van de wereld meestal werd gebruikt (Nath, 2021, 19 maart; Tripati et al., 2016²⁷). In 1621 werd de scheepsbouw langs de westkust van India belangrijker en kwamen ook Nederlanders er teakhouten schepen kopen (Tripati et al., 2016: 1263).²⁸

Nederlandse houthandelaren: de VOC en teak

Vanaf de 15^e eeuw handelden Nederlanders internationaal in hout. Houthandel viel onder de zogeheten moedernegotie, de moeder aller handel, de handel die met name Amsterdamse kooplieden dreven met landen rond de Oostzee.²⁹ De toegang tot de Sont was daarom eeuwenlang van strategisch belang voor Nederland. De Amsterdamse handelaren richtten zich vooral op de bulkgoederen zoals graan en hout. De Hanzesteden langs de IJssel handelden meer in luxegoederen. Van de winst die de graanhandel opleverde, werd een enorme scheepsvloot gebouwd. Halverwege de zestiende eeuw hadden de Hollanders een grotere handelsvloot dan Engeland en Frankrijk samen (Brand & Muller, 2007). Schepen werden in Nederland en elders in Europa voor-

26 Inmiddels zijn er enkele meer toegelaten: naast FSC en PEFC ook MTCS (PEFC Malaysia), Keurhout, en STIP. Zie de websites van de toetsingscommissie Home - TPAC (<https://www.tpac.smk.nl/32/home.html>); Toetsingscommissie Inkoop Hout (TPAC) - SMK (<https://www.smk.nl/over-smk/toetsingscommissie-inkoop-hout-tpac/>).

27 Tripati et al. 2016). Online: (PDF) HISTORICAL NOTES Role of teak and other hardwoods in shipbuilding as evidenced from literature and shipwrecks (https://www.researchgate.net/publication/308984991_HISTORICAL_NOTES_Role_of_teak_and_other_hardwoods_in_shipbuilding_as_evidenced_from_literature_and_shipwrecks), geraadpleegd 5 augustus 2023.

28 Tripati et al. 2016). Online: (PDF) HISTORICAL NOTES Role of teak and other hardwoods in shipbuilding as evidenced from literature and shipwrecks (https://www.researchgate.net/publication/308984991_HISTORICAL_NOTES_Role_of_teak_and_other_hardwoods_in_shipbuilding_as_evidenced_from_literature_and_shipwrecks), geraadpleegd 5 augustus 2023.

29 De moedernegotie: lucratieve handel in het Oostzeegebied, IsGeschiedenis (<https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-moedernegotie-lucratieve-handel-in-het-oostzeegebied>).

al gebouwd van eikenhout. Het grondgebied van de republiek was te klein om veel hout te kunnen produceren. Voor een lineschip, een groot oorlogsschip met drie of vier masten en meer dan vijftig stukken geschut, waren wel tweeduizend eikenbomen nodig.³⁰ Daarnaast werd ook in Nederland in 1592 de houtzaagmolen uitgevonden, door Cornelis Corneliszoon, wat een enorme innovatie betekende en een impuls gaf aan de scheepsbouw, eerst in de Zaanstreek.³¹

Nederlandse scheepsbouwers maakten in de zeventiende eeuw kennis met teak, volgens de teakspecialist voor meubelen, familiebedrijf Stoks in Venray. ‘Tot hun grote verbazing bleek deze houtsoort uitermate geschikt voor het herstel en de nieuwbouw van schepen voor de VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie) en de WIC (West-Indische Compagnie). Zo deed het hout zijn intrede in Europa. (...) Zo ontdekte men onder andere dat teakhout uitstekend tegen vocht kan. Zelfs na enkele jaren onder water konden balken van teak voor een schip hergebruikt worden. Het hout werd niet rot en bleek beter bestand tegen schimmels en algen. Ook werd het hout niet zo glad en was het dus veiliger om op te lopen.’³²

De VOC veroverde Jakarta in 1619, hernoemde het tot Batavia en bouwde er zijn hoofdkwartier. De Nederlandse aanwezigheid zou er ruim drie eeuwen duren, tot 1949. Op Java kregen de Nederlanders toegang tot de vele teakbossen.³³ Begin 19^e eeuw begonnen de Nederlanders op grote schaal tot houtkap van de teakbossen, die zich vooral op Java bevonden, voor zowel lokale markten als voor de export. Aan het eind van de 19^e eeuw waren de Javaanse teakbossen zo uitgedund dat de Nederlandse koloniale overheid een herbebossingsprogramma begon (Fraser, 1998: 133, Boekhout van Solinge, 2008b). Niet alleen de VOC bouwde schepen op Java. Er waren ook private scheepswerven, vooral in handen van Chinezen (Boomgaard, 1992: 4).³⁴

Het Britse rijk, maritieme hegemonie en teak

Ook de Britse zeemacht van de 18^e en 19^e eeuw kan niet los worden gezien van de scheepsbouw, waarin toegang tot bepaalde houtsoorten een belangrijke rol speelde. De Napoleontische oorlogen (1804-1815) hadden een te grote tol geëist. Er waren in het VK zoveel oorlogsschepen gebouwd dat een binnenlands tekort aan eiken was ontstaan. Teak bood de oplossing. Teak was niet alleen sterker, maar ook lichter van gewicht dan eiken. In de negentiende eeuw werd bovendien steeds meer ijzer in combinatie met hout gebruikt en zodra teak werd gebruikt, roestte het ijzer minder snel dan bij eikenhout (dat ligninezuur bevat, wat roest bevordert). Daar kwam nog bij dat teak-

30 Volgens schipper Cees van vaartips.nl: hout in vroegere scheepsbouw (<https://vaartips.nl/hout.htm>).

31 In Utrecht, vlak bij het station, bevindt zich de enige compleet bewaard gebleven molen.

32 Wat is teakhout en waar komt het vandaan, Stoks Meubelen (<https://stoksmeubelen.nl/wat-is-teakhout-en-waar-komt-het-vandaan/>), geraadpleegd 27 juli 2023.

33 Veel van Indonesië en ook Java was traditioneel bebost. In 1500 was nog 90% van Indonesië bebost (Boomgaard 1997b: 419). Met name op Java was er veel teakbos. Van alle het bos op Java was 27% teakbos, wat als waardevol werd beschouwd, t.o.v. 73% jungle, die als waardeloos werd beschouwd (Boomgaard 1992: 4).

34 Zie bijvoorbeeld ook deze populair-wetenschappelijke bron, een privaat initiatief van Jaap van Overbeek uit Wageningen: De VOCsite: Java's Noordoostkust (<https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/java-no/>).

hout veel minder splintert dan eiken, zoals na kogelinslagen, en daarnaast gingen teakschepen ook nog veel langer mee, tot wel vijftig of zestig jaar (Tripathi et al., 2016: 1267). De Britten, die na de 17^e eeuwse Nederlandse hegemonie, in de 18^e en 19^e eeuw de grote wereldmacht werden, gingen in de 19^e eeuw op grote schaal teak gebruiken voor de scheepsbouw. Teakbossen waren er vooral in India, Thailand, Myanmar (Birma) en Laos (Tripathi et al., 2016: 1263). In de 19^e eeuw namen de Britse en Indiase scheepsbouw met teak een vlucht. Toen de teakbossen van Malabar, India, rond 1820 waren leeggekap, vielen de Britten Birma binnen (Kaloyanides, 2020: 9).³⁵ Dit leidde tot drie Brits-Birmese oorlogen, gedreven door de wens van de East India Company, het Britse equivalent van de VOC, dat meer natuurbronnen wilde, waaronder teak (National Army Museum n.d.).³⁶

Naar de moderne tijd: van eind 19^e eeuw naar de 21^e eeuw

Toen het stoomschip vanaf 1860 het zeilschip verdrong op de intercontinentale verbindingen, kwam de houthandel voor grote schepen ten einde (Kuiper & Teunisse, 2000: 1.3).³⁷ In de eeuwen dat teak werd gebruikt voor scheepsbouw en andere doeleinden was er geen sprake van illegaal hout en illegale houthandel. Hout en bossen werden simpelweg gezien als te exploiteren natuurlijke hulpbronnen ten behoeve van de mensheid. Voor westerse landen uit Europa, die in die eeuwen de dienst uitmaakten en dus wetten en regels bepaalden (Nadelmann, 1990), ging het om handel en landen veroveren en het werd normaal gevonden zich de rijkdommen en natuurlijke hulpbronnen van de veroverde of 'ontdekte' gebieden toe te eigenen.

Er was zoveel vraag naar teak geweest, dat het aanbod steeds beperkter werd. Er zijn wel plantages aangelegd, zoals in Brazilië en Costa Rica, maar die kwaliteit is niet zo goed als de oudere bomen die zich nog bevinden in de oerbossen van vooral Myanmar – en in mindere mate ook nog in enkele buurlanden, zoals Thailand, naast de beperkte, overgebleven, nu beschermde teakbossen op Java.

Vandaag de dag is Myanmar eigenlijk de enige plek ter wereld waar nog teak in oerbos te vinden is, die te koop is. Voor dekken op schepen is het de perfecte houtsoort. Het natuurlijke product is zo exclusief geworden dat veel van het Myanmarse teak tegenwoordig terechtkomt bij een selecte groep van zeer gefortuneerde eindgebruikers die een dergelijk dek op een peperduur jacht kunnen betalen. Het hout van de *Tectona grandis* uit Myanmar wordt daarom ook wel de Rolls-Royce onder de houtsoorten genoemd: 'Het is de absolute nummer één voor het dek – of vaak de vier of vijf dekken – van luxejachten. De bodem in Myanmar bevat veel van het mineraal silica, waardoor

35 Buddhist Teak and British Rifles: Religious Economics in Burma's Last Kingdom (<https://muse.jhu.edu/pub/5/article/755002/pdf>).

36 National Army Museum (z.d.) First Burma War, National Army Museum (<https://www.nam.ac.uk/explore/first-burma-war>), Second Burma War, National Army Museum (<https://www.nam.ac.uk/explore/second-burma-war>); zie ook : Anglo-Burmese Wars - ClearIAS (<https://www.clearias.com/anglo-burmese-wars/>).

37 Het eerste Nederlandse stoomschip, een marineschip, bestond weliswaar vanaf 1847, maar de stoomschepen bleken vooral geschikt voor de kortere afstanden, met name door het ontbreken van bunkerstations voor kolen. Vanaf 1860 wordt het zeilschip ook op de intercontinentale verbindingen verdrongen door het stoomschip (Kuiper & Teunisse 2000: 1.3).

het hout dat daar groeit olieachtig is en nauwelijks schimmelt of rot. Het is stroef, zodat je er niet op uitglijdt als het nat is. En het wordt niet snel heet, zodat je ook met tropische temperaturen blootsvoets over het dek kan lopen' (NRC 2023, 1 maart).

3.3 Kwetsbaarheden

Mensenrechtenschendingen, conflicten en criminaliteit

Birma werd onafhankelijk van het Verenigd Koninkrijk in 1948, na een lange strijd die werd geleid door generaal Aung San (1915-1947), die wordt beschouwd als grondlegger van Birma, maar zes maanden voor de onafhankelijkheid werd vermoord.³⁸ Zijn dochter, Aung San Suu Kyi,³⁹ is al decennia's lands prominentste mensenrechtenactivist en ook de huidige democratisch gekozen leider. Zij werd echter in februari 2021, niet voor het eerst, door het leger afgezet, vastgezet en veroordeeld tot 33 jaar cel. Deze vrouw van inmiddels bijna 80 jaar zat tot juni 2023 in eenzame opsluiting, dat toen overging in huisarrest. Sinds de coup van 2021 is Myanmar wederom bijna geïsoleerd van de buitenwereld (NOS Nieuws 2023, 28 juli).

Al zeker twintig jaar wordt de mensenrechtenproblematiek van houtkap in Myanmar, het voormalige Birma, aan de orde gesteld. Het gaat hierbij eigenlijk alleen om teak. Myanmar is immers die enige toegankelijke teakbron van formaat in de wereld. In 2003 bracht Global Witness (2003) een rapport uit van meer dan honderd pagina's over de houtkap in toenmalig Birma en tot welke mensenrechtenschendingen en conflicten dit leidde, waaronder huurmoorden op personen die zich verzetten tegen houtkap en houtconcessies. In het grensgebied van Myanmar en Thailand zouden er tussen 1988 en 1993 grote aantal mensen vermoord zijn: 'The concessions operated until 1993 and during this period there were many, perhaps hundreds, of killings related to logging in the border area. Many of these murders were carried out by hitmen hired by the logging companies as a result of business disputes, though others involved insurgent groups' (Global Witness, 2003: 50). Global Witness lanceerde daarom de term 'conflict timber' – een term die ook werd gebruikt in Afrika, in relatie tot houtkap in Liberia, waarbij de later voor oorlogsmisdrijven veroordeelde Nederlander Guus Kouwenhoven betrokken was als centrale houthandelaar (Boekhout van Solinge, 2008a, 2014), maar niet door Zuid-Afrika wordt uitgeleverd (NOS Nieuws, 2020, 21 februari). Anno 2023 is de mensenrechtenproblematiek rond de kap van teak in Myanmar nog steeds relevant. Het militaire regime, dat in 2021 wederom de macht greep, zou in mei 2023 al ruim drieduizend mensen hebben gedood, onder wie 363 kinderen (The Guardian, 2023, 16 mei). Sinds de staatsgreep van 1988 lijkt er niet fundamenteel iets veranderd; de militairen willen de macht houden.

Inmiddels is duidelijk dat 'forest crime' of 'forestry crime', zoals Interpol het liever noemt (Interpol 2020, 14 december)⁴⁰ wordt beschouwd als de meest lucratieve vorm

38 Aung San - Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Aung_San).

39 Aung San Suu Kyi - Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Aung_San_Suu_Kyi).

40 Forestry crime: targeting the most lucrative of environmental crimes (<https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2020/Forestry-crime-targeting-the-most-lucrative-of-environmental-crimes>).

van milieucriminaliteit. Sinds 2010 heeft Interpol hier een speciaal Environmental Security Programme voor opgericht – met overigens vanaf het begin een Nederlandse bijdrage. INTERPOL: ‘Worth almost USD 152 billion a year, the illegal timber industry accounts for up to 90% of tropical deforestation in some countries and attracts the world’s biggest organized crime groups. It causes serious economic, environmental and social damage and fuels conflict in forest regions where criminal gangs compete for available markets.’⁴¹ Ook UNEP beschouwt ‘forest crime’ in monetaire termen als de grootste vorm van milieucriminaliteit op aarde. Een team onderzoekers schatte de omvang van milieucriminaliteit in het algemeen op 70-213 miljard per jaar, waarvan forest crime de grootste component zou zijn: ‘Forest crime, such as illegal logging, has previously been estimated to represent a value of 30–100 billion USD annually or 10–30% of the total global timber trade. An estimated 50–90% of the wood in some individual tropical countries is suspected to come from illegal sources or has been logged illegally.’ (Nelleman et al., 2014: 8).

3.4 Normen en handhaven

Een recente vorm van criminaliteit

Ngo’s en boswetenschappers begonnen in de jaren negentig aandacht te vragen voor houtkap die illegaal of anderszins besmet of besmeurd is.⁴² Ten eerste werd langzaam ontdekt hoe enorm lucratief de houthandel kan zijn. Legaal of illegaal. Er zijn in de houtsector miljardairs, zeker in Azië. De term ‘illegale houtkap’ (‘illegal logging’) bestaat pas sinds eind jaren negentig in beleidsstukken. Daarvoor werd het fenomeen aangeduid als irreguliere handel (Kleinschmit et al., 2016). Vanuit het perspectief van criminaliteit als een sociale constructie gaat het bij hout- en woudcriminaliteit dus om recente vormen van criminaliteit.

Sinds genoemd in sectie 2.7 zijn er diverse criminologische publicaties verschenen over illegaal hout, een enkele keer ook met aandacht voor teak uit Myanmar (Boekhout van Solinge, 2011: 80). Het waren vooral ngo’s die de Nederlandse import van teakhout uit Myanmar problematiseerden (bijv. Global Witness, 2003, Milieudefensie, 2023, 6 januari). In Nederland heeft het Burma-centrum sinds de jaren negentig een actieve campagne gevoerd tegen de import van Burmees conflicthout (Duurzaam Ondernemen, 2006, 20 juni).⁴³ Internationaal is de Environmental Investigation Agency (EIA) steeds actiever geworden, met rapporten die internationaal, zoals in het Europees Parlement, invloed hebben (EIA 2019).⁴⁴

41 Forestry crime: targeting the most lucrative of environmental crimes (<https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2020/Forestry-crime-targeting-the-most-lucrative-of-environmental-crimes>).

42 Het waren met name ngo’s en boswetenschappers (foresters) die er over begonnen te publiceren (voor een wetenschappelijk overzicht, zie Kleinschmidt et al. 2016).

43 *Houtimporteurs tonen gebrek aan maatschappelijk verantwoord ondernemerschap* - Duurzaam Ondernemen (<https://www.duurzaam-ondernemen.nl/houtimporteurs-tonen-gebrek-aan-maatschappelijk-verantwoord-ondernemerschap/>)

44 Parliamentary question, Myanmar teak and enforcement of the EU Timber Regulation, P-001789/2019, European Parliament (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-8-2019-001789_EN.html#def2).

Beperkte handhaving op hout

Jarenlang was er nauwelijks sprake van houthandhaving – althans er was alleen handhaving met betrekking tot beschermd CITES-hout.⁴⁵ Echter, CITES heeft slechts betrekking op houtsoorten (en ook diersoorten) die op CITES-bijlagen voorkomen, waardoor internationale, grensoverschrijdende handel in die soorten (of producten van die soorten) alleen is toegestaan indien de zending van CITES-documenten is vergezeld. CITES-soorten mogen dus in principe wel verhandeld worden. Het wordt illegaal als de zending niet is vergezeld van de juiste CITES-documenten uit het bronland. Het meeste illegale hout dat internationaal verhandeld wordt, betreft echter geen CITES-hout (dat maar een beperkt aantal houtsoorten betreft), maar hout dat illegaal is gekapt of geoogst. Bij het meeste hout gaat het dus om hout van bomen die zijn gestroopt en via constructies toch, ogenschijnlijk legaal, worden aangeboden op de markt.

Wel handhaven op gerelateerde misdrijven

Nederland ging in extreme gevallen wel actief handhaven op andere delicten en misdrijven die gerelateerd waren aan de houthandel, zoals de zaak-Kouwenhoven illustreert.

De zaak-Kouwenhoven

Guus Kouwenhoven, houthandelaar uit Rotterdam, had zich in de jaren negentig gevestigd in het West-Afrikaanse Liberia. Hij groeide uit tot 's lands grootste houthandelaar en businesspartner van de toenmalige president Charles Taylor. Kouwenhoven, die in 2000 was genoemd in een rapport voor de Veiligheidsraad (het VN's belangrijkste orgaan) als de logistiek verantwoordelijke voor wapensmokkel naar Sierra Leone (zie o.a. Boekhout van Solinge, 2008a), kreeg vanaf 2006 rechtszaken aan zijn broek in Nederland voor wapenhandel en oorlogsmisdrijven, maar die rechtszaken zouden nog zeker tien jaar voortslepen.

Het probleem vóór de inwerkingtreding van de EUTR van 2013 (deze bespreken we later) was dat er geen duidelijke wetgeving was om te handhaven op illegaal hout. Handhavers en beleidsmakers stelden dat niet kon worden opgetreden tegen illegaal hout in Nederland, omdat het delict, illegale houtkap, niet in Nederland had plaatsgevonden. De perceptie was dat er daardoor moeilijk tegen kon worden opgetreden in Nederland. Deze perceptie werd ook gevoed, zoals door de hout- en bedrijfslobby, VVNH en VNO-NCW. Een VROM-ambtenaar vertelde indertijd (aan een van de auteurs) dat er niet kon worden opgetreden tegen illegaal hout, omdat dit in strijd zou zijn met de vrijhandelsregels van de Wereldhandelsorganisatie WTO (Boekhout van Solinge, 2011: 81).

Op zich kon indertijd wel worden opgetreden tegen illegaal hout, zoals via heling, of dubbele strafbaarstelling (zie Boekhout van Solinge, 2004: 42-43), of anders via wit-

45 Dit is CITES (<https://www.rvo.nl/onderwerpen/cites/dit-cites>).

wassen, wat officieren van justitie zo vaak gebruiken. Dergelijk optreden zou echter enige juridische creativiteit vergen, alsmede natuurlijk prioritering. Uiteindelijk vond er geen handhaving plaats omdat illegaal hout gewoonweg geen prioriteit had (Boekhout van Solinge, 2011: 80).

Economisch ontmoedigingsbeleid

Wanneer voor internationale economische sancties (nog) onvoldoende draagvlak bestaat, kan gekozen worden voor economisch ontmoedigingsbeleid. De Nederlandse regering voert zo'n ontmoedigingsbeleid ten aanzien van Birma (Myanmar) sinds 2000. De International Labour Organization (ILO) riep haar lidstaten hiertoe op na veroordeling van het militaire regime aldaar, in het bijzonder de 'groeve schendingen van mensenrechten en wijdverbreide dwangarbeid'.⁴⁶ Een brief van drie ministers, van ontwikkelingssamenwerking, economische zaken en Buitenlandse Zaken, d.d. 17 februari 2004 legt uit hoe het economische ontmoedigingsbeleid er uit ziet, in ieder geval op papier: 'De regering geeft inhoud aan het ontmoedigingsbeleid door onder meer het handels- en investeringsinstrumentarium niet voor Birma open te stellen, door in directe contacten met bedrijven en personen die economische activiteiten in Birma ontplooiën, of dat overwegen, de actieve dialoog aan te gaan teneinde zulke activiteiten te ontmoedigen, en door aan te dringen op het maatschappelijk verantwoord gedrag van bedrijven op basis van de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen.' In 2006⁴⁷ deed Staatssecretaris van Economische Zaken Van Gennip een oproep aan de Nederlandse houthandel om alle activiteiten in Birma te stoppen. Volgens Danielle van Oijen van Milieudefensie was dit de eerste keer dat de regering werk maakte van het ontmoedigingsbeleid inzake Birma.⁴⁸ De Vereniging van Nederlandse Houtondernemingen (VVNH) legde het verzoek van de regering echter naast zich neer. Ze redeneert 'dat er nu eenmaal een markt is voor deze producten.' (*BNN Vara*, 2006, 5 oktober). Voor de VVNH gold het ontmoedigingsbeleid van de regering blijkbaar niet als 'geldende wet- of regelgeving (zowel nationaal of Internationaal overeengekomen)', zoals artikel 1 van hun gedragscode luidt. Dit 'gebrek aan maatschappelijk verantwoord ondernemerschap'⁴⁹ bezorgde de branche kritiek in de media⁵⁰ en een aantal bezettingen en ludieke acties van activisten die een importstop wilden bewerkstelligen.⁵¹

46 2AB9048D.doc (<https://archieff.rijksbegroting.nl/binaries/pdfs/beleidsdoorlichtingen/ez-handelspolitiek.pdf>); *Kamerstuk* 29439, nr. 1, Overheid.nl > Officiële bekendmakingen (<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-29439-1.html>), (onder 4.2 Conflictfase en ondernemingen).

47 In ditzelfde jaar besloot de EU de maatregelen (die zij sinds 1996 reeds trof) verder aan te scherpen, o.a. vanwege voortdurende mensenrechtenschendingen.

48 *Houtsector doof voor oproep staatssecretaris*, Vroege Vogels, BNNVARA (<https://www.bnnvara.nl/vroegevogels/artikelen/houtsector-doof-voor-oproep-staatssecretaris>).

49 De VVNH was toen nog geen lid van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

50 O.a. Duurzaam ondernemen (2006, 20 juni); BNN VARA, Vroege Vogels (2006, 5 oktober).

51 Indymedia NL (Nederland) - GroenFront! Bezettings-actie bij Houthandel Van de Stadt BV (<https://www.indymedia.nl/nl/2006/12/41130.shtml>).

Milieudefensie over Birma

‘Houtexport vormt een belangrijke inkomstenbron voor de militaire dictatuur in Birma. Volgens de EU is zo’n 377 miljoen dollar, ongeveer 15% van de totale waarde van Birmese export, aan hout toe te schrijven. De junta heeft een monopolie op de handel in Birmese teak en kan door deze inkomsten haar schrikbewind voortzetten. Door illegale en destructieve kap verdwijnt jaarlijks 466.000 hectare bos in Birma. Dat zijn meer dan tachtig voetbalvelden per uur. Hierdoor komt het voortbestaan van unieke dieren- en plantensoorten in gevaar.’

Bron: ‘Houtsector doof voor oproep staatssecretaris’, *Vroege Vogels* (2006, 5 oktober)⁵²

De Saffraanrevolutie van 2007 en de EU-handelsboycot tegen Burma (2008)

Tijdens de zogeheten Saffraanrevolutie⁵³ van de zomer van 2007 kwamen duizenden boeddhisten in Birma in opstand. De opstand werd met geweld onderdrukt, waarbij doden vielen en honderden werden gearresteerd en vastgezet.

De EU (de Raad) besloot dat de handelsboycot richting Birma opnieuw werd uitgebreid. De meeste media besteedden er geen aandacht aan⁵⁴, maar voor de Nederlandse houthandel zou de boycot wel veel kunnen betekenen. Nederland was toen immers al een grootgebruiker van teakhout voor luxejachten. De economische belangen van de teakhandel waren zodanig dat de Nederlandse houthandel die niet graag opgaf.

Dat was twee jaar eerder al wel gebleken, toen branche-organisatie VVNH geen gehoor gaf aan de oproep van de staatssecretaris. Maar in 2008 mocht het echt niet meer. Hoe zou de houthandel zich gaan gedragen? Boekhout van Solinge (2011) onderzocht het een jaar later samen met criminologiestudenten. Een voorname Nederlandse grootimporteur vertelde in een dat het hout sindsdien op toegestane wijze via buurlanden China, Thailand en vooral Maleisië werd geïmporteerd.

Dit leek te wijzen op een ontduiking van de EU-sancties, althans dat dachten de indertijd geraadpleegde UU-hoogleraren met Europeesrechtelijke expertise, Kristen en Vervaele. Echter, pas als een zaak aanhangig wordt gemaakt bij het Europees Hof van Justitie kan definitief worden geoordeeld over de (il)legaliteit hiervan. Twee studenten namen verscheidene malen contact op met de VVNH, maar hoorden, ondanks beloften te worden teruggebeld of gemaild, nooit iets terug (Boekhout van Solinge, 2011: 81).

Misschien was dit omdat de voorzitter van de VVNH indertijd zelf een van de Nederlandse grootimporteurs van teak uit Birma was. In 2009 bestond de VVNH honderd jaar en kreeg het predicaat koninklijk. Dhr. C. Boogaardt, naast voornaam importeur van teak uit Birma, op dat moment al 27 jaar voorzitter van de VVNH, kreeg van de

52 Houtsector doof voor oproep staatssecretaris, *Vroege Vogels*, BNNVARA (<https://www.bnnvara.nl/vroegevogels/artikelen/houtsector-doof-voor-oproep-staatssecretaris>).

53 De naam Saffraanrevolutie verwijst naar de kleur van de monnikengewaden.

54 De EU had al een wapenembargo en nu kwam er ook een handelsboycot. In *Trouw* (2007, 15 oktober) stond een klein stukje: ‘De Europese Unie heeft maandag de sancties tegen Birma uitgebreid met een handelsembargo op hout, edelstenen en edelmetalen. In een verklaring zeiden de buitenlandministers van de EU dat het noodzakelijk was om de directe druk op het Birmaanse regime op te voeren. Het is EU-lidstaten nu verboden om producten uit de Birmaanse hout- en mijnindustrie te importeren of in die sectoren te investeren.’

Commissaris van de Koningin in Flevoland het predicaat Koninklijk overhandigd. Hij bedankte: ‘We beschouwen het letterlijk als een kroon op het werk van onze brancheorganisatie, die kijkende naar de 100-jarige geschiedenis, een toonaangevende rol voor de Nederlandse houthandel heeft vervuld en nog steeds vervult. (...) Duurzaam bos en hout en maatschappelijk verantwoord ondernemen zijn daarbij de voorwaarden.’⁵⁵

De Nederlandse houtsector leek zich zo te vormen tot een sector waarin gezaghebbende stemmen kennelijk regel- en misschien wetsovertredend ondernemersgedrag acceptabel maken door het te versluieren, negeren of te bewieroken. Verdringing wordt hiermee geholpen, uit eigenbelang of belang van een netwerk van materieel en ideologisch verbonden entiteiten. Normeren gebeurt immers niet alleen door de rechtspraak, maar ook door sociale insluiting of distantiëring van de zijde van marktpartijen.

De Europese Houtverordening (EUTR) van maart 2013

Met het ingaan van de Europese Houtverordening (EUTR) kwam er duidelijker wetgeving. Jarenlang lobbyen en aandringen van diverse ngo's wierp zijn vruchten af. De ngo's hadden daarbij de rol op zich genomen als *moral entrepreneurs* (zie Becker, 1963). Handhaving van de EUTR kwam pas later op gang. Ook daar was druk van ngo's voor nodig. Door middel van handhavingsverzoeken probeerden zij de toegewezen instanties nader te bewegen tot actieve handhaving (Greenpeace 2015, 9 september).

In 2015 begon de handhaving echt, eerst met waarschuwingen. Een importeur van teak kreeg in december dat jaar bijvoorbeeld een officiële waarschuwing, zoals later bleek na een WOB-verzoek (rijksoverheid 2019, 9 september).⁵⁶ Aanvankelijk werd een bestuursrechtelijk traject ingezet, maar op een gegeven moment ook strafrechtelijk. Geleidelijk aan werden ook dwangsommen opgelegd en werd teak in beslag genomen bij diverse bedrijven.⁵⁷ En zo werden de bankschroeven van de EUTR vanaf 2016 en 2017 steeds steviger aangedraaid.⁵⁸ Ook in andere landen werden importeurs van teak aangepakt, voor het eerst in Zweden in 2016⁵⁹ en later ook in Duitsland en Denemarken. In 2017 probeerde de Europese houtfederatie (ETTF) toch het hout uit Myanmar legaal te krijgen, zoals te lezen in hun nieuwsbrief *ETTF News* (2017, juni).⁶⁰ De Nederlandse voorzitter van de Europese houtbond sprak uit goede hoop te hebben rond de legaliteitseisen van hout uit Myanmar. De nieuwsbrief toonde een foto van een overleg met de Myanmarese minister van natuurlijke hulpbronnen en milieubehoud.⁶¹

55 VVNH Jaarverslag 2009, p. 5. Online: jaarverslag 2009 - VVNH (yumpu.com).

56 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/wob-verzoeken/2019/09/09/besluit-op-wob-verzoek-over-houthandelaar-stijn-rijnwoude-b.v>; Op basis van een WOB-verzoek gepubliceerd: <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/wob-verzoeken/2017/12/05/deelbesluit-1-wob-verzoek-inspecties-houtbedrijven/15-1773-wob-inspecties-houtbedrijven-documenten-3.pdf>.

57 Rb. Amsterdam (2020, 14 oktober), uitspraak 11 september, online: ECLI:NL:RBAMS:2020:7590; Rb. Amsterdam, RK 20/3074 (rechtspraak.nl).

58 eutr-news-october-to-december-2016-ce-en.pdf (clientearth.org); Zie ook : EUTR paper - 030421.indd (forest-trends.org).

59 boletin_1mitad2018_ingles_tcm30-512694.pdf (miteco.gob.es).

60 ETTF-Newsletter-Myanmar-Special-Edition-June-2017.pdf (aeim.org).

61 ETTF-Newsletter-Myanmar-Special-Edition-June-2017.pdf (<https://www.aeim.org/wp-content/uploads/2017/06/ETTF-Newsletter-Myanmar-Special-Edition-June-2017.pdf>).

Ook het bedrijf van Boogaardt, die van 1988 tot 2012 voorzitter van de VVNH was, werd aangepakt door justitie, eerst via een bestuursrechtelijk traject, later via een strafrechtelijk traject. Onder andere de Britse ngo EIA had bewijs aangeleverd (EIA 2017, 1 november). Desondanks kreeg Boogaardt in juni 2017 een koninklijke onderscheiding en werd benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Dit vanwege zijn jarenlange inzet als directeur van de Koninklijke Boogaardt Groep, maar ook als bestuurder van de brancheorganisatie VVNH en lid van verschillende commissies' (AD 2017, 15 juni).⁶² De burgemeester roemde onder andere zijn 'inzet voor het onder duurzaam beheer brengen van met name tropische bossen'.⁶³ Enkele maanden later wordt bekend dat de NVWA twee teakimporteurs op de korrel heeft, waaronder Boogaardt (Mongabay 2017, 2 november).

In november 2017 besluit een expertcommissie van de EU⁶⁴ dat teakhout uit Myanmar per definitie niet aan de EUTR-richtlijnen voldoet, omdat er slecht gecontroleerd kan worden waar het vandaan komt. Zelfs bij het hout van het staatsbedrijf kan er niet worden uitgesloten dat het gaat om illegaal gekapte teakbomen (Pointer 2020, 23 september). Daarmee is de import van teakhout uit Myanmar in de EU, en dus ook in Nederland, verboden sinds eind 2017. De woordvoering van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) bevestigt dit: 'De mening van de EUTR-expertgroep is dat er op dit moment geen casussen bekend zijn die voldoen aan de EU-houtverordening'.⁶⁵

Omzeilen

Na de eerste handhavingsacties in Nederland bleven houthandelaren teak importeren. Net als eerder, bij de EU-handelsboycot vanaf 2008, via een omweg. Toen wisten zij teak via een Zuidoost-Aziatische omweg naar Nederland te krijgen. Met de EUTR moest iets anders bedacht worden: teak werd via EU-landen geïmporteerd waar de handhaving waarschijnlijk minder streng zou zijn, zoals in Italië en Kroatië, een omweg die later door EIA (2020, 28 mei) werd blootgelegd.⁶⁶

Drie teakimporteurs werden onderwerp van strafrechtelijk onderzoek. Het hout bleek veel via Italië te worden geïmporteerd, net als via Slovenië en Tsjechië, met het doel de Nederlandse toezichthouder NVWA buiten spel te zetten (NRC 2023, 1 maart).

62 AD (2017, 15 juni). Koninklijke onderscheiding voor Reeuwijker Cees Boogaardt (<https://www.ad.nl/alphen/koninklijke-onderscheiding-voor-reeuwijker-ces-boogaardt~a4ab2be4/>); geraadpleegd 18 augustus 2023.

63 Houtwereld (2017, juni) Cees Boogaardt en Harry Gras geridderd, Houtwereld (<https://www.houtwereld.nl/houtnieuws/ces-boogaardt-en-harry-gras-geridderd/>).

64 Commission Expert Group on the EU Timber Regulation (EUTR) and the Forest Law Enforcement, Governance and Trade Regulation (FLEGT). Zie ook: Microsoft Word - Brief aan importeurs Myanmar juli 2018NL (https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/bijlagen_hout_importeurs_myanmar_juli_2018_0.pdf).

65 Pointer (2020, 23 september). Nederlandse jachtbouwers gebruiken illegaal geïmporteerd hout in superjachten, KRO-NCRV (<https://pointer.kro-ncrv.nl/nederlandse-jachtbouwers-gebruiken-illegaal-geïmporteerd-hout-in-superjachten>), geraadpleegd 19 augustus 2023.

66 The Croatian Connection Exposed - EIA (<https://eia-international.org/report/the-croatian-connection-exposed/>); Zie ook Trafficking of banned Myanmar teak lands German company with \$4m fine (<https://news.mongabay.com/2021/05/trafficking-of-banned-myanmar-teak-lands-german-company-with-4m-fine/>).

Aangezien in Nederland ook een strafrechtelijk traject loopt, is het mogelijk bijzondere opsporingsmethoden in te zetten – onder voorwaarde dat het een ernstig delict betreft waar minstens vier jaar gevangenisstraf op staat. NRC kreeg toegang tot strafdossiers en citeerde uit transcripties van getapte gesprekken waaruit bleek dat de onderzochte houthandelaren bewust de wet en handhaving ontdoken, willens en wetens dus.

Reactie houthandel

De Nederlandse houthandel, of in ieder geval een aantal belangrijke spelers, wil zich niet neerleggen bij nieuwe realiteit van de EUTR. Iets wat een aantal Nederlandse houthandelaren al ruim honderd jaar deed, teak importeren uit Myanmar, mag niet meer. Dat was ook al zo bij de eerdere handelsboycot van 2008, maar die werd niet gehandhaafd, de EUTR wel. Boogaardt koos ervoor om de publiciteit te zoeken, zoals via een interview met *Het Financieele Dagblad* (2020, 15 oktober), waarin vader en zoon hun standpunten weergeven. Dat doen zij ook in *Houtwereld*, waarin zij uitleggen dat het hout uit Myanmar volgens hen duurzaam is. Boogaardt denkt dat PEFC-certificering van teak uit Myanmar het antwoord is: ‘In 2017 is het ons gelukt PEFC-vertegenwoordigers in contact te brengen met belanghebbenden van de huidige Myanmarse overheid.’ (*Houtwereld*, 2020, 20 november).

Reactie vader en zoons Boogaardt in *Het Financieele Dagblad* (2020, 15 oktober)

In een interview met *Het Financieele Dagblad* deed de familie Boogaardt zijn verhaal, vader Cees Boogaardt en zijn zonen Eric en Peter. De familie Boogaardt stelt juist voorloper te zijn van duurzaam bosbeheer, met DNA-onderzoek dat de legale herkomst zou bewijzen. Het bedrijf zou niet inkopen in het noorden, maar in de volgens het bedrijf goed beheerde bossen in Midden- en West-Myanmar. De familie is het hartgrondig oneens met de stelling van de officier van justitie dat houthandel Boogaardt bekend is met de ‘onmogelijkheid van legale import uit Myanmar’.

Cees Boogaardt:

‘We gaan voor 100% duurzaam hout en daarin zijn wij een voorloper in Myanmar.’

‘De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit keurt onze Myanmarse documenten af omdat ze deels handgeschreven en in het Myanmarse zijn.’

‘De Nederlandse overheid vindt Myanmar te corrupt om zaken mee te doen. Maar het Nederlandse Ministerie van Landbouw is daar wel actief.’

‘Om een container hout te importeren uit Myanmar, hebben we soms een pallet documenten nodig.’

Eric Boogaardt:

‘We zijn geen administratiekantoor, maar een houthandel.’

‘Wij lobbyen al dertig jaar voor duurzaam bosbeheer. Wij zijn mede-initiatiefnemer van het Myanmar-legaliteitsbewijs Green Book. We probeerden al in 2013 het FSC-keurmerk in Myanmar te introduceren. In 2017 lanceerden we met de Prins Albert II van Monaco Foundation het PEFC-houtkeurmerk in Myanmar.’

Peter Boogaardt:

‘We voldoen aan de EUTR-regels voor teakimport. We eisen toelating van ons hout in Nederland. We starten hiervoor een kort geding tegen de NVWA.’

Lees het volledige artikel: <https://fd.nl/achtergrond/1359216/koninklijke-boogaardt-in-de-clinch-over-import-teakhout-myanmar>.

De houtbranche gaf ruim baan voor kritiek op de houthandhaving, zoals te lezen in *Houtwereld*. Volgens houthandelaar Brouwer plaatste de NVWA zich boven de wet. Hij noemde het ‘misbruik van de toezicht- en opsporingsbevoegdheid en dus van de machtspositie die de NVWA heeft’ (*Houtwereld* 2020, 20 november: 24).⁶⁷ Brouwer: ‘De NVWA plaatst zichzelf boven de wet en is er slechts op uit deze industrie in een kwaad daglicht te plaatsen door constant misbruik te maken van emotionele factoren die dit dossier beheersen. Met steun van juristen van milieuorganisaties worden de laatste jaren vernietigende rapporten geschreven met valse aantijgingen die slecht zijn te verdedigen. De dialoog ontbreekt en de waarheidsvinding wordt steeds terzijde geschoven.’ (*Houtwereld* 2020, 20 november: 24).⁶⁸

De VVNH sprak zich er ook kritisch over uit. ‘Het probleem is dat de handhaving in Europa overal anders geregeld is,’ zegt Van den Heuvel, directeur van de VVNH. ‘Leden van de VVNH moeten zich houden aan onze gedragscode, zoals dat men zich dient te houden aan internationale wet- en regelgeving.’ (*Nos Nieuws* 2021, 24 maart). Het bedrijf van de oud- voorzitter Boogaardt, waar ook invallen werden gedaan en teak in beslag werd genomen, kon gewoon lid blijven van de VVNH, in ieder geval tijdens de duur van dit onderzoek, tot augustus 2023.⁶⁹ Eerder (in 2004) werd in de Tweede Kamer gesteld dat met de gedragscode een belangrijke stap was gezet en dat dergelijke wetsovertredingen zouden leiden tot een roeyement bij de houtbond.⁷⁰ Dat is met betrekking tot Myanmarees teakhout dus (nog) niet gebeurd. Op basis van de statuten en het Huishoudelijk Regelement van 18 maart 2016 van de VVNH had het bestuur ook op andere wijze lid-bedrijven kunnen sanctioneren, bijvoorbeeld door te schorsen of beboeten (VVNH 2022, 21 juni).

Situatie 2023

De Europese houtverordening (EUTR) is nu ruim tien jaar van kracht en Nederland heeft zich binnen de EU ontpopt als land dat die wet relatief goed handhaaft (Boekhout van Solinge, 2023). Althans, de EUTR wordt in Nederland meer of actiever gehandhaafd dan in andere EU-landen. De relatief strenge(re) handhaving heeft ertoe geleid dat er in Nederland ook meer zaken zijn en dus meer (geregistreerde en afgestrafte)

67 HTW_14-2020_LR-PDF-22-25.pdf (https://www.houtwereld.nl/wp-content/uploads/2020/12/HTW_14-2020_LR-PDF-22-25.pdf).

68 HTW_14-2020_LR-PDF-22-25.pdf (https://www.houtwereld.nl/wp-content/uploads/2020/12/HTW_14-2020_LR-PDF-22-25.pdf).

69 Leden, VVNH (https://www.vvnh.nl/vvnh_leden/267).

70 *Handeling* 2004-2005, pag. 2809-2823 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen (<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20042005-2809-2823.html>).

houtcriminaliteit lijkt te bestaan dan elders. Wat men na ruim tien jaar EUTR in ieder geval kan concluderen is dat criminaliteit in de houtsector tegenwoordig meer wordt erkend in Nederland, ook met betrekking tot vervolging en sanctionering.

3.5 Criminele verdringing

Parasitaire verdringing

De houtsector is al langer vatbaarder voor parasitaire verdringing, omdat mensen graag investeren in natuur- en bosbehoud. Er bestaan daarom al lang dubieuze en ronduit criminele beleggingsfondsen en piramideconstructies rond investeringen in regenwouden en ook teakfondsen. Vaak ging het om teakhoutfondsen, die lijken op beleggingsfondsen met beloftes van geprognoseerde opbrengsten die later niet haalbaar bleken te zijn. Na aandringen van de Tweede Kamer kwam hier in 2004 meer toezicht op. Er zijn in Nederland veel gedupeerden geweest van deze zogenaamd groene beleggingsfondsen, ook rond teak.⁷¹ Er is ook een vereniging van gedupeerden opgericht, die in totaal 42 miljoen verloren en het OM wil diverse verdachten plukken.⁷²

Symbiotische verdringing

Veel duidelijker signalen zijn er rond teak van symbiotische verdringing. De Nederlandse houthandel heeft zich, *au fond*, weinig aangetrokken van de nieuwe realiteit van de EUTR. De houtsector en VVNH zijn altijd vrij conservatief geweest en historisch gezien weinig duurzaam. Het dubieuze handelen van houtbedrijven en houthandel werd lang geen strobreed in de weg gelegd (zoals onder 'normen en handhaving' uiteengezet).

Tekenend voor het laatste en daarmee bedrijfscultuur is wat gebeurde rond houtbedrijf A. van den Berg, dat als eerste houtbedrijf in Nederland koos voor 100% duurzaam en wilde dat er in Nederland alleen duurzaam hout, zoals met FSC-keurmerk, op de markt zou komen. Om die reden was het bedrijf niet welkom bij de houtbond, zoals bleek uit een gesprek met de huidige directeur. De groene voorlopersrol in de branche werd echter niet gewaardeerd, zoals voormalig directeur A. van de Berg indertijd merkte. Van de Berg wilde dat er in Nederland alleen duurzaam hout op de markt zou worden aangeboden, wat binnen de houtbranche gold als extreem, zoals hij aangaf in een later interview. 'Hij moest zijn extreme stellingname bekopen met een roeyement door brancheorganisatie VVNH' (Cobouw z.d.).

Inmiddels is duurzaamheid wel integraal onderdeel van het beleid van de Nederlandse houtbranche, zoals in diverse fora en op de eigen website wordt uitgedragen door de VVNH.⁷³ Doch, wat precies duurzaam is, en legaal, is niet altijd direct duidelijk. Een in dit kader duidelijk voorbeeld van symbiose is dat de Nederlandse en Europese houtsec-

71 eco brasil enzo - Radar (<https://radar.avrotros.nl/forum/spaarbeleg-sprintplan-f48/eco-brasil-enzo-t13288.html>).

72 OM wil Eco Brasil-verdachte plukken, Omroep Gelderland (<https://www.gld.nl/nieuws/511201/om-wil-eco-brasil-verdachte-plukken>).

73 VVNH Duurzaamheidsbeleid, VVNH (<https://www.vvnh.nl/vvnh-duurzaamheidsbeleid>).

tor trachtte, in samenwerking met autoriteiten uit Myanmar, Myanmarees teakhout toch als duurzaam te bestempelen en zo te verkopen. De Myanmarese minister stond niet voor niets vriendelijk op de voorkant van de nieuwsbrief van de Europese houthandel (*ETTF News* 2017, juni).⁷⁴

Later dat jaar zou echter een expertcommissie van de EU besluiten dat teakhout uit Myanmar per definitie niet aan de EUTR-richtlijnen voldeed en daarom niet langer tot de EU-markt zou kunnen worden toegelaten.

Risico op parasitair-symbiotische verdringing

Omdat ruimschoots bekend is dat vooral de legertop in Myanmar, die al decennia de dienst uitmaakt, van de opbrengsten van de teakhandel profiteert, is er ook een risico op parasitair-symbiotische verdringing. De legertop profiteert van de teakhandel en heeft er belang bij de handel voor te stellen als duurzaam. Ook de Nederlandse handel heeft dat belang.⁷⁵ Het gaat hier echter niet om simpele handelsbelangen van een land, maar om de belangen van een van de meest gesloten en repressieve regimes in de wereld waar de mensenrechten ernstig worden geschonden, wat volgens de criteria van Green en Ward (2004) betekent dat er sprake is van 'state crime'. Nederlandse houthandelaren, aan deze kant van de handelslijn, willen graag teak blijven importeren, voor hun grote klanten in de jachtbouw, en leggen zich niet graag neer bij de nieuwe realiteit van een Europese houtverordening (EUTR) en hoe die wordt geïnterpreteerd.

De houtbranche trok zich eigenlijk niets aan van het verzoek van de staatssecretaris, dus de regering, om de handel te stoppen. Bovendien lijkt het erop dat we moeten vaststellen dat illegale praktijken door zeer prominente leden van de brancheorganisatie niet expliciet worden veroordeeld door de brancheorganisatie. Dit leidt tot de discussievraag: is de Nederlandse houthandel een voorbeeld van een semi-autonoom veld (Moore, 1973)?

74 ETTF-Newsletter-Myanmar-Special-Edition-June-2017.pdf (<https://www.aeim.org/wp-content/uploads/2017/06/ETTF-Newsletter-Myanmar-Special-Edition-June-2017.pdf>).

75 Feeding the Beast: The Role of Myanmar's Illicit Economies in Continued State Instability — THE INTERNATIONAL AFFAIRS REVIEW (<https://www.iar-gwu.org/print-archive/3jbhl8ch71kydhndufw0nnmnqn-groq>).

US imports of 'blood teak' from Myanmar continue despite sanctions, Myanmar, The Guardian (<https://www.theguardian.com/world/2023/may/16/myanmar-teak-wood-import-sanctions>).

Traditie van creatieve handel

Het journalistencollectief International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ) lanceerde in 2023, tijdens het onderzoek en tot verrassing van de auteurs, het platform Deforestation Inc.⁷⁶ Met 39 partners in verschillende landen liet het ICIJ zien hoe teak uit Myanmar internationaal wordt verhandeld door houthandelaren uit drie continenten. Het ICIJ betoogt dat terwijl consumenten wordt voorgeschoteld verantwoorde en duurzame teak te gebruiken, het gaat om een houtketen waar aan de bron vooral de militaire junta van profiteert (ICIJ 2023, 7 maart). Een dergelijk groot team kan uiteraard heel veel bovenhalen, waar deze studie van heeft geprofiteerd.

Misschien is het fundamentele probleem wel dat Nederlandse bedrijven zo graag luxejachten bouwen, terwijl die luxejachten per definitie sinds 2017 niet met het meest gewilde hout kunnen worden bedekt. De creatieve Nederlandse handelaren konden er tot voor kort een oplossing voor vinden. Is die vindingrijkheid niet het probleem van diepere Nederlandse betrokkenheid en 'flexibiliteit' rond allerlei handel? Geheel passend in de eeuwenlange traditie van handel drijven, weet een Nederlandse handelaar toch vaak wel een maniertje, een geitenpaadje? Nederland is nu eenmaal grootbouwer van zeer luxejachten van miljonairs en miljardairs, die over het algemeen worden uitgerust met dekken van teak uit Myanmar. Dat heeft als consequentie dat er veel vraag naar teak of teakachtig hout zal zijn in Nederland. Teak uit Myanmar geldt als de gouden standaard en dat is dus wat zeer rijken als hout op hun dek wensen, of het hout dat hen doorgaans zal worden geadviseerd. Dit soort economieën en zeer exclusieve bedrijfstakken gericht op de superrijken, brengen dus ook risico's met zich mee, zoals criminaliteit.

Indicaties voor verdringing in de handelsketen van teakhout uit Myanmar

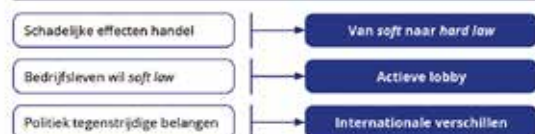
Economie / marktonwikkelingen

Broncheketenmarkten

Normen en handhaving

Overname of beïnvloeding van deelprocessen in de keten door criminelen en fraudeurs:

76 Deforestation Inc., ICIJ (<https://www.icij.org/investigations/deforestation-inc/>).

3.6 ontwrichtende effecten

Zoals een inspecteur van de NVWA het zei, ter rechtvaardiging van de houthandhaving (handhaving van illegaal gekapt hout dat op de markt wordt gebracht): ‘Ontbosing zorgt ervoor dat dieren en planten hun leefomgeving kwijtraken en het draagt bij aan klimaatverandering. Daarnaast heeft illegale houtkap ook impact op de lokale bevolking die van het bos afhankelijk is, voor hun voedsel, voor hun inkomen. En daarom pakken we de import van fout hout aan.’ Legde de inspecteur van de NVWA allereerst de nadruk op de schade in Myanmar, in Nederland zijn er andere ontwrichtende effecten (Interview 20 oktober 2022, NVWA, Utrecht).

Een sector die zich jarenlang *de facto* weinig aantrekt van nieuwe wet- en regelgeving heeft ook ontwrichtende effecten in Nederland. Het leidt namelijk tot illegale bedrijfspraktijken in combinatie met weinig respect voor de wet en de rechtsstaat. Dit levert problemen op voor normstelling, afdwingen van compliance en geloofwaardigheid van wetshandhaving. Het kan ontwrichtend zijn voor werkelijk maatschappelijk verantwoord ondernemen als houthandelaren en ook de houtsector zich zo expliciet kritisch uitspreken over nieuwe wetgeving. De houthandel, en ook de jachtbouw, heeft jaren de tijd gehad om alternatieven voor teak te vinden, maar vonden het kennelijk niet nodig. Trachten handhaving te slim af te zijn, lijkt ook onderdeel van de creatieve handelsgeesten, zoals van de houthandel. Dergelijke morele ambivalentie in commerciële sectoren ondermijnt het draagvlak voor compliance, ook op andere terreinen.

3.7 Deelconclusie

Dit hoofdstuk maakte duidelijk dat er al eeuwen een grote teakmarkt is. Van de 17^e t/m 19^e eeuw stond teak voor militaire en zo economische en politieke macht. Het ging om de macht van staten en er waren belangen van machtige Europese staten. De teakmarkt heeft zich in enkele eeuwen ontwikkeld van elkaar concurrerende staten naar concurrerende rijkdoms die elkaar trachten de loef af te steken met steeds indrukwekkender luxe jachten (zie bijv. AT5 2023, 17 juni). De militaire link is er nog steeds, niet aan de kant van de afnemers, maar aan de kant van degenen die eraan verdienen, in dit geval de militaire junta in Myanmar. Deze keten legt iets bloot: de ongebreidelde rijkdom en besteedlust van de rijken der aarde. De geschiedenis van teak toont aan dat het aanbod beperkt en eindig is. Dat is eerder gezien in India en op Java in de 19^e eeuw en nu in Birma (voormalig Myanmar).

Hout is in twintig jaar een van de meest onderzochte thema's binnen de milieucriminaliteit geworden, met name door ngo's, ook de onderzoeksjournalistiek en in veel minder mate door criminologen. Verhalen over mensenrechtenschendingen in Myanmar doen al de ronde sinds de jaren negentig. Teakhout kwam vanaf toen echt op de agenda als voorbeeld van conflicthout. De overheid en later met name de handhavingsinstanties begonnen zich er steeds meer mee te bemoeien. Eerst gold een ontmoedigingsbeleid sinds 2000, waar eerst vrijwel niets mee werd gedaan; de Nederlandse handelsbelangen leken voor te gaan. Een verzoek van de regering om geen teak meer

uit Myanmar te halen, werd vanuit de branche negatief beantwoord. Ook de EU-boy-cot van 2008 deed houthandelaren niet fundamenteel anders handelen, alleen creatiever. Het teakhout kon via een simpele omweg via omringende landen in Zuidoost-Azië toch gemakkelijk de Nederlandse markt bereiken.

Het was pas in de 21e eeuw, vanaf het ingaan van de Europese Houtverordening in maart 2013, dat een niet-CITES-houtsoort als teakhout uit Myanmar het predicaat illegaal kon krijgen en dat handhavingsautoriteiten ook vonden dat zij hier een handhavingstaak hadden. Vóór 2013 kon er op zich wel worden opgetreden tegen illegaal hout op de Nederlandse markt, zoals via heling of witwassen, maar dit werd nauwelijks gedaan. Toch kwam ook de handhaving van de EUTR pas onder de nodige druk van ngo's, onder andere in de vorm van handhavingsverzoeken, pas goed van de grond. Ondertussen blijven de houtsector en teakhandelaren kritisch ten opzichte van de veranderde spelregels. Geprobeerd wordt het hout alsnog 'duurzaam' in de markt (en media) neer te zetten.

Tot slot de houding van de overheid, die tweeslachtig opereert. Aan de ene kant werd de houtsector jarenlang *de facto* geen strobreed in de weg gelegd om dubieus of illegaal hout te verhandelen. Handelaren werden soms met fluwelen handschoenen aangepakt, zoals met onderscheidingen. Tegelijkertijd waren voornamelijk verdachte houthandelaren betrokken bij criminaliteit, getuige de diverse rechtszaken. Dat er sinds enkele jaren toch is ingegrepen in de houtsector laat zien dat er grenzen zijn aan de Nederlandse handelsgeest. Die grenzen worden bepaald door wetgeving en handhaving. Dit geldt voor de EUTR uit 2013 en zal ook gelden voor de EU-bossenwet uit 2023.⁷⁷

77 Definitieve vaststelling van EU-regels om ontbossing en bosdegradatie wereldwijd terug te dringen, Expertisecentrum Europees Recht (<https://ecer.minbuza.nl/-/definitieve-vaststelling-van-eu-regels-om-ontbossing-en-bosdegradatie-wereldwijd-terug-te-dringen>).

4 Hout- en woudcriminaliteit in en uit de Braziliaanse Amazone

4.1 Inleiding

De Amazone verwijst over het algemeen naar het Amazone-regenwoud in het Amazonebekken. De omvang van het Amazonebekken bedraagt ongeveer 6,8 miljoen km². Dat is bijna tweemaal zo groot als het op één na grootste stroomgebied ter wereld, het Congobekken. Of: twee keer zo groot als India. Alleen het Braziliaanse deel, twee derde van de Amazone, is ruim anderhalf keer zo groot als India. Het Amazonebekken is een systeem van bossen, talloze beken en grote rivieren, gecentreerd rond de Amazone, die net onder de evenaar oostwaarts naar zee stroomt. De hoeveelheid water die vanuit de Amazonerivier in de Atlantische Oceaan stroomt, vertegenwoordigt 15-16% van al het rivierwater dat de wereldzeeën instroomt (Goulding et al., 2003: 28). Geen enkele andere regio op aarde ter wereld herbergt zo'n groot aantal dier- en plantensoorten.

Daarnaast is het Amazonegebied het voornaamste overgebleven woongebied van inheemse gemeenschappen in Brazilië. Woonden er voor de komst van de Europeanen enkele miljoenen inheemsen in het huidige Brazilië, tegenwoordig zijn er ongeveer 1,7 miljoen, waarbij de meeste gemeenschappen wonen in Noord-Brazilië, het Amazonegebied.⁷⁸ Vormden inheemsen tot 1500 100% van de bevolking van het huidige grondgebied, tegenwoordig vertegenwoordigen zij 0,8% van de Braziliaanse bevolking,⁷⁹ die overigens net als de Nederlandse vooral urbaan is.

Dat het Amazoneregenwoud en zijn bewoners – mens en dier – worden bedreigd door ontbossing staat internationaal hoog op de agenda. Dit grootste regenwoud op aarde strekt zich uit rond de evenaar over een aantal Zuid-Amerikaanse landen, variërend van zeven tot negen, afhankelijk van de definitie (Goulding et al., 2003).⁸⁰

78 Census 2022: Brazil home to 1.69 mi indigenous people | Agência Brasil (<https://agenciabrasil.ebc.com.br/en/geral/noticia/2023-08/census-2022-brazil-home-169-mi-indigenous-people>).

79 1,7 miljoen Brazilianen beschouwden zichzelf inheems, volgens de laatste census van 2022. Het aantal is stijgende, wat past in een trend van inheems zelfbewustzijn en afnemend racisme jegens inheemsen.

80 Wikipedia gaat uit van negen landen: Brazilië (60%), Peru (13%), Colombia (10%) en daarna met kleinere delen: Bolivia, Ecuador, Frans Guyana, Guyana, Suriname en Venezuela. Volgens een striktere wetenschappelijke definitie vallen Suriname en Frans Guyana niet tot het Amazonegebied omdat deze bossen niet liggen binnen het Amazonebekken. Dit laat onverlet dat de regenwouden van Suriname en Frans Guyana wel 'vastzitten' aan het Amazonewoud en daarmee tegelijk wel één woud vormen.

Ontbossing en houtkap

De laatste jaren is er veel aandacht voor de ontbossing, ook in de Nederlandse media, waarbij ontbossing en houtkap vaak door elkaar worden gehaald. In de tropen is houtkap doorgaans selectief: er worden enkele grote bomen uitgehaald van bepaalde soorten. Dit leidt tot uitdunning van het woud, maar niet tot ontbossing. Het bos blijft, maar het is uitgedund. In de Braziliaanse Amazone is de meeste van deze houtkap illegaal, naar schatting meer dan 90%, zoals officieren van justitie (in gesprekken) en ook ngo's doorgaans aangeven.

Tropische ontbossing kent een andere dynamiek. Tropische ontbossing geschiedt doorgaans voor landbouw. Dit heet landconversie of bosconversie: bosland wordt omgezet in iets anders, meestal landbouwgrond. In Zuidoost-Azië zijn dat doorgaans palmolieplantages, in Zuid-Amerika, waaronder de Amazone, is dat veelal voor veeteelt en sojateelt. Een dimensie die meestal niet wordt genoemd in de vele media-aandacht voor de Amazone is dat ook veruit de meeste ontbossing illegaal is. Gek genoeg, voor criminologen althans, wordt in de meeste mediaberichten over de Amazone, nationaal en internationaal, deze illegale component niet benoemd. De krantenlezer leest bezorgde berichten over ontbossing in de Amazone, maar zij leest meestal niet dat dit criminaliteit betreft. Vanuit de Amazone wordt dit heel anders gezien. Daar weten veel burgers en handhavers dat de meeste ontbossing, en ook de meeste andere bosexploitaties, zoals voor hout en goud, illegaal zijn.

Een uitzondering op deze mediatrend is Terrence McCoy⁸¹ (McCoy 2022, 30 augustus). In zijn reportage 'A Failure of Enforcement' duidde McCoy de 'gewelddadige en wetteloze vernietiging van de Amazone als misschien wel 's werelds grootste verhaal van milieucriminaliteit'.⁸² Na de moord, in mei 2022, op *Guardian*-journalist Dom Phillips en zijn Braziliaanse compagnon Bruno Pereira nabij de grens met Colombia en Peru (meer hierover in paragraaf 4.3) is internationaal bekender geworden hoe gevaarlijk het kan zijn om hout- of natuur- en milieucriminaliteit in de Amazone te onderzoeken.

Deze gevalsstudie vertrekt vanuit hetzelfde perspectief. De hoofdzakelijk illegale ontbossing en aantasting van het Amazonewoud zijn misschien, of waarschijnlijk, de grootste vorm van milieucriminaliteit op aarde. De focus ligt hier op deelstaat Pará, in de oostelijke neder-Amazone, de deelstaat met al jaren de meeste (illegale) ontbossing van Brazilië, een deelstaat die dertig keer zo groot is als Nederland.⁸³

81 Brazilie-correspondent van de *Washington Post*, in 2023 winnaar van de 'George Polk Award in environmental reporting' voor een serie rapportages die beschreven hoe 'crime, corruption and greed are speeding the destruction of the world's largest rainforest'.

82 In McCoy's woorden: 'The violent and lawless erasure of the Amazon is perhaps the world's greatest environmental crime story.' Zie: <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2022/brazil-amazon-deforestation-enforcement/>, Washington Post.

83 Nederland is 41.543 km², deelstaat Pará 1.248 miljoen km², wat Pará dertig keer zo groot maakt. Zie de Braziliaanse staten hier: Lista de unidades federativas do Brasil por área – Wikipédia, a enciclopédia livre (https://pt.wikipedia.org/wiki/Lista_de_unidades_federativas_do_Brasil_por_%C3%A1rea).

De vraag die in deze gevalsstudie centraal staat luidt: wat zijn de risico's op criminaliteit rond of uit het Amazoneregenwoud in relatie tot ketens in Nederland? Zien we indicaties voor criminele verdringing?

4.2 De markt – de markt van hout- en woudproducten

Om de ontbossing en met name de illegale ontbossing in beschouwing te nemen, moet worden gekeken naar diverse illegale bosactiviteiten (in de literatuur: illegal forest activities⁸⁴): niet alleen illegale houtkap, maar ook illegale bosconversie voor landbouw (vee- en sojateelt), in combinatie met landroof via illegale landregistratie (land grabbing) en ook mijnbouw (met name illegale goudwinning met kwik).

Hout

Er is een grote markt voor tropisch hardhout in Nederland, dat doorgaans uit een van de regenwouden uit Zuid-Amerika, West- of Centraal-Afrika of Zuidoost-Azië komt. Wie er op let ziet het overal: bankjes en bruggen in steden en op het platteland, kademuren en steigers in havens et cetera. In deze gevallen is tropisch hardhout functioneel, omdat het zo goed tegen regen kan. Ook wordt er bij moderne architectuur graag gebruikgemaakt van tropisch hardhout, zoals bijvoorbeeld op het Centraal Station in Rotterdam. Hier is het hout vooral gebruikt om esthetische gronden. Gebruik van tropisch hardhout als extra bedekking van wanden van panden is meer te zien. Omdat er, gelet op de uitstoot van stikstof, minder met beton mag worden gebouwd, zet de Nederlandse bouwsector, naast de houtsector, flink in op houtbouw, in die mate dat men al spreekt over de een 'Houten Eeuw'.⁸⁵ Er is dus reden te veronderstellen dat het gebruik van hout in de bouw en daarmee het houtgebruik in het algemeen zal toenemen. Zoals gezegd is veruit de meeste houtkap in de Braziliaanse Amazone illegaal. Gangbare schattingen zijn dat minstens 80% en waarschijnlijk meer dan 90% van de houtkap illegaal is. Houtkap in de tropen leidt niet tot ontbossing, maar uitdunning van het woud, als het niet echt duurzaam geschiedt. Duurzame houtkap leidt in principe niet tot ontbossing, waarbij FSC geldt als de gouden standaard, al worden er ook bij FSC en ook bij andere keurmerken allerlei onregelmatigheden en fraude gevonden zodra onderzoeksjournalisten zoals van het ICIJ er induiken.⁸⁶

84 Voor een overzicht zie bijvoorbeeld Tacconi et al. (2016: 26-27) en het gehele rapport van Kleinschmit et al. (2016). IUFRO: Expert Panel on Illegal Timber Trade 2016 / GFEP Initiative / Science-Policy Programme (<https://www.iufro.org/science/science-policy/gfep-initiative/panel-on-illegal-timber-trade/>).

85 Zie bijvoorbeeld een serie avonden in Pakhuis De Zwijger in Amsterdam: Houtbouw #XL : Duurzaam bosbeheer - Pakhuis de Zwijger (<https://dezwijger.nl/programma/duurzaam-bosbeheer>).

86 Environmental auditors approve green labels for products linked to deforestation and authoritarian regimes - ICIJ (<https://www.icij.org/investigations/deforestation-inc/auditors-green-labels-sustainability-environmental-harm/>); How we used data to expose flaws in hundreds of green claims by forest products companies - ICIJ (<https://www.icij.org/investigations/deforestation-inc/how-we-used-data-to-expose-flaws-in-hundreds-of-green-claims-by-forest-products-companies/>); Western firms certified as socially responsible trade in Myanmar teak linked to the military regime - ICIJ (<https://www.icij.org/investigations/deforestation-inc/myanmar-teak-trade-sanctions-military-regime/>).

Goud

Net als in het buurland Suriname is er in de Braziliaanse Amazone veel illegale goudwinning. Ongeveer 10% van de ontbossing in de Amazone was voor mijnbouw over de periode 2005-2015 (Sonter et al., 2017).⁸⁷ Veel illegale goudwinning in de Braziliaanse Amazone vindt plaats in beschermde inheemse gebieden, wat tijdens de vorige Bolsonaro-regering (2019-2022) enorm is toegenomen. Bolsonaro zinspeelde op legalisering ervan, waardoor duizenden goudzoekers anticiperend op legalisering illegaal inheemse gebieden introkken, waar niet tegen werd opgetreden. Omdat kwik doorgaans wordt gebruikt bij deze vorm van illegale goudwinning, zijn met name inheemse burgers slachtoffer, naast het ecosysteem en daarbinnen de niet-menselijke slachtoffers.

In 2022 werd bekend dat een groot aantal grote bedrijven zoals Microsoft en Apple illegaal goud gebruikten, afkomstig van illegale mijnen in inheems gebied in deelstaat Pará. Zij namen af van een grote Braziliaanse goudfirma uit São Paulo, die alleen legaal en duurzaam zou werken. Er werd tijdens de Olympische Spelen in Rio de Janeiro (2016) zelfs reclame mee gemaakt: de gouden medailles zouden kwikvrij zijn. Onderzoek van *Associated Press* (2022, 13 januari) toonde echter aan dat er illegaal goud bij zat, ook uit inheems gebied zoals van de Kayapo in deelstaat Pará.

Bosconversie ten behoeve van veeteelt, de voornaamste drijver van (illegale) ontbossing

Brazilië zet al jaren in op een grote landbouwsector. De landbouwlobby is veruit de belangrijkste in het land. Brazilië heeft sinds een aantal jaar meer koeien (220 miljoen in 2022) dan mensen (203 miljoen in 2022).⁸⁸ Brazilië is uitgegroeid tot 's werelds grootste rundvleesexporteur, exporterend naar de gehele wereld, inclusief Europa, waaronder Nederland. Het heeft ook Rusland en de Arabische wereld als belangrijke afzetgebieden; voor de laatste worden runderen ook levend, voor zogenoemd halal-vlees, trans-Atlantisch vervoerd⁸⁹). Ook ingeblikt rundvlees ('tinned beef'), vooral populair in winkels zonder koeling in het mondiale zuiden, heeft vaak een Braziliaans oorsprong.

87 Hier wordt de illegale goudwinning en handhaving in 2023 nader toegelicht door Tim Boekhout van Solinge op Radio 1 (10 juni 2023): Braziliaans regenwoud gered vanaf 2030, als er dan nog iets te redden valt | NPO Radio 1 (<https://www.nporadio1.nl/fragmenten/nieuwsweekend/d18e108a-8feb-4c20-95a6-ea8d98afe4ee/2023-06-10-braziliaans-regenwoud-gered-vanaf-2030-als-er-dan-nog-iets-te-redden-valt>).

88 Censo 2022: os 11 estados com mais cabeças de gado do que pessoas | Exame (<https://exame.com/agro/censo-2022-os-11-estados-com-mais-cabecas-de-gado-do-que-pessoas/>)

89 In oktober is een voorbeeld van deze illegale ontbossing voor soja te zien in de nieuwe film van de Duitse natuurdeskundige en televisiepresentator Dirk Steffens op RTL Duitsland, *Die große GEO-Story*. Tim Boekhout van Solinge had hem meegenomen naar een inheems conflictgebied, waar zowel inheemsen als sojaboeren (Brazilianen van Europese afkomst van buiten de Amazone) een claim op hebben. Zie bijvoorbeeld Boekhout van Solinge (2014, 2016, 2022).

Ook 's werelds grootste vleesbedrijf, JBS, is Braziliaans. Het bedrijf is al jaren controverseel, niet alleen in verband met de illegale ontbossing in de rundvleesketen,⁹⁰ maar ook in verband met andere schandalen, zoals omkoping.⁹¹ Desondanks investeert Nederlands grootste pensioenfonds al jaren in JBS,⁹² terwijl het zijn beleggingen op de website presenteert onder het kopje 'Duurzaam en verantwoord beleggen'.⁹³

Bosconversie voor veeteelt is al sinds de jaren tachtig de voornaamste reden van illegale ontbossing in de Braziliaanse Amazone. Naar schatting 80% van de ontbossing gedurende 33 jaar is er toe te schrijven aan de creatie van grasland voor vee. Het aantal runderen in de Amazone vertienvoudigde sinds de jaren zeventig. Zo'n 10% van de Braziliaanse Amazone is in gebruik voor veeteelt (*Globo* 2020, 25 oktober). Een deel van dit voor vee ontboste land is inmiddels in gebruik voor sojateelt.

Bosconversie voor soja

Zoals aangestipt in de inleiding is sojateelt de tweede oorzaak van de hoofdzakelijk illegale ontbossing in de Braziliaanse Amazone. Vrijwel alle Braziliaanse soja wordt geëxporteerd voor veevoer. Brazilië is al een aantal jaar de grootste sojaproductent en -exporteur⁹⁴ waarbij Nederland de belangrijkste Europese bestemming is van Braziliaanse soja. In 2020 voerde Nederland 2,4 miljard kilo sojabonen in uit Brazilië, voor een bedrag van 1,1 miljard euro (CBS 2022, 2 maart). Na China, waar 76% van de Braziliaanse soja-export heen gaat, is Nederland al jaren de belangrijkste Europese bestemming van Braziliaanse soja. Wereldwijd is Nederland de derde importeur van soja (na China en Argentinië) en ook de derde importeur van sojabonen uit Brazilië, na China en Thailand (CBS 2022, 2 maart).

De reden dat Nederland grootconsument is van soja is dat Nederland relatief gezien over een immense veeteeltsector beschikt. Nederland heeft niet alleen de hoogste veeteeldichtheid van Europa,⁹⁵ maar zelfs van de wereld. Het produceert jaarlijks vier miljoen koeien, 13 miljoen varkens en 104 miljoen kippen, waarmee het Europa's grootste vleesexporteur is (*Washington Post* 2022, 21 november). Met ook nog 850.000 schapen en 480.000 geiten in 2021 (CBS 2021), heeft Nederland zelfs de hoogste vee-

90 'The pressure's on': HSBC warns meat company JBS over Amazon deforestation — The Bureau of Investigative Journalism (en-GB) (<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2020-08-12/hsbc-jbs-deforestation-risk/>).

91 Parent of Brazil's JBS pleads guilty to U.S. foreign bribery charges | Reuters (<https://www.reuters.com/article/us-j-f-brazil-crime-idUSKBN26Z2FZ>); Owners of meatpacker JBS to pay \$280M fine over foreign bribery charges | The Hill (<https://thehill.com/policy/finance/521070-owners-of-meatpacker-jbs-to-pay-280m-fine-over-foreign-bribery-charges/>).

92 Funding destruction of the Amazon and Cerrado (<https://eerlijkegeldwijzer.nl/media/496074/2020-08-praktijkonderzoek-amazone.pdf>).

93 *Waarın belegt ABP?* | ABP (<https://www.abp.nl/over-abp/duurzaam-en-verantwoord-beleggen/waarın-belegt-abp-geraadpleegd-2-september>).

94 De VS waren lang een grotere producent, maar de Braziliaanse sojaproductie overtreft sinds enige jaren die van de VS. Brazilië was al veel langer 's werelds grootste soja-exporteur, omdat de VS de sojaproductie ook gebruikten voor de binnenlandse markt.

95 Agri-environmental indicator - livestock patterns - Statistics Explained (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agri-environmental_indicator_-_livestock_patterns).

dichtheid van de wereld, met het relatief hoogst aantal landbouwdieren per km² van het grondgebied (Nieuwscheckers 2019, 29 mei).⁹⁶

Vaak wordt gesteld dat er in de Amazone geen directe ontbossing meer plaatsvindt voor soja, maar in de regio Santarém, waar diverse gesprekken gevoerd zijn en recent ontboste gebieden zijn bezocht, ook in 2023,⁹⁷ is er wel degelijk sprake van ontbossing door sojaboeren (Boekhout van Solinge, 2014b, 2020; *Die Zeit* 2022, 18 mei; *De Stan-daard* 2023, 3 juni).

4.3 Kwetsbaarheden in de keten

Illegale bosactiviteiten

Nederland is afnemer van allerlei producten die worden geassocieerd met illegale bosactiviteiten en ontbossing in de Amazone: rundvlees, soja, hout en goud. Bij soja vindt men de sterkste Nederland link met (illegale) ontbossing, want Nederland is grootgebruiker van Braziliaanse soja. Ongeveer de helft van de Nederlandse soja komt er vandaan.

Daarnaast investeren Nederlandse banken en pensioenfondsen in sectoren met een ontbossingsrisico, zoals in de vee en soja. Het Nederlandse onderzoeksbureau Profundo bracht dit in kaart en houdt het bij voor opdrachtgevers, zoals ngo's.⁹⁸

Oorzaken van – illegale – ontbossing in de Braziliaanse Amazone

Van alle ontbossing in de Amazone vond zo'n 80% plaats in het Braziliaanse deel. Sinds 1970 is zo bijna een vijfde van de Braziliaanse Amazone verdwenen, een gebied zo groot als twee keer Duitsland. Verreweg de meeste illegale ontbossing (zo'n 70%), geschiedt voor veeteelt (Malhi et al., 2008: 169), gevolgd door sojateelt (zo'n 20-30%). Daarnaast is er ook legale en illegale goudwinning, die samen, zoals eerder genoemd, verantwoordelijk zijn voor 10% van de ontbossing. Daartussendoor bevindt zich illegale houtexploitatie die bij al die andere vormen van ontbossing plaatsvindt. Wat ook bij de meeste van deze illegale bosexploitaties plaatsvindt, is dat er sprake is van illegale landregistratie, een belangrijke stap van wat men landroof noemt (land grabbing), wat neerkomt op documentfraude, die vaak gepaard gaat met corruptie.

Een aspect van illegale ontbossing dat hier niet verder wordt uitgewerkt, is landroof via illegale landregistraties. Brazilië heeft geen centraal, gedigitaliseerd landregistratiesys-

96 Net zoals men de bevolkingsdichtheid van mensen in een land meet op basis van het totale landsoppervlak, doet men dit logischerwijs op dezelfde wijze om de veedichtheid te berekenen.

97 Zulks was onder andere te zien in de documentaire *Die große GEO-Story* van Dirk Steffens, die 19 oktober 2023 op RTL Duitsland werd uitgezonden. Medeauteur Boekhout van Solinge had daarvoor Dirk Steffens meegenomen naar het inheemse gebied Munduruku Planalto in Santarém, Pará, om honderden hectares illegaal ontbost Amazoneregenwoud te tonen.

98 Funding destruction of the Amazon and Cerrado (<https://eerlijkegeldwijzer.nl/media/496074/2020-08-praktijkonderzoek-amazone.pdf>); Nederlandse pensioenfondsen beleggen in ontbossing Amazone | Both ENDS (<https://www.bothends.org/nl/Actueel/Voor-de-pers/Nederlandse-pensioenfondsen-beleggen-in-ontbossing-Amazone/>). Zie verder: Duurzaamheidsonderzoek en advies | Profundo: projecten (<https://www.profundo.nl/projecten>).

teem, zoals Nederland zijn Kadaster heeft. Hierdoor is een levendige handel in ‘land-documenten’ ontstaan, waarbij er in totaal drie (!) keer zoveel land in notariskantoren is geregistreerd als de deelstaat werkelijk aan land heeft. Er circuleren dus zoveel land-papieren dat men moeilijk kan weten of men echt land ‘koopt’.

Nepinvesteringen in regenwoud

Een al langer bestaand criminaliteitsprobleem in relatie tot tropische regenwouden betreft dubieuze of ronduit criminele fraudeconstructies, zoals via zogenaamde ‘groene’ beleggingsfondsen. In paragraaf 3.5 werd beschreven dat er in 2004 al maatregelen werden genomen tegen dubieuze of ronduit criminele beleggingsfondsen en piramideconstructies, zoals rond teak of bescherming van de Amazone, met beloftes van geprognoseerde opbrengsten die later niet haalbaar bleken te zijn. Na aandringen van de Tweede Kamer nam indertijd Minister van Financiën Zalm maatregelen tot meer toezicht.

Strafzaak

Tegen Eco Brasil, dat opereerde tussen 1998 en 2003, kwam ook een strafzaak. De rechters stelden vast dat er geen houtplantages werden geëxploiteerd. Een groot aantal mensen was slachtoffer geworden van deze beleggingsfraude. De twee eigenaren van het groenbelleggingsbedrijf werden in 2006 door de rechtbank Zutphen veroordeeld tot gevangenisstraf van vier en zes jaar. Alle door de twee opgerichte bedrijven werden aangemerkt als criminele organisaties (*Tubantia* 2006, 19 oktober). De fraudezaak leidde tot een aantal rechtszaken.⁹⁹

Het lijkt wat rustiger op dit front, maar schijn bedriegt, want de Nederlandse financieel onderzoeker Gio Ferrarius (pseudoniem), met wie meermaals is gesproken in het kader van dit onderzoek, wijst er op dat Nederlanders die eerst betrokken waren bij Eco Brasil nog steeds in Brazilië actief zijn bij dubieuze of ronduit illegale grootschalige bosprojecten, zoals landroof via illegale landregistraties, ook van beschermde gebieden, in combinatie met andere malversaties.¹⁰⁰

Een nieuwere variant en tegelijk risico op beleggingsfraude is op het terrein van de ‘carbon credits’ (*The Guardian* 2023, 24 augustus). Ook dit is een naar het lijkt groene

99 2006: ECLI:NL:RBZUT:2006:AZ0255, voorheen LJN AZ0255, Rb. Zutphen, 06/920004-04 (rechtspraak.nl); 2007: ECLI:NL:RBZUT:2007:BA6295, voorheen LJN BA6295, Rb. Zutphen, 06/920008-04 fp (rechtspraak.nl); 2009: ECLI:NL:RBZUT:2009:BJ2463. Volledige tekst uitspraak (recht.nl); 2010: ECLI:NL:RBZUT:2010:BM2522, voorheen LJN BM2522, Rb. Zutphen, 06/920008-04 ontneming (rechtspraak.nl); 2013a: ECLI:NL:GHARL:2013:CA1143, voorheen LJN CA1143, Hof Arnhem-Leeuwarden, 21-002893-09 (rechtspraak.nl); 2013b: ECLI:NL:GHARL:2013:CA1144, voorheen LJN CA1144, Hof Arnhem-Leeuwarden, 21-000175-10 (rechtspraak.nl); 2015: ECLI:NL:GHARL:2015:4859, Hof Arnhem-Leeuwarden, 200.144.375-01 (rechtspraak.nl); 2017: Rb. Zutphen acht zich in Eco Brasil-zaken niet bevoegd | Achterhoek | tubantia.nl (<https://www.tubantia.nl/achterhoek/rechtbank-zutphen-acht-zich-in-eco-brasil-zaken-niet-bevoegd~ad02a008/>)

100 Zie bijvoorbeeld een van Gio Ferrarius' publicaties: *Chairman of Bolsonaro's right wing party sells farm to Dutch company involved in Ponzi-scheme and drugs- trafficking*. - Gio Ferrarius (<https://www.gioferrarius.com/en/gio-ferrarius-posts-in-english/2227/>)

sector waarin mensen en bedrijven in principe graag investeren. Echter, ook dit is een sector die gevoelig is voor misbruik (zoals groenwassen), fraude en witwassen. In Brazilië wordt sinds enkele jaren gesproken van carbon cowboys,¹⁰¹ met ook het risico op criminele investeringen.

Hout

Illegale houtkap is de meest bekende vorm van illegale exploitatie van tropisch regenwoud. Het Amazonewoud geldt als belangrijk brongebied van illegaal hout, net als veel andere, vooral tropische landen. Illegale houtkap in de tropen leidt echter niet tot grootschalige ontbossing, want illegale houtkap in tropische bossen is meestal selectief, dat wil zeggen dat het bos wel wordt uitgedund, maar niet verdwijnt als gevolg van houtkap.¹⁰²

Veruit de meeste houtkap, waarschijnlijk meer dan 90%, zoals officieren van justitie en de federale politie geregeld zeggen, is illegaal (zie bijv. *Brasil de Fato* 2019, 16 september). Illegale houtkap in de Amazone geschiedt vaak op grote schaal. Er zijn grote vrachtauto's nodig en bulldozers om wegen (logging roads) aan te leggen. Het zijn doorgaans grote houtkapbedrijven die deze criminaliteit plegen en verantwoordelijk zijn voor veruit de meeste illegale houtkap. Het gaat bij inbeslagnames niet zelden om duizenden kubieke meters of duizenden en soms tienduizenden boomstammen (Boekhout van Solinge, 2018, 2023).

Het fenomeen is een duidelijk voorbeeld van organisatiecriminaliteit (corporate crime) omdat het doorgaans houtbedrijven zijn die illegaal kappen, vooral in beschermde gebieden: inheemse gebieden, die federaal zijn beschermd, of illegale houtkap in beschermde parken van de gemeente, deelstaat, of van de Unie, de Braziliaanse federatie van 26 deelstaten.

Het Global Forest Expert Panel on Illegal Timber uit 2016 onderscheidde drie soorten illegale houtkap in de wereld:¹⁰³

1. grootschalige illegale houtkap door bedrijven met legale toegang tot bossen;
2. kleinschalige en artisanale houtproductie (door een heterogene groep van smallholders), ook wel informele houtkap genoemd;
3. illegale bosconversie voor landbouw, waarvoor en waarbij ook illegale houtexploitatie bestaat.

101 *The 'carbon pirates' preying on Amazon's Indigenous communities* | Carbon offsetting | The Guardian (<https://www.theguardian.com/environment/2023/jan/21/amazon-indigenous-communities-carbon-offsetting-pirates-aoe>).

102 In gematigde bossen waar veel hout wordt gekapt, zoals in Canada, in Noord- en Oost-Europa, alsook in Rusland, kan (illegale) houtkap wel leiden tot ontbossing. In gematigde bossen zijn er weinig boomsoorten die echter vaak wel commercieel nut hebben. Houtkap kan daar daarom gelijk staan aan ontbossing. In tropische bossen is de situatie anders, want houtkap er bijna altijd selectief. (Met als uitzondering sub-Sahara Afrika, waar veel wordt gekapt ten behoeve van houtskool, om te koken – dus hout als brandstof i.p.v. als bouw materiaal.)

103 Kleinschmit et al. (2016: 135). Online: ws35-low-res.pdf (<https://www.iufro.org/fileadmin/material/publications/iufro-series/ws35/ws35-low-res.pdf>).

In de Braziliaanse Amazone gaat het wat betreft illegale houtkap vooral om de eerste en waar het illegale ontbossing betreft vooral om de derde categorie.

Goud

Illegale goudwinning leidt niet alleen tot ontbossing, maar er wordt ook op grote schaal kwik gebruikt, die achterblijft in de natuur, meestal in het water. Via vissen komt het uiteindelijk ook bij mensen terecht. Aangezien vis in de Amazone de belangrijkste bron van eiwitten is in de binnenlanden, raakt dit veel (vooral visetende) mensen dicht bij de kwikbronnen.

Illegale goudwinning is wijdverbreid in deelstaat Pará, al berucht van de grootschalige goudwinning uit de jaren tachtig.¹⁰⁴ Dat aantal nam flink af in de jaren negentig en daarna, maar desondanks werkten er in 2012 naar schatting nog zo'n vijftigduizend goudzoekers in Pará, verdeeld over driehonderd mijnen.¹⁰⁵ Tegenwoordig is er in Pará nog steeds veel illegale goudwinning in de bovenstroom van de Tapajós, een van de weinige (drie) grote helderwaterrivieren in het Amazonegebied. Dat het merendeel (75%) van de bewoners van Santarém, de grootste stad in West-Pará, te veel kwik in het lichaam heeft, kan worden toegeschreven aan de illegale goudwinning vele honderden kilometers stroomopwaarts, in het grote, beschermde inheemse gebied van de Munduruku.¹⁰⁶

Er was daar een handhavingsoperatie geweest tijdens de Bolsonaro-regering, met de inzet van meer dan honderd zwaarbewapende federale agenten, maar de illegale goudzoekers boden flink tegenvuur en blokkeerden ook het lokale vliegveld om de aanvoer van meer politie te verhinderen. Ook vielen goudzoekers inheemse dorpen aan, er werd geschoten en huizen werden in de brand gestoken. Dit lijkt een vergelding voor de aangiftes die inheemse leiders waarschijnlijk hadden gedaan bij de federale politie, het Braziliaans equivalent van de FBI. De federale politie staat bekend als betrouwbaar, ze zijn hoogopgeleid, goedbetaald en hebben goede arbeidsvoorwaarden, wat corruptie verhoedt.

Desalniettemin is tijdens de Bolsonaro-regering de illegale mijnbouw flink toegenomen. Het duidelijkste en meest schrijnende voorbeeld is het leefgebied van de Yanomami in deelstaat Roraima, aan de grens met Venezuela. Dit (federaal) beschermde inheemse gebied is het grootste van Brazilië, twee keer zo groot als Nederland. Er wonen zo'n veertigduizend inheemsen, maar het aantal illegale goudzoekers was er tijdens de Bolsonaro-regering (en het *de facto* afschaffen van handhaving) gestegen tot dertigduizend. De ontbossing en kwikvervuiling kregen een dergelijke schaal dat een humani-

104 Sebastião Salgado's impressive photos: This was Brazil's largest & most dangerous gold mine (<https://public-delivery.org/sebastiao-salgado-serra-pelada-gold-mine-brazil/>); The hell of Serra Pelada mines through photographs, 1980s - Rare Historical Photos (<https://rarehistoricalphotos.com/hell-serra-pelada-1980s/>).

105 Gold Mining in Amazon Countries: an overview - Amazon Aid Foundation (<https://amazonaid.org/trackin-gamazongold/gold-mining/>).

106 Zo bleek uit onderzoek van onder andere de federale universiteit in Santarém (UFOPA): Pesquisa conclui que 75% da população de Santarém tem níveis de mercúrio acima do aceitável - Jornal O Globo (<https://oglobo.globo.com/brasil/pesquisa-conclui-que-75-da-populacao-de-santarem-tem-niveis-de-mercúrio-acima-do-aceitavel-25451099>).

taire ramp was ontstaan, waarover nationale en internationale media berichtten in 2022. Zoals verder wordt benoemd in paragraaf 4.4, veranderde dit in 2023 met de komst van de regering-Lula. Een van de eerste grootste handhavingsacties van die regering was de handhaving in Yanomami-gebied, die begon met controle van het lucht-ruim voor het Braziliaanse leger, opdat de illegale goudzoekers niet langer met vliegtuigen en helikopters konden worden bevoorrad.

Vanuit criminologisch perspectief is het ernstiger dat de grote criminele organisaties uit Brazilië grote steden São Paulo en Rio hun werkgebieden sinds enkele jaren flink uitbreiden in met name de Amazone en dat zij zeer geïnteresseerd zijn in goud als middel of hun drugsgelden te vervoeren of wit te wassen. Het duidelijkste teken hiervan is dat er sinds enkele jaren machinegeweren worden gebruikt in Yanomami inheems gebied. Inmiddels is ruimschoots bekend dat PCC, de grootste criminele organisatie van Brazilië, hier ook actief is. PCC is hoogstwaarschijnlijk de grootste criminele organisatie van Zuid-Amerika en misschien wel van Latijns-Amerika, gelet op het groot aantal leden dat op enige tienduizenden wordt geschat. De officier van justitie belast met PCC wordt door een tiental politiemensen beveiligd.¹⁰⁷

Rundvlees

Het is algemeen bekend dat veeboeren verantwoordelijk zijn voor de meeste ontbossing, maar het is doorgaans lastig de illegaliteit te bewijzen, voor een belangrijk deel omdat vee verplaatst kan worden en daarmee is het mogelijk te manipuleren met de geografische herkomst van het rund.

NRC, samen met het collectief ICIJ publiceerde in juni 2023 de resultaten van een groot journalistiek onderzoek in diverse landen hoe ‘ontbossingsvlees’, ondanks de mooie beloften van bedrijven, toch in Nederlandse supermarkten en restaurants terecht komt (NRC 2023, 2 juni).

Soja

Onderzoeksjournalisten van *Die Zeit* en ook *De Standaard* hebben de regio van Santarém bezocht en reportages uitgebracht die duidelijk maken dat ‘conflictsoja’ uit de Braziliaanse Amazone, geteeld op gebieden die inheems zijn of door inheemsen worden geclaimd, obder andere via de haven van Santarém naar Europa wordt vervoerd (*Die Zeit* 2022, 18 mei; *De Standaard* 2023, 3 juni). Eerder publiceerde Boekhout van Solinge (2010, 2012, 2014b, 2016, 2018, 2020) over de criminaliteit en conflicten rond de vooral illegale ontbossing voor soja in deze regio.

In de Amazone zelf klagen mensen die wonen nabij sojaplantages geregeld over de effecten van het sproeien van bestrijdingsmiddelen (pesticiden en herbiciden), waarvoor ook soms boetes worden uitgedeeld door het milieuagentschap IBAMA.¹⁰⁸ In 2022 en

107 How Brazil's largest crime syndicate built a global drug empire | Financial Times (<https://www.ft.com/content/20fb5c77-baf1-45ab-a886-51cac68cf4e>).

108 Agrotóxico em plantação de soja intoxica alunos de escola no Pará | Radioagência Nacional (<https://agencia-brasil.ebc.com.br/radioagencia-nacional/saude/audio/2023-03/agrotoxico-em-plantacao-de-soja-intoxica-alunos-de-escola-no-para>).

2023 werd door een van de auteurs meermaals het inheemse dorp Açaizal bezocht, in de gemeente Santarém (West-Pará) waar al lang ernstige conflicten bestaan tussen inheemsen en sojaboeren. De inheemse chiefs gaven aan dat zij een formele aanvraag hebben gedaan om erkend inheems gebied te worden, maar dat dit heeft geleid tot ernstige bedreigingen door sojaboeren.¹⁰⁹

De mensenrechtencommissie van de Inter-American Commission on Human Rights (IACHR) van de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) bezocht in 2018 het dorp 2018, waarna de commissie zelf ook werd geïntimideerd.¹¹⁰ De IACHR stelde:

‘The indigenous community in Açaizal in Santarém, Pará, are subjected to coercion, threats, and attempts to intimidate them as they exercise their right to defend their rights. The IACHR wishes to go on public record that not only did it receive complaints about these practices, it was itself the direct target of harassment in the area.’¹¹¹

Illegale visserij en siervissen

In het gebied waar onderzoeksjournalisten Dom Phillips en Bruno Pereira werden vermoord, is veel grootschalige visserij, vooral gericht op de pirarucu, de grootste vis van de Amazone, die potentieel vier meter groot kan worden, maar die kans niet meer krijgt. Op markten ziet men steeds minder vaak exemplaren van nog maar twee meter liggen.

De vangst is op zich gereguleerd, maar voor inheemse gebieden gelden andere regels. Daar mogen de inheemse inwoners alle dieren en planten en bomen gebruiken voor hun eigen levensbehoefte. Het inheemse gebied nabij de grens met Peru en Bolivia is rijk aan pirarucu en er werd op grote schaal illegaal gevist, vooral voor de export.

Phillips en Pereira waren illegale vissers op het spoor, die hen uiteindelijk vermoordden. Mogelijk was er een opdrachtgever, bijgenaamd Colombia, zoals te lezen in diverse media (bijv. *Folha de S.Paulo* 2023, 23 januari). De federale politie doet er verder onderzoek naar, ook naar de mogelijkheid dat drugsgelden waren geïnvesteerd in illegale visserij of andere illegale natuurexploitaties.

Illegale visserij voor siervissen is een onderbelicht onderwerp, ook in deze studie. De markt voor mooi gekleurde siervissen is echter groot, waarbij de Amazone een van de belangrijkste brongebieden is van zoetwatervissen, naast tropisch Afrika en tropisch Azië.

109 Dit is een conflictgebied maar omdat een van de auteurs (TBvS) met de inheemse leiders samenwerkt in het kader van preventieprogramma's heeft hij makkelijk toegang tot de gemeenschappen en hun leiders. Hij komt al tien jaar in dit dorp, in eerste instantie in het kader van een NWO-onderzoek *Land and Rights in Troubled Water*, onderdeel van het CoCooN-programma (Conflict and Cooperation over Natural Resources). En later ook in het kader van projecten van inheemse bospreventie (<http://www.forestforces.org/>) en later *Treesistance* (Treesistance.org) waarbij Tim Boekhout van Solinge inheemse bosbeschermers advies geeft, op het gebied van 'access to justice' en 'forest crime prevention'. Een gps-camera kan het nodige bewijs leveren voor handhaving. Zie: Nieuw tabblad (<https://www.illegalwildlifetrade.net/2018/11/22/gps-supported-community-based-forest-crime-prevention-in-the-brazilian-amazon/>).

110 238openg.pdf (<https://www.oas.org/es/cidh/prensa/comunicados/2018/238openg.pdf>); IACHR Concludes Visit to Brazil (https://www.oas.org/en/iachr/media_center/preleases/2018/238.asp).

111 IACHR Concludes Visit to Brazil (https://www.oas.org/en/iachr/media_center/preleases/2018/238.asp).

4.4 Normen en handhaven

Handhaving in Braziliaanse Amazone

Wetshandhaving in de Braziliaanse Amazone is op zijn zachtst gezegd een uitdaging, in een gebied met slechts weinig geasfalteerde wegen en waar rivieren de voornaamste verkeersaders zijn. Illegale bosactiviteiten vinden doorgaans plaats diep in de binnenlanden, terwijl politie en justitie gewoonlijk kantoor houden in de stad. Handhaving van hout- en woudcriminaliteit betekent in de praktijk daarom dat er speciale teams moeten worden opgetuigd voor een handhavingsoperatie.

Op de rivieren, de voornaamste verkeersaders, is ook handhaving van politie en leger. Ook is dit een uitdaging voor handhaving want rivieren kunnen kilometers, en soms enige tientallen kilometers, breed zijn.¹¹² De hoofdrijver, de Amazone, is op zijn smalst 1,9 kilometer breed – en is daar ook dieper, namelijk 130 meter (terwijl de normale diepte 50-80 meter is).¹¹³

Er is zeker veel corruptie in Brazilië, maar die zit veelal bij de politiek en het bedrijfsleven. Bij de overheid en handhaving is het meeste risico op corruptie op gemeentelijk en deelstaatsniveau. Op federaal niveau is corruptie zeldzaam, behalve bij de milieu-inspectie IBAMA en soms bij INCRA, het federaal bureau voor kolonisatie en landverdeling.

Het Openbaar Ministerie (federaal en deelstaat) geldt over het algemeen als een (zeer) betrouwbaar orgaan. Hetzelfde geldt voor de federale politie, het Braziliaanse equivalent van de FBI in de VS.

Daarnaast is er nog een andere factor. In Brazilië hangt het *de facto* af van de politieke kleur en partij die aan de macht is of er wel of niet wordt gehandhaafd. Simpel gezegd: rechts heeft veel gemeenschappelijke belangen en overlap met de machtige lobby in het land, de landbouwlobby. De regering-Bolsonaro bezuinigde daarom flink op vooral de milieuhandhaving, waardoor de illegale ontbossing flink steeg. Boeren en andere partijen zagen bij gebrek aan handhaving hun kans schoon om verder of dieper de Amazone in te trekken ter illegale exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen, van goud en diamanten tot hout en landbouwgrond.

Houthandhaving

De omvang van illegale houtkap én die van houthandhaving in de Amazone zijn moeilijk voor te stellen voor buitenstaanders. De federale politie communiceert over grote inbeslagnames daarom geregeld in aantal vrachtauto's, waarbij een hoeveelheid van vijfhonderd vrachtauto's niet uitzonderlijk is.¹¹⁴ Soms gaat het wel om hoeveelheden

112 Zoals de Tapajos, die 32 kilometer breed is bij Santarém, in verband met de riviermonding in de Amazone, daar waar de Tapajos de Amazonerivier instroomt.

113 Rio Amazonas - Portal Turismo Brasil - 2780 (<http://www.portalturismobrasil.com.br/atracao/2780/Rio-Amazonas>).

114 PF apreende 500 caminhões com madeira clandestina no Pará | Reuters (<https://jp.reuters.com/article/brasil-meioambiente-amazonia-madeira-pol-idBRB73953920080213>).

illegaal hout van 66.000 vrachtauto's, zoals een oudere casus uit 2005.¹¹⁵ In een eerder beschreven, geruchtmakende casus uit 2013, bleek dat hackers hadden ingebroken op het overheidscontrolesysteem voor hout, waardoor 500.000 kuub illegaal hout was 'gelegaliseerd'. Het ging om een hoeveelheid hout waarvoor 14.000 duizend vrachtauto's nodig waren (Boekhout van Solinge, 2018: 1447-148).

Casus Salles – illegaal hout en de milieuminister die moest aftreden

In 2021 werd 130 duizend kuub illegaal hout geëxporteerd vanuit Brazilië naar de VS en EU – een hoeveelheid van 6.400 houtvrachtwagens.¹¹⁶ De duizenden boomstammen waren in 2020 in beslag genomen door de milieupolitie, maar de toenmalige milieuminister Salles, een protégé van de toenmalige president Bolsonaro, had de houthandelaren ontmoet in de Amazone, hen harde werkers genoemd, en hun hout weer vrijgegeven voor export naar de VS en EU. Amerikaanse houthandhavers bemerkten dat het hout niet werd vergezeld door de juiste documenten en zij namen contact op met hun Braziliaanse collega's. In de EU, waar een kleiner deel van het hout heen ging, merkte geen enkele handhavende of toezichhoudende instantie op dat het hout niet voldeed aan de legaliteitseisen. Zo kwam het illegale hout ongehinderd EU-landen binnen, waaronder Nederland.

Informatie die Amerikaanse handhavers doorspeelden aan hun Braziliaanse collega's deed Salles uiteindelijk de das om. Hij trad af op bevel van het Braziliaanse Federale Hooggerechtshof. 'Het geeft aan hoe belangrijk internationale samenwerking is, want het Braziliaanse OM kan snel, en uiteraard beter dan Amerikaanse of Europese handhavers, controleren of Braziliaanse houtkapvergunningen geldig zijn.' (Boekhout van Solinge, 2023).

Houthandhaving in Nederland

Er is weliswaar een EUTR van kracht sinds 2013, die in toenemende mate wordt gehandhaafd, maar dit laat onverlet dat er nog steeds illegaal gekapt hout de EU en ook Nederland binnenkomt, al is niet duidelijk op welke schaal dit is.

Een reden dat er illegaal hout doorheen kan komen, is dat NVWA-inspecteurs niet in staat zijn om vergunningen uit houtexportlanden als Brazilië op echtheid te controleren. De handel in illegaal hout gaat namelijk, zeker bij de export, vrijwel altijd vergezeld door papieren die legaliteit suggereren. De NVWA beschouwt Brazilië wel als een risicoland, waar de kans op illegaliteit groot is, zoals bleek uit een interview (20 oktober 2022, NVWA Utrecht).

Een mogelijke oplossing zou kunnen zijn, zoals (meermaals) werd gesuggereerd vanuit het OM in deelstaat Pará (in diverse gesprekken met de een van de auteurs, ook in 2022 en 2023) om de vergunningen of documenten die vanuit Brazilië worden meegestuurd met houtvrachten digitaal naar het Braziliaanse OM te sturen. Het OM in Brazilië heeft

115 Folha de S.Paulo - PF desmonta esquema de madeira ilegal - 03/06/2005 (<https://www1.folha.uol.com.br/fsp/ciencia/fe0306200501.htm>).

116 *Handhaving van hout- en woudcriminaliteit* | Voorwoord | Opportuun (<https://magazines.openbaarministerie.nl/opportuun/2023/02/voorwoord>).

namelijk een breder takenpakket dan het Nederlands OM, niet alleen qua in te zetten remedies (zoals bijv. herstelrecht, zoals bij land- of grensconflicten tussen gemeenschappen).

Wetshandhaving rond vee, soja en goud in de Braziliaanse Amazone

Met de komst van de Lula-regering in 2023 is de wetshandhaving in de Amazone langzaam aan het terugkomen. De assistent van de officier van justitie met wie gesproken werd in december 2022 stelde dat het nog wel twee jaar zou duren voordat de handhaving weer enigszins op orde zou zijn.

In februari 2023, de tweede maand van de regering, begon de regering-Lula met handhaving in Yanomami inheems gebied. Het begon met controle krijgen over het lucht-ruim, opdat de 15-20.000 illegale goudzoekers niet meer bevoorraad kunnen worden door vliegtuigen en helikopters. Een paar maanden later, rond mei 2023, was er al 90% weg (*The Guardian* 2023, 1 mei). Enkele duizenden besloten te blijven en voorlopig weerstand te bieden, ook gewapend. De betrokkenheid van georganiseerde misdaad, met name PCC, maakt dat er zware wapens beschikbaar zijn.

In augustus 2023 werd bij een grote handhavingsoperatie door de federale politie in deelstaat Pará een man gearresteerd die ervan werd verdacht minstens twintigduizend hectare (tweehonderd km²) Amazonewoud te hebben vernietigd voor de veeteelt.¹¹⁷

Wat betreft soja en ontbossing ligt in de keten de nadruk op vrijwillige afspraken, zoals het sojamatorium en de ronde tafel van verantwoorde soja (RTRS). Terwijl deze internationaal veelal worden aangeprezen, is er op lokaal niveau in de Amazone veel kritiek op (Boekhout van Solinge, 2014b). De beloftes worden in de praktijk slecht nagekomen, zoals rond mensenrechten en het gebruik van pesticiden. En met name het grootste sojabedrijf ter wereld, met een grote exporthaven in Santarém, kan worden beschouwd als een aanjager van de ontbossing. Het bedrijf heeft een grote lobby om zichzelf als duurzaam neer te zetten. Met name van ngo's, zoals Mighty Earth uit de VS voorop, krijgt het veel kritiek. Er bestaat zeker een grote discrepantie tussen de lokale werkelijkheid en dat wat, beïnvloed door de sojablobby door de grootste handelshuizen ter wereld, zoals de zogenoemde ABCD-bedrijven,¹¹⁸ internationaal wordt uitgedragen (Boekhout van Solinge, 2014b).

Handhaving van de nieuwe EU-bossenwet (2023)

In 2023 is in de EU een nieuwe bossenwet van kracht, die geen producten van ontbossing toestaat.¹¹⁹ Het gaat hier om onder andere hout, runderen, soja, oliepalm, cacao,

117 PF deflagra operação contra suspeito de ser o maior devastador do bioma amazônico já investigado — Polícia Federal (<https://www.gov.br/pf/pt-br/assuntos/noticias/2023/08/pf-deflagra-operacao-contra-suspeito-de-ser-o-maior-devastador-do-bioma-amazonico-ja-investigado>).

118 Zie bijvoorbeeld 'Onzichtbare voedselreuzen' – De Groene Amsterdammer (<https://www.groene.nl/artikel/onzichtbare-voedselreuzen>); 'Het oppermachtige kwartet van de graanhandel' | De Tijd (<https://www.tijd.be/dossiers/de-verdieping/het-oppermachtige-kwartet-van-de-graanhandel/10421301.html#:~:text=Het%20gaat%20om%20het%20acroniem,een%20kwart%20miljoen%20mensen%20tewerk.>)

119 Regulation on deforestation-free products (https://environment.ec.europa.eu/topics/forests/deforestation/regulation-deforestation-free-products_en).

koffie, rubber en daarvan afgeleide producten. Voor Nederland wordt, zoals eerder aangehaald, vooral handhaving op Braziliaanse soja relevant.

Het ministerie van LNV is belast met de handhaving, net als bij de EUTR. Op 30 augustus 2023 waren vertegenwoordigers van betrokken sectoren, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen aanwezig bij het rondetafelgesprek over de EU-verordening 'ontbossingsvrije grondstoffen en producten'.

Op 29 december 2024 moet deze verordening in Nederlandse wetgeving geïmplementeerd zijn en moeten bedrijven voldoen aan de eisen die worden gesteld (met uitzondering van het mkb, zij hebben zes maanden langer de tijd) en moet toezicht op naleving en handhaving op orde zijn.¹²⁰

4.5 Criminele verdringing

Hout- en woudcriminaliteit, in toenemende mate in het Engels en VN-documenten aangeduid als 'forest crime' of 'forestry crime', wordt door UNEP en INTERPOL¹²¹ gezien als veruit de grootste vorm van milieucriminaliteit (categorieën: afval, illegale mijnbouw, illegale visserij, illegale dierenhandel, boscriminaliteit). Milieucriminaliteit werd door UNEP (*The Rise of Environmental Crime*) geschat op tussen de 91-258 miljard dollar, waarvan 'forest crime' meer dan de helft zou bedragen (51-152 miljard).

Criminologische publicaties over illegale houtkap en ontbossing in de Braziliaanse Amazone zijn er in Nederland sinds het begin van deze eeuw (Boekhout van Solinge, 2004), met ook publicaties die wijzen op criminele actoren en georganiseerde misdaad, gelet op het bijna structurele geweld en corruptie bij illegale houtkap en illegale ontbossing (Boekhout van Solinge, 2014a, 2015, 2018; Boekhout van Solinge et al., 2016). Er is zoveel illegaliteit in de Braziliaanse Amazone dat criminaliteit in allerlei ketens is gekropen en er op sommige plekken zakelijke criminele subculturen zijn ontstaan, waarbinnen wetsovertredingen en deels door racisme ingegeven geweld tegen inheemsen of andere traditionele gemeenschappen getolereerd of aangemoedigd worden.

Boekhout van Solinge (2022) beschreef hoe de Amazone een steeds belangrijker doorvoergebied van cocaïne is geworden. De drie producerende landen Colombia, Peru en Bolivia exporteren steeds meer via hun achterdeuren in de Amazone, zoals via Brazilië, dat al lang een grote consumptiemarkt van cannabis en cocaïne was, maar in toenemende mate ook doorvoerland van met name cocaïne voor Europa is geworden.

120 Post | Feed | LinkedIn (<https://www.linkedin.com/feed/update/urn:li:activity:7103023674005274624/>)

121 *Forestry crime: targeting the most lucrative of environmental crimes* (<https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/Forestry-crime-targeting-the-most-lucrative-of-environmental-crimes>).

Cokesmokkel via de Amazone-achteruitgangen van Peru en Colombia

Het drielandenpunt van Brazilië, Colombia en Peru, midden in de Amazone, is be-rucht.¹²² In 2022 werd er een Nederlandse vrouw in een restaurant doodgeschoten, een onschuldig medeslachtoffer van een moord op iemand aan een andere tafel.¹²³

De laatste jaren wordt er steeds meer cocaïne gesmokkeld via de Amazone-achterdeuren van de twee belangrijkste producenten, Colombia en Peru. Met name de Amazo-nerivier of Solimoesrivier, zoals de Brazilianen dit deel van de Amazonerivier noemen tussen Colombia/Peru en Manaus, de grootste stad van de Amazone, is een belangrijke smokkelader geworden. Tekenend voor het belang van de smokkel vanuit Colombia en Peru is dat smokkelaars aan de Braziliaanse zijde (tussen Teve en Coari) worden opge-wacht door vijf piratengroepen – net als de smokkelaars in speedboten met zeer zware motoren (2 x 200 pk) en uitgerust met machinegeweren (Boekhout van Solinge, 2022). Tijdens en na de regentijd stijgt het water in de rivieren vele meters (5-10 meter), en in sommige regio's meer dan 10 meter en in extreme gevallen 15 tot 20 meter. In met name de westelijke Amazone van Brazilië (Amazonas deelstaat), richting Colombia en Peru worden de grootste stijgingen in de rivieren gemeten, tot wel twintig meter ver-schil tussen het lage niveau, na de droge tijd, en hoge waterniveau, na de regentijd (Goulding et al., 2003: 32-33). Voor drugssmokkelaars is dat het ideale smokkelsei-zen, want meren en rivieren raken met elkaar verbonden via vloedbossen die per kano's en speedboot zijn te bereiken.

De afgelopen jaren, vooral tijdens de regering-Bolsonaro, die de milieuhandhaving in de Amazone en daarmee veel van de algemene wetshandhaving wegbezuinigde, zagen de grote criminele organisaties van Brazilië, Primeiro Comando da Capital (PCC) uit São Paulo en Comando Vermelho (CV) uit Rio de Janeiro, hun kans schoon en breid-den ze hun invloed uit in met name de Amazone, dicht bij de aanvoerroutes. PCC zit inmiddels in Venezuela en Paraguay;¹²⁴ CV zit inmiddels in Peru.¹²⁵ Ook zit CV in de grote steden in de Amazone, zoals Manaus en Belém.

De geweldsdreiging is ook ter plaatse tijdens onderzoek goed merkbaar. Menig land-bouwofficier heeft er politiebeveiliging of is zelf gewapend. Een van de auteurs stapte in Santarém eens in de auto van een landbouwofficier uit Novo Progresso, een forest crime hotspot, op weg naar de gezamenlijke lunch. Toen de officier net in zijn auto zat, haalde hij met een nonchalante beweging het pistool uit zijn broeksriem en plaatste dit onder zijn rechterdij – 'makkelijk te pakken tijdens het rijden'.

122 *Stolen Amazon: Environmental Crime in the Tri-Border Regions* (<https://insightcrime.org/investigations/stolen-amazon-roots-environmental-crime-tri-border-regions/>).

123 *Nederlandse toerist (27) doodgeschoten in restaurant in Colombia* (<https://nos.nl/artikel/2432858-nederlandse-toerist-27-doodgeschoten-in-restaurant-in-colombia>).

124 *Venezuela's Cocaine Revolution* (<https://insightcrime.org/investigations/venezuelas-cocaine-revolution/>); 'The PCC are after me': the drug cartel with Paraguay in its clutches | Paraguay | The Guardian (<https://www.theguardian.com/world/2022/jun/23/paraguay-pcc-brazilian-drug-cartel>); Paraguay Shown as Key Link in Bolivia-Europe Cocaine Route (<https://insightcrime.org/news/paraguay-shown-as-key-link-in-bolivia-euro-pe-cocaine-route/>).

125 *Brazilian Drug Gang Takes Root in Peruvian Amazon* | Pulitzer Center (<https://pulitzercenter.org/stories/brazilian-drug-gang-takes-root-peruvian-amazon>).

Toen president Lula Santarém in augustus 2023 bezocht, werd een boer gearresteerd die had aangekondigd Lula te willen vermoorden. De boer kwam niet toevallig uit Novo Progresso, een beruchte ‘forest crime hotspot’, langs de eveneens beruchte sojasnelweg BR 163, waar boeren en houtkappers meermaals de gewapende confrontatie zochten met handhavers.

Verschillende inheemse chiefs die zijn ontmoet en geïnterviewd, vertelden dat zij veel gevaar lopen en altijd op hun hoede zijn, vooral in de stad en onderweg. Dit was heel duidelijk bij Chief Dada, die internationaal bekend aan het worden is na zijn ontmoeting met de paus (te zien in de film *The Letter*) en die ook in Nederland was en interviews gaf.¹²⁶ Hij werd ontvoerd en gemarteld omdat hij zich tegen de economische ontwikkeling in de Amazone zou keren, door zijn verzet tegen de illegale houtkap en ontbossing. ‘Stop je nu met het tegenhouden van de economische ontwikkelingen?’ vroegen ze hem steeds opnieuw, terwijl ze hem martelden. Antwoorden kon hij niet. Dadá legt hun opmerking uit. ‘Zij noemen de ontbossing en sojaproductie de ontwikkeling van het Amazonegebied.’ (*RTL Nieuws* 2022, 9 oktober).¹²⁷

Narcopenetratie in de Braziliaanse Amazone

In mei 2023 bracht UNODC een nieuw World Drug Report uit, met ook een speciaal *booklet* over hedendaagse drugskwesties, *Contemporary issues on drugs*.¹²⁸ In dit booklet gaat hoofdstuk 4 specifiek over het Amazonegebied, in het bijzonder over de relaties tussen de illegale drugseconomie en de vormen van criminaliteit die natuur en milieu in de Amazone aantasten, waarbij er in algemene zin steeds meer overlap is tussen drugscriminaliteit en milieucriminaliteit. Het UNODC-hoofdstuk verkent hoe illegale drugseconomieën interfereren met ontbossing. Het woord dat hiervoor wordt gebruikt is ‘narco deforestation’.¹²⁹ UNODC (2023: 71) wijst erop dat drugssmokkelorganisaties investeren in nieuwe handelslijnen, inclusief landroof, illegale houtkap, illegale handel in bijzondere metalen en mineralen, illegale goudwinning en illegale dierenhandel (wildlife trafficking). Ook wordt veel zwart geld witgewassen in legale sectoren, zoals boerderijen en allerlei bedrijvigheid in en buiten de Amazone. De grensgebieden in de Amazone zijn belangrijker smokkelgebieden geworden, van drugs, hout en wildlife ((UNODC 2023: 73). Ook is de illegale mijnbouw in inheemse gebieden vertienvoudigd in tien jaar (2011-2021), met name in 2019 (UNODC 2023: 74). UNODC meldt het niet expliciet, maar 2019 was het jaar dat Bolsonaro president

126 Trailer: Trailer oficial: The Letter: Laudato Si' Film - YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=I3EBHeb-H17Y>); complete film: O Papa, a Crise Ambiental e os Líderes de Destaque | The Letter: Laudato Si' Film - YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=Rps9bs85BII>).

127 Zie ook VN (2023, 24 augustus): *Chief Dadá strijdt voor het Amazonegebied: ‘Het bos is onze moeder’* (<https://www.vn.nl/chief-dada-amazonegebied/>).

128 UNODC (2023) WDR 2023_Booklet 2 (<https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023-booklet-2.html>); WDR23_Exsum_fin_SP.pdf (https://www.unodc.org/documents/ropan/2023/WDR23_Exsum_fin_SP.pdf).

129 Letterlijk: ‘A special chapter explores how illicit drug economies intersect with crimes that affect the environment and insecurity in the Amazon Basin, with impoverished rural populations and Indigenous groups paying the price’. Zie: [unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_B3_CH4_Amazon.pdf](https://www.unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_B3_CH4_Amazon.pdf).

werd en meteen aankondigde goudwinning in inheemse gebieden te willen legaliseren – waarna goudzoekers hun kans zagen.

UNODC (2023: 76) lanceert de term ‘narco penetration’, voor het fenomeen dat de illegale drugseconomie penetreert in de ogenschijnlijk legale sectoren, alsmede de ontbossingssectoren in de Amazone, zoals de landbouwsector (grote boerderijen) en ook de hout- en mijnbouwsector.¹³⁰ Omdat het zo evident is dat nu grote criminele organisaties, prison gangs of georganiseerde misdaad uit de grote steden zich op vrij grote schaal hebben uitgebreid in het Amazonegebied, in zowel legale als illegale handelsactiviteiten, naast de al langer bestaande, minder machtige misdaadgroepen zoals de Familie van het Noorden (FDN) die traditioneel de criminele scepter zwaaide in de Braziliaanse Amazone.

Er is nog een andere verandering gaande: waren de landrovers en ontbossers in de Braziliaanse Amazone eerst ‘corporate criminals’ uit de hout-, landbouw- en mijnbouwsectoren, tegenwoordig zijn er steeds meer geharde zware criminelen van prison gangs actief in sectoren die bijdragen aan ontbossing of natuurexploitatie. De narcopenetratie doet zich volgens UNODC (2023: 76) ook voor in de visserij, zoals in de Javarivallei. Dit is de vallei waar de onderzoeksjournalisten werden vermoord.

De wijze waarop in de Amazone de hout-, goud-, bossen- en landbouwsector worden geïnfiltreerd en deels worden overgenomen door de narco-economie vormt een zeer duidelijk voorbeeld van verdringing. Bedrijfsprocessen worden overgenomen door de narco-economie. Het is niet voor niets dat discussies over een ander drugsbeleid vooral in Latijns-Amerika verder voeren dan in Europa. Men ervaart er aan den lijve hoe groot de invloed en macht, ook in vuurkracht, is van illegale organisaties die drijven op de exploitatie van illegale middelen. Verdringing in deze regio betekent dus dat bepaalde bedrijfssectoren steeds meer een crimineel karakter krijgen.

Symbiose

Op lokaal en regionaal niveau is zeker sprake van symbiose, zoals tussen de belangen van politici en ondernemers die ontbossen. Er is sprake van landbouwcriminaliteit, met overlap tussen corporate crime en georganiseerde misdaad, mede gelet op het veelvuldig gebruik van geweld en bedreigingen (Boekhout van Solinge, 2014a: 515). Tot eind vorig jaar, toen Bolsonaro nog de macht had, was er ook sprake van symbiose op nationaal niveau, maar niet op het niveau van handhaving. Tijdens de Bolsonaro-regering was er wel sprake van collusie en dus symbiose tussen de landbouwsector en politiek, waardoor de illegale ontbossing toenam. Bolsonaro’s politieke machtsbasis was namelijk deels gebouwd op de landbouwlobby, Brazilië’s machtigste lobby, die gebaat is bij meer landbouwgrond en dus bij (illegale) ontbossing.

Feitelijk is met de komst van Lula de rechtsstaat weer enigszins hersteld, omdat handhaving in het Amazonegebied weer een prioriteit is geworden.

130 Zie: unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_B3_CH4_Amazon.pdf.

Indicaties voor verdringing in de handelsketen van (hout- en woud)producten uit de Amazone

4.6 ontwrichtende effecten

Ecologische en sociale schade

Op wereldschaal blijft Brazilië veruit het grootste land ter wereld als het gaat om bos-verlies. Jaarlijks gaat het om bossen zo groot als enkele Nederlandse provincies. Wetenschappers ontdekken steeds meer het belang van de Amazone voor regenval en klimaat in de regio en de wereld. Het Amazonewoud slaagt erin zichzelf in leven te houden door water via bomen te recyclen om regenval te genereren. Een watermolecuul dat door de Amazone reist, kan tot zes keer als regen vallen.¹³¹ Het grootste deel van de regen (59%) die in het Amazonegebied valt, bereikt de zee niet maar wordt terug in de atmosfeer gerecycleerd via verdamping (Goulding et al., 2003: 26-27).

Normatieve schade: narcopenetratie en de rechtsstaat op het spel

De narcopenetratie in de Amazone is zo groot geworden dat de Braziliaanse rechtsstaat er op het spel staat. In 2023 luidde een voormalige Braziliaanse politiechef de noodklok, onder andere in een interview met *The Guardian* (2023, 1 juni). Deze voormalig senior chef van de federale politie die van 2011-2021 in de Amazone werkte, waarschuwde dat de invloed van criminele organisaties zo sterk groeiende is, dat de Braziliaanse staat er de controle verliest. Saravia heeft het horrorscenario van Rio de Janeiro voor zich, waar hij heeft gezien waar de overheid en staatsactoren de slag om de publieke veiligheid hebben verloren.

¹³¹ De Atlantische Oceaan is de bron van 90% van de atmosferische waterdamp die het Amazonegebied bereikt. Oostelijke winden domineren, waardoor verdampt water uit de Atlantische Oceaan wolken vormen waaruit regen valt, eerst in het oostelijke Amazonegebied. Vervolgens wordt het water via verdamping meerdere malen teruggevoerd voordat het de westelijke Amazone en andere delen van het continent bereikt.

Het horrorscenario: drugbendes en milities in Rio de Janeiro

In Rio de Janeiro is de normale politie in grote delen van de stad de controle verloren. Andere gewapende groepen dan van de overheid maken er de dienst uit: hetzij drugsbendes, hetzij militia, vaak (voormalige) militaire agenten, die inmiddels meer terrein hebben dan de drugsbendes. In beide gevallen gaat het om georganiseerde misdaad. De milities persen meer af omdat zij in principe geen inkomsten halen uit de drugs-handel, maar ook dat verandert.

De Federale Universiteit van Fluminense in groot-Rio heeft de territoria van de diverse gewapende groepen en het 'geweldsbeheer' in de tweede stad van Brazilië gevisualiseerd in een kaart waarop te zien is welke buurten onder controle staan van welke gewapende groep, van de overheid of een andere categorie.¹³² Militia hadden volgens deze onderzoekers in 2022 57,5% van het grondgebied van Rio onder controle.¹³³ Het gaat hier om veel meer dan verdringing van legale bedrijfspraktijken; het gaat om verdringing van de staatssoevereiniteit en het staatsmonopolie op geweld.

Dodelijk geweld in Brazilië is de laatste jaren vooral sterk gestegen in het noorden, de Amazone. Terwijl het aantal moorden daalt in een stad als Rio, die bekendstaat om zijn hoge criminaliteitscijfers, stijgt het in de Amazone. In 2022 werden achtduizend mensen vermoord in de negen Braziliaanse staten in de Amazone, de minst bevolkte van het land. Het relatieve moordcijfer van deze deelstaten in de Amazone is de laatste jaren sterk gestegen en ligt nu 50% boven het Braziliaanse gemiddelde – dat al erg hoog is, met jaarlijks meer dan vijftigduizend moorden door vuurwapens (op een bevolking van 208 miljoen). Het moordcijfer in de Braziliaanse Amazone is nu vergelijkbaar met dat van Mexico (*The Guardian* 2023, 1 juni).¹³⁴

De aanwezigheid van automatische wapens symboliseert de opkomt van de georganiseerde misdaad in de Amazone. Er duiken nu filmpjes op van jongemannen met machinegeweren in de Amazone, zoals in Yanomami inheems gebied. In 2022 richtten illegale houtzoekers het vuur op inheemsen en de politie en werd het lokale vliegveld geblokkeerd, om de aanvoer van nieuwe manschappen te verhinderen.

Aan de westkant van de Braziliaanse Amazone, in het grensgebied met Peru en Colombia, waar de onderzoeksjournalisten werden vermoord, is drugssmokkel sterk gegroeid. De ecologie van de regio, met zelfs voor de Amazone zeer grote verschillen tussen hoog en laag water (respectievelijk na en voor de regentijd) maakt dat delen van de Amazone veranderen in smokkelgebied doordat rivieren en meren maandenlang

132 Mapa Histórico dos Grupos Armados do Rio de Janeiro (<https://fogocruz.github.io/mapafc/>).

133 Mapa Histórico dos Grupos Armados no Rio de Janeiro | GENI (<https://geni.uff.br/2022/09/13/mapa-historico-dos-grupos-armados-no-rio-de-janeiro/>).

134 Zie ook Foreign Affairs (2023, 6 augustus): How Cocaine Is Destroying the Amazon (https://foreignpolicy.com/2023/08/06/amazon-drugs-coca-cocaine-deforestation-environment-biodiversity-climate-change-criminal-brazil-peru-colombia-bolivia-lula-logging/?tpcc=recirc_latest062921); Landmark Amazon Summit Needs to Grapple with Crime as well as Climate | Crisis Group (<https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/landmark-amazon-summit-needs-grapple-crime-well-climate>).

verbonden raken, onder andere via vloedbossen (vergelijkbaar met enorme uiterwaarden, maar dan bebost).¹³⁵

4.7 Deelconclusie

Net als in de gevalsstudie over teakhout uit Myanmar heeft deze gevalsstudie over de Amazone geprofiteerd van de vele en groeiende aandacht voor natuur en bossen in het algemeen en voor de Amazone in het bijzonder, zoals door onderzoeksjournalisten. Tijdens ons onderzoek is er verrassend veel aandacht geweest voor onze onderzoeksthema's, met name vanuit de hoek van de onderzoeksjournalistiek, meer dan vanuit de wetenschap. Preciezer geformuleerd: er is weliswaar veel aandacht voor bossen en ontbossing – legaal of illegaal, maar dit is zelden vanuit criminologische hoek.

Eerst was er veel aandacht voor hout uit de Amazone, dat vaak illegaal is geoogst. Illegale ontbossing voor landbouw en in mindere mate mijnbouw is een ander aspect van ontbossing waar pas veel later aandacht voor is gekomen. Naast het feit dat de exploitatie van het Amazonewoud vaak illegaal is, bestaat er daarnaast ook veel ontbossingsgerelateerde criminaliteit, zoals geweld, landroof, illegale landregistratie, corruptie en fraude. Juist gelet op het feit dat geweld en corruptie wijdverbreid zijn bij illegale houtkap en illegale ontbossing in de Braziliaanse Amazone, kan men dit duiden als georganiseerde misdaad (Boekhout van Solinge, 2014a, 2018).¹³⁶

De exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen in de Braziliaanse Amazone is daarmee heel anders dan in Myanmar, waar de autoriteiten volledig akkoord zijn met die exploitatie en deze stimuleren. In Brazilië zijn het niet-statelijke actoren, eerst uit het bedrijfsleven en in toenemende uit het bendewezen, die de natuurlijke hulpbronnen vooral illegaal trachten te exploiteren.

Als er ergens sprake is van criminele verdringing, dan is het zeker in de hout- en bossector in de Braziliaanse Amazone. In het recente UNODC-hoofdstuk over de Amazone en met name de Braziliaanse Amazone werd dit aangeduid als 'narco-penetration'.

135 The Bruno and Dom Project • Forbidden Stories.

136 In *Opportuun*, het OM-magazine schreef hij: 'Als ik tijdens criminologiecursussen voor Braziliaanse officieren betoog dat het gaat om georganiseerde misdaad, gelet op de bijna structurele documentfraude, corruptie en geweld, dan zie ik veel instemmend geknik.' Online: Handhaving van hout- en woudcriminaliteit | Voorwoord | Opportuun (openbaarministerie.nl).

5 Plastic afval: lucratieve handel

5.1 Inleiding

De Volksrepubliek China sloot in 2018 haar grenzen voor de import van plastic afval, wat zorgde voor een heuse aardverschuiving in de handel(sstromen). Meer dan de helft van het Europese plastic afval belandde tot dat moment namelijk in China, waardoor westerse landen hun enorme overschot aan afval niet meer zo gemakkelijk kwijt konden. Wereldwijd werden transporten met kunststof afval omgeleid, vooral naar bestemmingslanden in Zuid- en Zuidoost-Azië. Ook binnen Europa verschoof de stroom plastic afval, vooral richting Centraal- en Oost-Europa. De verwachting is dat de afvalstromen blijven veranderen, nu afval importerende landen hun wetgeving aanscherpen om de invoer van plastic afval te beperken.¹³⁷ Daarnaast kunnen de prijzen van gerecycled plastic niet concurreren met die van nieuw plastic, waardoor het aanbod van plastic afval blijft groeien (zie ook hoofdstuk 2). Dit zorgt ervoor dat het innemen en recyclen van plastic afval een lucratieve business is geworden, ook voor personen die de grenzen opzoeken of daar overheen gaan. In dit hoofdstuk gaan we verder in op de wereld van het plastic afval en de gelegenheid voor verdringing.

5.2 Branchekenmerken: verdienmodellen en kwetsbaarheden

Uit de periodieke Plastic Waste Makers Index (2021) blijkt dat Nederland met 55 kilo eenmalig te gebruiken plastic afval per persoon (hoofd van de bevolking) op de vierde plek staat van de top 100 zogeheten single-use plastic afval-producerende landen.¹³⁸ Dat zou geen probleem hoeven zijn wanneer dat plastic afval bij wijze van grondstof kan worden hergebruikt (gerecycled), maar dat is veelal niet zo. Het streven naar een circulaire economie is er, maar de realisatie ligt volgens geïnterviewden nog ver in de toekomst (zie ook paragraaf 5.3). In een circulaire economie bestaat bijna geen afval en

137 Interpol Strategic Analysis Report. Emerging Criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime>.

138 D. Charles, L. Kimman & N. Sara (2021), *The Plastic Waste Makers Index*, Minderoo Foundation. 20211105-Plastic-Waste-Makers-Index.pdf (minderoo.org).

worden grondstoffen steeds opnieuw gebruikt. Afval is in de ideale situatie de nieuwe grondstof.¹³⁹

Daarbij komt zoals gezegd nog eens het gegeven dat hergebruikt plastic het nog veruit verliest van nieuw gemaakt plastic, onder andere omdat de productiekosten van nieuw plastic een stuk lager zijn, aldus een milieu-inspecteur die we interviewden.¹⁴⁰ Uiteindelijk komt er daarom steeds meer plastic (afval) bij. En met het illegaal dumpen en verbranden of illegaal exporteren van plastic afval kan veel geld verdiend worden, het bespaart immers de kosten van recycling.¹⁴¹ De Europese Commissie schat dat de jaarlijkse inkomsten uit de illegale afvalmarkt in de EU schommelen tussen de 4 en 15 miljard euro (gemiddeld 9,5 miljard), waarbij de verwachting is dat de illegale afvalhandel zal blijven toenemen.¹⁴² Nu de export van plastic afval steeds meer aan banden wordt gelegd, vindt ook het zogeheten omkatten van afval plaats. Het wordt dan geshredderd tot kleinere fracties, waardoor het nauwelijks meer herkenbaar is en onder een andere handelscode (van toepassing op goed recyclebaar afval bijvoorbeeld) wel de markt op kan. 'In mooie schone kunststof afvalstromen is iedereen wel geïnteresseerd. Homogeen plastic afval, kun je hoogwaardig (her)gebruiken', aldus een milieu-inspecteur die we interviewden. Het probleem is er bij de stromen met laagwaardige kwaliteit.¹⁴³ Daarbij is recycling en hergebruik een veel lastiger en vaak dure opgave. Sommige bedrijven kiezen er daarom bewust voor zich niet op deze stroom te bewegen. Andere besteden het 'afvalmanagement' uit aan een makelaar om het afval illegaal te exporteren of zij hebben zelf hun netwerk om het afval tot (ver) over de landsgrens te brengen.¹⁴⁴ Waarover meer in de volgende paragrafen.

Wat nette verwerking van plastic afval ook een uitdaging maakt, is dat het verdienmodel net als in de rest van de afvalbranche afwijkt van het gangbare model waarbij pas wordt gefactureerd als de dienst of het product is geleverd (zie hoofdstuk 2). Een verwerker kan namelijk twee keer geld verdienen aan plastic afval: voor het innemen van

139 *Circulaire economie*. (2023, 19 april). Rijksoverheid.nl. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/circulaire-economie>

140 Dit zien we bevestigd in o.a.: E.T. van Velzen, (2021, 17 augustus). 'Gerecycled plastic goed genoeg als grondstof, doorbraak blijft uit'. WUR. <https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/food-bio-based-research/show-fbr/gerecycled-plastic-goed-genoege-als-grondstof-doorbraak-blijft-uit-f006pa.htm>; Vooruitzichten op een circulaire kunststofeconomie zijn slechter dan ooit. (2020, 27 mei). Plastic Soup. Foundation. <https://www.plasticsoupfoundation.org/2020/05/vooruitzichten-op-een-circulaire-kunststofeconomie-zijn-slechter-dan-ooit/>.

141 Interpol Strategic Analysis Report. Emerging Criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime;The-truth-behind-trash-The-scale-and-impact-of-the-international-trade-in-plastic-waste>.

142 S. Hulme, E. Disley & E.L. Blonds (2021), *Mapping the risk of serious and organized crime infiltrating legitimate businesses*, European Commission, Migration and Home Affairs. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ab3534a2-87a0-11eb-ac4c-01aa75ed71a1/language-nl>.

143 A. van Bruggen, M. Zonneveld & M. Zijp (2020, mei-juni). *De circulaire kunststofketen: wat zijn de knelpunten?*, Kunststoffenmagazine.nl 43-80. <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2020-05/Artikel%20knelpuntanalyse%20kunststoffenmagazine.pdf>.

144 Interview ILenT-2.

afval en vervolgens aan de verkoop als grondstof voor nieuwe producten.¹⁴⁵ Bij de inname is het volgens geïnterviewden echter maar de vraag of en hoe het plastic verwerkt gaat worden. In veel gevallen wordt het geëxporteerd voor recycling, maar uiteindelijk alsnog gedumpt of verbrand in het land van bestemming. Bijna alle landen die grote hoeveelheden geïmporteerd plastic afval ontvangen, staan ook bekend om hun hoge percentages wanbeheer.¹⁴⁶ In geval van illegale export wordt valse opgave gedaan, het afval gemengd met andere afvalstromen (vermenging) of verscheept via een omweg en reeks van havens om het land van herkomst, de verzender, geadresseerde of eindbestemming te maskeren. Dit kan gepaard gaan met het opnieuw uitgeven van verzendingsdocumenten, zoals de vrachtbrief, terwijl het illegale afval op zee is (EAI 2021; Sahramäki et al., 2017).¹⁴⁷ En zo wordt de dienst waarvoor betaald is dus geregeld niet (juist) geleverd.

En ook de verkoop van plastic afval als grondstof is problematisch. Want het plastic is niet altijd even geschikt om als grondstof door te verkopen. Bijvoorbeeld omdat het is vermengd met onvoldoende voor recycling geschikt plastic afval. Op papier lijkt een en ander dan gewoon te kloppen, in realiteit worden handhavers en toezichthouders om de tuin geleid. Hoewel illegaliteit plaatsvindt in de hele toeleveringsketen, gebeurt de inbeslagname van illegaal kunststof afval meestal pas in de landen van bestemming en niet op de plaats van uitvoer, wat wijst op gebrekkige handhaving in landen van herkomst.¹⁴⁸ De genoemde kwetsbaarheden werken malafide handel en fraude in de hand.

Met een groot aantal plastic producerende en toepassende bedrijven heeft de Nederlandse overheid inmiddels een Plastic Pact gesloten¹⁴⁹ om hergebruik van wegwerpplastic te bevorderen. De formulering van de ambities laat echter veel ruimte over. In 2025 moeten ‘alle eenmalig te gebruiken plastic producten en verpakkingen die de Plastic Toepassende Bedrijven op de Nederlandse markt brengen waar mogelijk en zinvol herbruikbaar, maar in ieder geval 100% recyclebaar zijn (art. 1 lid 2a jo. art. 3)’. Het is een ‘niet-vrijblijvende overeenkomst’, maar (art. 18 lid 1 van) het convenant stelt wel dat de nakoming van afspraken in het Plastic Pact niet in rechte afdwingbaar is.

145 Interview misdaadeconoom; interview Plastic Soup Foundation.

146 Zoals Maleisië (57% wanbeheer), Indonesië (83%) Thailand (75%) en Turkije (90%), volgens: Jambeck et al. (2015). ‘Plastic waste inputs from land into the ocean’. *Science* 347, 768. <https://slacc.org.uk/wp-content/uploads/2017/12/10.-Jambeck2015.pdf>.

147 The truth behind trash. The scale and impact of the international trade in plastic waste. (2021). Environmental Investigation Agency. <https://eia-international.org/report/the-truth-behind-trash-the-scale-and-impact-of-the-international-trade-in-plastic-waste/>; I. Sahramäki, S. Favarin, S. Mehlbaum, E.U. Savona, A. Spapens & T. Kankaanranta (2017). *Crime script analysis of Illicit cross-border waste trafficking: Key findings*. Project BlockWaste.

148 Interpol Strategic Analysis Report. Emerging Criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime>.

149 Kamerbrief over Plastic Pact (2020, 14 februari 2020). Nulmeting en monitoring Plastic Pact NL. Kenmerk: IENW/BSK-2020/24304. www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/02/20/plastic-pact-nl; Plastic Pact NL 2019-2025. Koplopers gaan voor méér met minder plastic in de circulaire economie. <https://www.meermetminderplastic.nl/bijlage-1-plastic-pact-nl-koplopers-gaan-voor-meer-met-minder-plastic-in-de-circulaire-economie.pdf> (bezoekt op 19 juni 2023).

Bedrijven hebben vaak een economisch belang bij de wegwerpplastics als handig verpakkingsmateriaal,¹⁵⁰ waardoor intrinsieke motivatie volgens geïnterviewden te wensen overlaat. Volgens sommige geïnterviewden, waaronder Greenpeace, kan óók niet van de consument worden verlangd dat die dan maar het gedrag aanpast en milieubewuster wordt. Er is naar hun idee meer nodig en dan in de vorm van wetgeving en handhaving door de overheid en zeker ook de Europese Unie.

5.3 Marktontwikkelingen: vraag, aanbod en export

Export van afval is niet nieuw. Sinds de jaren zeventig wordt afval uit westerse landen al verscheept naar Azië en Afrika. Toenemende afvalproductie in Europa en Noord-Amerika in combinatie met zeer beperkte afvalverwijderingscapaciteit was daarvoor een verklaring. China was jarenlang de ‘dumpplaats’ voor bijna de helft van het plastic afval wereldwijd. Sinds het invoerverbod in 2018 zijn de afvalstromen omgebogen en nu is Zuidoost-Azië de grootste ontvanger (Comolli, 2021).¹⁵¹ Landen die geen deel uitmaken van de OESO kwamen onder druk te staan plastic afval aan te nemen, dat eenmaal verwerkt als grondstof kon worden verkocht aan productiebedrijven. Dat bleek een ideaalplaatje. Veel ontvangende (derdewereld)landen hebben slechts elementaire recyclingfaciliteiten en zijn niet in staat gemengd of gevaarlijk afval te verwerken. Een groot deel wordt dan uiteindelijk gestort of verbrand, met grote gezondheids- en milieuschade tot gevolg in deze landen. Ook hebben werknemers daar te kampen met onhygiënische werkomstandigheden en arbeidsuitbuiting in sorteer- en recyclingbedrijven.¹⁵² Deze situatie wordt door sommige geïnterviewden wel aangeduid met de term ‘afvalkolonialisme’.¹⁵³

Veel Europees plastic wordt tegenwoordig verwerkt, gedumpt en verbrand in Turkije. In 2021 exporteerde de EU 33 miljoen ton plastic naar niet-EU-landen, waarvan de helft naar Turkije. Na Duitsland is Nederland de grootste afvalexporteur. Per maand wordt zo’n 8 miljoen kilo naar Turkije geëxporteerd.¹⁵⁴ Recyclebedrijven in dat land kopen balen Europees plastic op om het te smelten en er zogenaamde ‘pellets’ van te maken. Dat zijn kleine plastic bolletjes, die dan weer worden gebruikt om nieuwe producten te maken. Veel geëxporteerd plastic afval blijkt echter niet schoon en minder geschikt voor recycling. ‘Met name de lagere kwaliteit plastics worden geëxporteerd.

¹⁵⁰ Interview Plastic Soup Foundation.

¹⁵¹ V. Comolli (2021), ‘Plastic for Profit: tracing illicit plastic waste flows, supply chains and actors’, Global Initiative GTOC-Plastic-for-Profit.pdf (globalinitiative.net).

¹⁵² Zie nieuws over Turkse bedrijven o.a.: R. Vreeken (10 oktober 2022). ‘Plastic Hellepoel aan de Bosporus’, *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2022/plastic-hellepoel-aan-de-bosporus-europa-dumpt-zijn-afval-in-turkije~v586038/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

¹⁵³ Zie ook: *The truth behind trash. The scale and impact of the international trade in plastic waste.* (2021). Environmental Investigation Agency. <https://eia-international.org/report/the-truth-behind-trash-the-scale-and-impact-of-the-international-trade-in-plastic-waste/>.

¹⁵⁴ M. Nazar (2022, 22 oktober). *Europees plastic afval nog steeds gedumpt en verbrand in Turkije*. Nos.nl (<https://nos.nl/artikel/2449392-europees-plastic-afval-nog-steeds-gedumpt-en-verbrand-in-turkije>).

De goede kwaliteit wordt in Europa zelf gerecycled, aldus de Plastic Soup Foundation in een interview.

Binnen de EU was Nederland, ondanks verscherpte internationale wetgeving, in 2021 de grootste exporteur van plastic afval naar niet-westerse landen, met bovendien een sterke toename tegenover 2020.¹⁵⁵ In 2021 exporteerde Nederland bijvoorbeeld bijna 70 miljoen kilo plastic afval naar Indonesië.¹⁵⁶ Daarbij komt echter wel dat Indonesië helemaal niet in staat is om zoveel plastic afval op verantwoorde wijze te verwerken.¹⁵⁷ Overigens is het belangrijk op te merken dat niet al het afval dat Nederland exporteerde ook Nederlands afval was. Nederland importeert ook veel plastic afval uit andere EU-lidstaten, dat vervolgens op wederexport gaat, vooral via de haven van Rotterdam. Daarmee is Nederland dus een belangrijke internationale draaischijf voor plastic afval.¹⁵⁸ In antwoord op Kamervragen over de export van plastic afval, reageert de minister in 2022:

‘Uit de douanegegevens volgt dat alle zendingen van kunststofafval een positieve financiële waarde hebben. Dat verwerking in Azië plaatsvindt kan een gevolg zijn van gebrek aan capaciteit in Nederland en de rest van de EU, doordat de verwerking in goedkopere arbeidslanden financieel aantrekkelijker is, of door een hogere prijs die in die landen wordt betaald voor de grondstof. Vanwege de hoge olieprijs is inzet van secundair materiaal aantrekkelijk in de Aziatische maakindustrie en de vraag naar hoogwaardig kunststof afval hoog. Zoals [...] aangegeven, hebben we in de EU helaas nog onvoldoende capaciteit om al ons plastic afval op een hoogwaardige manier te kunnen verwerken. Tot die tijd heeft export voor recycling buiten de EU de voorkeur boven verbranding binnen de EU. Dat vraagt wel regels om ook goed te kunnen sturen op daadwerkelijk verantwoorde verwerking buiten de EU.’¹⁵⁹

En daar knelt de schoen: op papier is de export bestemd voor recycling, maar het is volgens Interpol voor het exporterende land niet mogelijk te controleren of dat ook

155 Na het invoerverbod van China is de met name de export naar Indonesië, Vietnam en Maleisië sterk toegenomen.

156 Nederland blijkt spil in de wereldwijde export van plastic afval naar niet-westerse landen (9 september 2022). Plastic Soup Foundation. <https://www.plasticsoupfoundation.org/2022/09/nederland-blijkt-spil-in-wereldwijde-export-van-plastic-afval-2/>; The truth behind trash. The scale and impact of the international trade in plastic waste. (2021). Environmental Investigation Agency. <https://eia-international.org/report/the-truth-behind-trash-the-scale-and-impact-of-the-international-trade-in-plastic-waste/>.

157 Een neokoloniaal plastic schandaal. Nederland speelt hoofdrol in internationale handel in plasticafval. (2022). Plastic Soup Foundation. https://www.plasticsoupfoundation.org/wp-content/uploads/2022/09/PSF220907_Neokoloniaal-plasticschandaal_FINAL-1.pdf; Recycling Supply Tracker – Global. (2021). Independent Commodity Intelligence Services. <https://www.icis.com/explore>; Jambeck et al. (2015). ‘Plastic waste inputs from land into the ocean’, *Science* 347, 768. <https://slacc.org.uk/wp-content/uploads/2017/12/10.-Jambeck2015.pdf>.

158 A. Weissink (2023, 6 januari), ‘Nederlanders en afval: gouden handel of vuile handen?’ *Het Financieele Dagblad*. <https://fd.nl/samenleving/1463693/nederlanders-en-afval-gouden-handel-of-vuile-handen>.

159 Beantwoording Kamervragen over de export van plastic afval. Kamervragen 2022Z16947. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-884e0abe54a8bd701049e218507ec521a744651a/pdf>.

werkelijk gebeurt wat mogelijkheden biedt voor kwaadwillenden.¹⁶⁰ Het is mogelijk de winst te maximaliseren door:¹⁶¹ de inhoud van containers en hun oorsprong doelbewust verkeerd aan te geven, illegaal afval te verbergen tussen andere goederen, illegaal te dumpen en verbranden en – ook – witwassen met plastic afval komt volgens Comolli (2021) voor. Zij spreekt over corruptie door in- en uitvoerverboden en -voorschriften te omzeilen. Bij de corruptie zouden naast ambtenaren ook scheepvaartmaatschappijen een rol spelen, machtige handelsvertegenwoordigers en brancheorganisaties. Zij lobbyen om het over de grens brengen van afval toe te staan en minder strenge regels te hanteren.

5.4 Normen en handhaven

Wet- en regelgeving plastic

De wetgeving die betrekking heeft op (plastic) afval is volgens geïnterviewden erg complex: er zijn meerdere internationale, Europese en nationale wetten en verordeningen van toepassing, los nog van onderlinge afspraken in de branche (denk aan het reeds genoemde Plastic Pact). Nationaal is bijvoorbeeld de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) relevant, die de omgevingsvergunning regelt; de Omgevingswet met een bundeling aan wetten en regels ter bescherming van de leefomgeving; de Wet milieubeheer die zich richt op milieuovertredingen en de Wet op de economische delicten die strafrechtelijke opsporing en vervolging mogelijk maakt.

De Wet op de economische delicten: veel onbekendheid

Economische delicten zijn misdrijven die worden gepleegd vanuit economisch oogpunt, denk bijvoorbeeld aan fraude, witwassen, maar ook aan milieudelicten. Deze WED biedt volgens een geïnterviewde milieuofficier van het Openbaar Ministerie vergaande opsporingsbevoegdheden. 'Je mag in een eerder stadium dan "redelijke verdenking" onderzoek doen', zo stelt deze. Ook hoeven opsporingsambtenaren geen toestemming te vragen aan de rechter-commissaris of de officier van justitie voor een aantal van deze opsporingsbevoegdheden. Dit is bewust zo opgesteld (zo staat in de memorie van toelichting van de WED), omdat de wetgever erkent dat veel zich afspeelt achter muren of in vrachtwagens waar je lastig binnenkomt. Stinkt het naar gas, is er olie aangespoeld, dan mag je als opsporingsambtenaren gewoon een bedrijf binnenlopen om onderzoek te doen: zolang er maar een aanwijzing is dat de wet niet wordt gevolgd. De geïnterviewde milieuofficier voegt toe: 'Probleem is dat niet iedere opsporingsambtenaar hiervan op de hoogte is, omdat er bij de opleiding niet veel tijd wordt besteed aan de Wet op de economische delicten.'

160 Interpol Strategic Analysis Report. Emerging criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime>.

161 V. Comolli (2021), 'Plastic for Profit: tracing illicit plastic waste flows, supply chains and actors', Global Initiative GITOC-Plastic-for-Profit.pdf (globalinitiative.net); The truth behind trash. The scale and impact of the international trade in plastic waste. (2021). Environmental Investigation Agency. <https://eia-international.org/report/the-truth-behind-trash-the-scale-and-impact-of-the-international-trade-in-plastic-waste/>.

De Europese Verordening Overbrenging Afvalstoffen (EVOA) regelt het internationaal transport van afvalstoffen.¹⁶² En in het Verdrag van Bazel (1989) zijn de belangrijkste regels voor de internationale handel (vervoer en verwerking) in afvalstoffen geregeld. In mei 2019 is een aantal wijzigingen doorgevoerd om de handel in plastic afval beter controleerbaar te maken, deze zijn per 1 januari 2021 van kracht.¹⁶³

In aanvulling op het Verdrag van Bazel heeft de EU eigen wet- en regelgeving geïmplementeerd. Het afvaltransport moet voldoen aan de ‘Directive on shipments of waste’ (1013/2006). Deze richtlijn geldt ook voor de handel in plastic afval. Export van afval bestemd voor de vuilnisbelt mag niet naar landen buiten de EU worden geëxporteerd. Voor de export naar landen buiten de EU mag 2% vervuild zijn, binnen de EU 6%. ‘Vervuild’ betekent dat de kwaliteit te laag is voor recycling.¹⁶⁴

‘Goed bedoeld, maar niet goed geregeld’

Bij de handhaving van de EVOA en de andere genoemde wetgeving ontstaat vaak discussie over de classificatie van afvalstoffen: vanaf welk moment is plastic afval bijvoorbeeld zodanig vervuild dat het niet langer als te recyclen moet worden gezien, maar als gemengd huisvuil? Deze onduidelijkheid en definitiekwesties werken volgens geïnterviewden in de hand dat geregeld wordt gesjoemeld met afvalcodes (Euralcodes). Een gebruikelijke werkwijze (MO) is om bij een afvalstroom een code te gebruiken die het mogelijk maakt om minder goed of niet-verwerkbaar plastic afval te exporteren en te vervoeren, onverlet het bestaan van een zogeheten afvalstoffenregister. Het afvalstoffenregister bevat informatie over de hoeveelheid aangevoerde afvalstoffen, de data waarop de aanvoer is gebeurd en de coördinaten van de ‘afvalstoffenproducent’. Als het ‘op papier klopt’ en er is geen zicht op de feitelijke stroom, dan blijkt de pakkans volgens geïnterviewden nihil.

Een definitiekwestie

Volgens advocaten van afvalbedrijven die wij interviewden, maakt de complexiteit van de wetgeving echter dat er ook veel onbedoelde overtredingen zijn en lang niet altijd bewust wordt gesjoemeld met afvalcodes. Juridisch is volgens zowel Openbaar Ministerie als advocatuur dé hamvraag of er sprake is van een afvalstof en wat er gebeurt als overtreding plaatsheeft. Het zijn vraagstukken die bij een specialistisch juridisch rechtsgebied horen, waarvoor bedrijfsjuristen vaak onvoldoende kennis hebben. Daarom gaan bedrijven ook preventief voor advies naar de advocatuur.¹⁶⁵

Volgens de wet is iets een afvalstof wanneer een houder zich ervan ontdoet. ‘Met die definitie kun je in de praktijk weinig, terwijl de handhaving en elk oordeel hier wel uit voortkomen. We hebben op dit moment namelijk te maken met een veranderende

¹⁶² Interview Inspectie Leefomgeving en Transport.

¹⁶³ Een neokoloniaal plastic schandaal. Nederland speelt hoofdrol in internationale handel in plasticafval. (2022). Plastic Soup Foundation. https://www.plasticsoupfoundation.org/wp-content/uploads/2022/09/PSF220907_Neokoloniaal-plasticschandaal_FINAL-1.pdf.

¹⁶⁴ Idem.

¹⁶⁵ Interview staande magistratuur.

economie waar we steeds meer willen hergebruiken,' aldus een geïnterviewde advocaat. Voor een ondernemer is bij hergebruik geen sprake van afval meer, maar van een grondstof. Voor de overheid betekent het niet per se dat het geen afvalstof meer is: over dit grijze gebied is veel discussie. De geïnterviewde advocaat geeft aan dat er bij afval veel wantrouwen is vanuit de overheid, wat frustrerend is voor zijn cliënten: 'Het is alsof twee voetbaltrainers precies naar dezelfde wedstrijd kijken en de een moord en brand schreeuwt dat er een overtreding is begaan, terwijl de ander zegt dat er niks aan de hand is.' Tot de rechter toe zou te makkelijk bewezen worden verklaard dat overtredingen opzettelijk zijn begaan, terwijl de cliënt advies heeft ingewonnen en zich hiervan niet bewust was.¹⁶⁶

Naleving en handhaving

In de productieketen wordt veelal niet goed doorgevraagd of het afval ook echt netjes wordt verwerkt en waar dat dan gebeurt. De economische belangen gaan voor de duurzaamheid en het voorkomen van milieudelicten. 'Milieucriminaliteit is een sluipmoordenaar en betekent een grote verstoring van het level playing field. Oneerlijke concurrentie is het gevolg,' zo stellen twee rechercheurs van de Zeehavenpolitie. Precies daarom zit die politiedienst naar eigen zeggen ook meer op economische delicten bij het rondmaken van zaken. Echter, volgens sommige geïnterviewden is het vaak desinteresse, niet per se willens en wetens, dat bedrijven (ontdoeners van afval) niet weten aan wie ze hun afval meegeven. Hun passie is de productie, afval is een kostenpost, daar willen ze zo goedkoop mogelijk vanaf. Echter, bekeken vanuit ketenverantwoordelijkheid zou het niet meer dan logisch zijn dat de ontdoeners van afval wel goed weten wat er met het afval gebeurt en daar actief naar (blijven) vragen.

Zelfregulering schiet tekort

De kostenbesparing voor ontdoeners van afval en het verdienmodel voor afvalhandelaren leidt volgens geïnterviewden tot een bepaalde kwetsbaarheid en cultuur: 'vermengen van schoon en vervuild plastic moet kunnen toch', 'die overheid hoeft niet alles te weten', 'een vergissing is zo gemaakt', 'we wisten niet dat het niet mocht' staan volgens geïnterviewden op de lijst van rechtvaardigingen. Bedrijven voelen desondanks meer druk als gevolg van de maatschappelijke zorgplicht die zij – zeer waarschijnlijk – bij wet gaan krijgen, zo stellen zowel opsporingsdiensten als geïnterviewde ngo's. Bedrijven willen niet het publieke label 'crimineel' opgeplakt krijgen. Deze zorg van bedrijven is ontstaan vanwege het wetsvoorstel Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen (Wvdio), waar vraagstukken als het klimaat, onveilige werkzaamheden en ongelijkheid in zullen worden gewaarborgd. Volgens de bedrijven willen zij hier op letten, maar hebben zij geen behoefte aan nieuwe wettelijke verplich-

166 Interview staande magistratuur (i.r.t. BRZO-categorie).

tingen.¹⁶⁷ Over zelfregulering zijn de geïnterviewden – behalve de brancheorganisatie – slecht te spreken. De markt is volgens hen te veel vervlochten met de controle erop: ‘staan er teveel kritische noten bij de ene certificerende instelling, dan ga je naar de andere’, aldus een van de geïnterviewden. De uitvoering van het milieubeleid wordt nog altijd te veel overgelaten aan de branches zelf, zo vindt een aantal geïnterviewden. Daarin is in vele jaren maar weinig veranderd (Bruinsma & Bovenkerk, 1996, p. 278. Zie ook Szasz, 1986).

Handhaving

Voor het controleren en opsporen is te weinig kennis en capaciteit. Dit kan volgens geïnterviewde handhavers blijven bestaan, omdat er te weinig prioriteit aan milieu is gegeven de afgelopen jaren. Milieuzaken zijn lastig en veel mankracht is nodig om alle lijnen in een zaak of casus uit te lopen.¹⁶⁸ Omgevingsdiensten hebben naar eigen zeggen vaak niet de capaciteit en de mogelijkheden om diepgaand te controleren. Ook zitten Omgevingsdiensten volgens weer andere geïnterviewden nogal dicht op het lokale en provinciale bestuur. Er zijn volgens hen legio voorbeelden van gedeputeerden of wethouders die te zeer verknoopt zijn met de belangen van bedrijven die in de gemeente of provincie moeten worden gecontroleerd.

Ook als probleem wordt in interviews genoemd dat het voor bedrijven erg makkelijk is om een bepaald afval onder de ene noemer in te nemen (plastic afval) en zichzelf er vervolgens van te ontdoen met een andere noemer (plastic grondstoffen). Volgens de Omgevingsdiensten gaat het dan wel vaak om onbewuste slordigheid en minder om bewuste fraude. Een geïnterviewde politiemann die veel milieuzaken doet en een officier van justitie zijn het daarmee niet eens. Zij geven aan dat de omgevingsdiensten wegens een gebrekkige informatiepositie vaak helemaal niet kunnen weten of er al dan niet sprake is van moedwil of een slordigheidje (zie ook Rekenkamer, 2021). Het best is volgens de geïnterviewde politiemann om af en toe een goed gekozen strafrechtelijk onderzoek in te stellen dat als vliegwiél kan dienen voor handhaving en voor het opbouwen van een informatiepositie over de branche.¹⁶⁹

Geïnterviewden zijn het erover eens dat gesjoemel met plastic afval voor opsporingsdiensten erg ingewikkeld is. ‘Het is voor de politie haalcriminaliteit, omdat het erg specialistisch is en lastig te detecteren. Het begint vaak met kleine aanwijzingen, pas als je je erin vastbijt zie je wat er allemaal niet klopt.’¹⁷⁰ Bewijscriteria in strafrecht zijn zwaarder. Bij bestuursrecht moet, nadat de overheid heeft aangetoond dat er iets mis is, het bedrijf bewijs aandrigen. Toezichthouders stellen vragen op grond van risico-indicatoren en het bedrijf moet dan met antwoorden komen.

167 C. de Horde & P. Couwenberg (13 januari 2023). ‘Bedrijfsleven schiet in kramp over zorgplicht voor toeleveranciers en klanten’, *Het Financieele Dagblad*. <https://fd.nl/bedrijfsleven/1464526/bedrijfsleven-schiet-in-kramp-over-zorgplicht-voor-toeleveranciers-en-klanten-ljb3caR4lrbt> (Geraadpleegd op 10 februari 2023).

168 Interview OvJ.

169 Interview Adviesbureau/Omgevingsdienst.

170 Interview Zeehavenpolitie.

Internationaal probleem

Over de hele wereld worden rechtshandavingsinstanties geconfronteerd met soortgelijke uitdagingen. De belangrijkste zijn volgens Interpol (2022)¹⁷¹:

- beperkingen van de onderzoeksbevoegdheden;
- samenwerkingsverschillen tussen de toezichthoudende instanties op milieugebied en de politie die belast is met de opsporing van de georganiseerde misdaad;
- lage prioriteit voor de handhaving van verontreiniging;
- onvoldoende kennis van verontreinigingscriminaliteit en gebrek aan gespecialiseerde opleiding bij de meeste rechtshandavingsinstanties, waardoor de opsporingscapaciteit beperkt is;
- juridische belemmeringen wanneer verontreinigingsdelicten niet behoren tot de basisdelicten die kunnen worden vervolgd op grond van de wetgeving inzake georganiseerde misdaad;
- internationale samenwerking op dit gebied wordt op haar beurt vaak belemmerd door:
 - slechte contacten tussen gespecialiseerde onderzoekers;
 - wettelijke beperkingen op het delen van informatie;
 - en het beperkte zicht op de nieuwe regelgeving van landen.

Daartegenover staan de (soms) grote mondiaal werkende concerns. Een officier van justitie zegt hierover: 'Zij maken meedogenloos gebruik van het gegeven dat zij internationaal opereren. Ook is er vanuit dat soort bedrijven een lobbycircuit dat zijn gelijke niet kent. Er zijn lobbybedrijven die Kamerleden mobiliseren om Kamervragen te stellen en onwelgevallige regels en maatregelen uit te stellen. Er is gewoonweg directe beïnvloeding richting de politiek. Bedrijven hebben op websites fantastische verhalen over hoe groen ze zijn, maar het enige groen is in bankbiljetten en dollars. Dat noemen we greenwashing,' aldus de geïnterviewde officier van justitie.

5.5 **Criminele verdringing: sjoemelen, milieudelicten en afvalkolonialisme**

Geld verdienen met kostenbesparing is de norm en als het op papier klopt, klopt het. Uit het Interpolrapport (2022) blijkt dat illegale handel van plastic afval draait op onjuiste aanmelding en het gebruik van valse of gemanipuleerde documenten. Zo wordt plastic afval gedocumenteerd als een 'niet-gevaarlijke plastic afvalstof' (volgens het Verdrag van Basel¹⁷²) of het wordt aangemerkt als grondstof, herbruikbaar plastic of metaalschroot. Ook onjuiste documentatie over de herkomst en bestemming van de

171 Strategic Report. The Nexus between Organized Crime and Pollution Crime. (2022). Interpol. Vervuilingscriminaliteit (<https://www.interpol.int/en/Crimes/Environmental-crime/Pollution-crime>).

172 Basel convention on the control of transboundary movements of hazardous wastes and their disposal (1989). <https://www.basel.int/Portals/4/Baselprocent20Convention/docs/text/BaselConventionText-e.pdf>
En: de aanscherping in 2021 van de Basel Convention. <https://wetten.overheid.nl/BWBV0002081/2020-03-24>.

zending komt veel voor. Dit gaat vaak gepaard met verscheidene verhuillingsmethoden om het plastic afval te verbergen.¹⁷³

Zoals reeds aangegeven zijn goed gekozen (projectmatige) strafrechtelijke onderzoeken essentieel om meer kennis op te doen over werkwijzen en netwerken en zo de intelligencepositie te versterken. Daarom is en blijft opsporing nodig naast het toezicht. Verder zagen we dat er ook een internationale, geopolitieke dimensie bestaat bij dit crimineel misbruik. Het afvalkolonialisme waarbij onder het mom van recyclebaar afval uiteindelijk veel plastic afval wordt gedumpt en verbrand in de derde wereld.

De tegenwerping dat dit allemaal in Nederland niet (zo) gebeurt, is goed te ontkrachten. Zoals we hebben gezien, is de rol van Nederland in de internationale plastic afvalhandel groot.¹⁷⁴ Daarnaast constateert Interpol de laatste jaren een sterke stijging van criminele handel in plastic afval, ook in Nederland. Onder het mom van recycling wordt steeds meer plastic gedumpt. Criminelen en fraudeurs in het bedrijfsleven maken misbruik van mazen in de regelgeving, gebrekkig toezicht in exportlanden en gebrek aan controle in ontvangende landen. Een van de manieren om plastic stiekem over de grens te krijgen, is het verstoppertje van plastic in een verder legale vracht. Hiervoor zijn in Nederland personen veroordeeld.¹⁷⁵ Zie voor een voorbeeld het volgende tekstkader:

Vervalsing

Tegen voormalig directeurs van een intussen failliet papierverwerkingsbedrijf uit Breda werden celstraffen geëist tot vijftien maanden. Het bedrijf zou zich schuldig hebben gemaakt aan illegaal exporteren van huishoudelijk afval – waaronder plastic – naar China (waar toen er nog geen boycot was op plastic afval). Het kocht huishoudelijk afval uit Engeland onder de voorwaarde plastic en textiel eruit te sorteren, wat niet gebeurde. De lading werd rechtstreeks geëxporteerd. Het huishoudelijk afval werd in zeecontainers achter schoon papier verstopt wat wel geëxporteerd mocht worden. Naast de illegale export zou het bedrijf stelselmatig te veel factureren en vrachtbrieven vervalsen. Na de grote inval van politie ging het bedrijf failliet omdat klanten niet meer wilden afnemen. In eerste aanleg vond veroordeling plaats, in hoger beroep vrijspraak van EOVA-feiten, maar wel veroordeling voor valsheid in geschrifte.¹⁷⁶

173 Interpol Strategic Analysis Report. Emerging criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime> (geraadpleegd: 28 oktober 2022).

174 Analyse van import- en exportinformatie uit de UN COMTRADE-data, verricht door ngo Plastic Soup Foundation, laat zien dat Nederland Europees de grootste exporteur van plastic afval naar niet-westerse landen was in 2021 en wereldwijd de grootste naar Indonesië.

175 Een neokoloniaal plastic schandaal. Nederland speelt hoofdrol in internationale handel in plasticafval. (2022). Plastic Soup Foundation. https://www.plasticsoupfoundation.org/wp-content/uploads/2022/09/PSF220907_Neokoloniaal-plasticschandaal_FINAL-1.pdf; Interpol Strategic Analysis Report. Emerging criminal trends in the global plastic waste market since January 2018. (2020). Interpol. <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-alerts-to-sharp-rise-in-plastic-waste-crime>.

176 Hof 's-Hertogenbosch 22 december 2021, ECLI:NL:GHSHE:2021:3795.

Het dominante beeld op basis van onze bronnen is dat de daders¹⁷⁷ voornamelijk te vinden zijn in het bedrijfsleven: de ontdoeners, de innemers en zeker ook de makelaars die de ontdoeners zogezegd proberen te ontzorgen. En af en toe wijzen nieuwsberichten en rapportages van Interpol en Europol op 'ouderwetse maffiose' criminele netwerken die een flinke graan meepikken in de lucratieve handel in plastic afval. We hebben daarbij onder andere berichten gevonden over Britse en Poolse kartels (zie kader, verderop in deze paragraaf). Het is daarbij echter de vraag of de criminele samenwerkingsverbanden de 'nette' bedrijven verdringen in de afvalhandel. In dit hoofdstuk gaven we immers aan dat er alleen al voor 'nette' bedrijven meerdere redenen zijn waarom het uiterst verleidelijk is om milieucriminaliteit te plegen, met een hele serie rationalisaties aan de basis: de wetgeving te moeilijk, we wisten het niet, dit mag toch gewoon en hoe verdienen we anders ons brood?

De verdringing in deze gevalstudie is er in 'vele tinten grijs'. Het bestaat vooral uit het vervangen van legale bedrijfsprocessen door illegale, terug te voeren op frauderende zakenmensen, directies en bedrijfsmedewerkers. Met zowel juridische als economische verklaringen als motief en excuus. De grote meerderheid van verdachten van zogenaamde 'pollution crime' zijn volgens Interpol (2022) zakenmensen die opereren onder een dekmantel van een legitiem bedrijf of als netwerk van individuele afval- en grondstoffenmakelaars. Daders zijn innovatief, flexibel en soms geraffineerd in hun werkwijze. In de meeste gevallen van de door Interpol geanalyseerde strafzaken waren verdachten georganiseerd in flexibele groepen of netwerken en in staat om te infiltreren in verschillende industrieën en markten met milieugevoelige goederen (denk aan landbouw, bouw, energie, mijnbouw en afvalbeheermarkten). Deze verdachten en hun (criminele) samenwerkingsverbanden zijn ook bedreven in het wereldwijd verplaatsen van grondstoffen met grote winst. Ook dit doen zij door veelal een legitiem bedrijf als dekmantel te gebruiken om zo snel te kunnen wisselen tussen legale en illegale activiteiten. Zij blijken goed in staat om illegale activiteiten uit te breiden door te profiteren van lacunes in wetgeving en schommelingen in prijzen van plastic afval. In sommige gevallen dringen ze ook de publieke sector en lokale politiek binnen en oefenen invloed uit op openbare aanbestedingen, beleidsvorming en wetshandhaving.¹⁷⁸

177 Omwille van de leesbaarheid gebruiken we de term 'dader' terwijl soms de term 'overtreder' of 'verdachte' meer van toepassing was. EVOA is de afkorting voor de Europese Verordening Overbrenging Afvalstoffen.

178 Strategic Report. The Nexus between Organized Crime and Pollution Crime. (2022). Interpol. Vervuilingscriminaliteit (interpol.int).

Pools-Britse ‘afvalmaffia’

Volgens *The Telegraph*,¹⁷⁹ importeert de ‘afvalmaffia’ van Polen afval uit het VK en steekt het vervolgens in brand, waardoor miljoenen worden verdiend ten koste van het milieu. Ongeveer 12.000 ton plastic afval van Britse huishoudens wordt naar Polen geëxporteerd. Het afval wordt vervolgens verbrand in plaats van dat het gerecycled wordt. De krant spreekt over zestig afzonderlijke incidenten ‘in de afgelopen maanden’ van stortbranden. De plotselinge opkomst van de trash mafia werd deels aangewakkerd door het invoerverbod van China. De eigenaren van de stortplaats in Zgierz, Centraal-Polen, accepteerden tussen 1,4 en 2,8 miljoen euro aan betalingen, voordat de afvalberg in vlammen opging. *The Telegraph* wijt de situatie in het VK en Polen voor een groot deel aan ineffectieve wettelijke voorschriften, die geen minimumkosten opleggen voor het recyclen van plastic afval. Hierdoor worden de laagste biedingen geaccepteerd bij het zoeken naar bedrijven die bereid zijn het probleem op te lossen. ‘Legaal opererende exploitanten maken zo geen schijn van kans tegen criminelen die het afval verwerven zonder echte bedoeling het te recyclen.’ Wat het probleem in Polen verergert, is de eigenaardigheid in de Poolse wet die maakt dat de aansprakelijkheid voor het opruimen van de rommel van de brand ligt bij de lokale autoriteiten en niet bij de stortplaatsen.¹⁸⁰

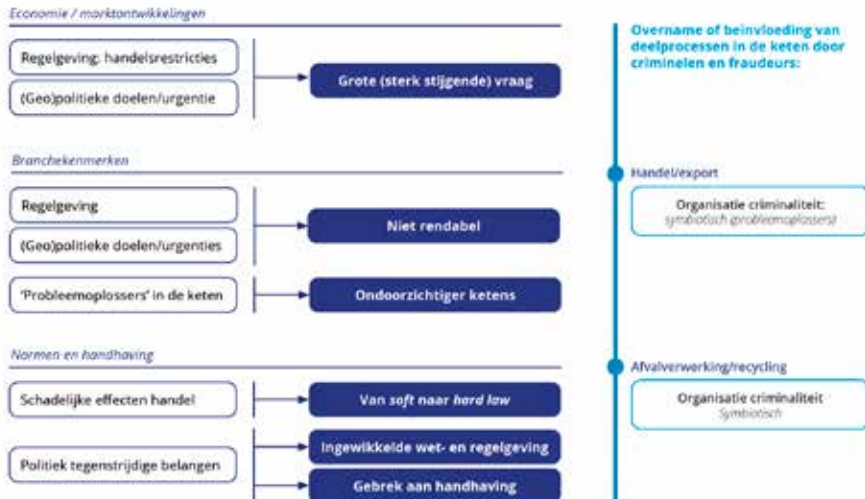
Het probleem zien we – in Nederland en internationaal – niet zonder meer terug in veroordelingen. Verdachten worden zelden beschuldigd van georganiseerde misdaad (Interpol, 2022) of regelschending wordt bestuursrechtelijk afgedaan en niet via het strafrecht (Neve, 2021). Wanneer ze al strafrechtelijk werden vervolgd (want ook dat gebeurt niet veel) gebeurde dat op grond van milieu- of fraudegerelateerde delicten. Straffen varieerden van een korte gevangenisstraf tot boetes die overeenkomen met een klein deel van de criminele winst: aanzienlijk lagere straffen dan gewoonlijk voor georganiseerde criminaliteit. Ook in het Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit (Neve e.a., 2021) wordt aangegeven dat het nog lastig is daadwerkelijke veroordelingen van dit soort criminaliteit in kaart te brengen. Een reden hiervoor is onder andere dat veel ook afgedaan wordt als valsheid in geschrifte of bestuursrechtelijk wordt afgedaan.¹⁸¹

179 J. Rothwell (8 augustus, 2018). British firms embroiled in Poland’s ‘trash mafia’ scandal. *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/08/08/british-firms-embroiled-polands-trash-mafia-scandal/>.

180 Poland’s ‘trash mafia’ profiting on UK waste import: report. (2018) TVP World. <https://tvpworld.com/38191451/polands-trash-mafia-profiting-on-uk-waste-import-report>.

181 Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit 2021 | Rapport | Rijksoverheid.nl (<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/09/14/tk-bijlage-dreigingsbeeld-milieucriminaliteit-2021>).

Indicaties voor verdringing in de plastic afvalketen

5.6 Ontwrichtend effect

Het ontwrichtende effect zien we niet alleen in de economie, maar vooral ook in de landen waar het plastic naartoe wordt verscheept. Een geïnterviewde geeft aan: 'Het westerse straatje is schoongeveegd, maar ondertussen moet het vuile werk in met name Zuidoost-Azië en Turkije worden opgeknapt, terwijl ook daar gebrek is aan geschikte faciliteiten, met grote milieuschade en mensenrechtenschendingen tot gevolg.'

5.7 Deelconclusie

We mogen vaststellen dat de ketens en verdienmodellen in de plasticafvalbranche mede worden beïnvloed door criminelen en fraudeurs en dat Nederland in de internationale afvaltransporten een belangrijke schakel is. Uit deze casuïstiek blijkt dat er zowel criminele netwerken actief zijn in deze handel (om een graantje mee te pikken) als frauderende zakenmensen (om kosten te besparen en winst te maximaliseren). Financiële prikkels werken milieuschade in de hand en er wordt niet doorgevraagd in de keten over wat er gebeurt met het geëxporteerde afval. Interessant is ook dat de export wordt vergoedilijkt door de overheid. Daarop wijst volgens ons de beantwoording van Kamervragen door de minister (zie paragraaf 5.3). We hoorden in interviews van bedrijven die de markt verlaten of moeite hebben de zaken volgens de regels te doen. Zo zijn er bedrijven die er bewust voor kiezen zich niet op deze afvalstroom te richten en bedrijven die juridisch advies inwinnen om netjes zaken te doen. De plotselinge disba-

lans in vraag en aanbod sinds de China-boycot, maar ook de ingewikkelde en moeilijk handhaafbare wet- en regelgeving zijn belangrijke omstandigheden, waaronder het verdringingsproces in gang werd gezet en versterkt. Tegelijkertijd is er sprake van tegenstrijdige belangen en definitiekwesties.

Punt bij dit soort vraagstukken blijft dat de precieze omvang (maar dat is bij alle vormen van misdaad, zeker met georganiseerde misdaad) niet is in te schatten. Voorbeelden worden genoemd in bronnen en interviews, maar ook hier speelt vermoedelijk een dark number omdat de misdaad plaatsheeft in een omgeving waarbij transparantie nagenoeg afwezig is en er actief wordt gelobbyed en gereframed. Met rationalisaties en definitiekwesties wordt getracht de regelovertreding te rechtvaardigen en er begrip voor te kweken.

6 Windmolens: meer dan een afvalprobleem

6.1 Inleiding

In deze criminologische gevalsstudie staan we stil bij een branche die ontegenzeggelijk bijdraagt aan maatschappelijke (milieu)doelen, maar waarin op diverse manieren een graantje wordt meegepikt: de windsector. We zullen zien dat de problematiek van de verdringing hier deels overlapt met de gevalsstudie over het plastic afval, maar dat nog meer aspecten maken dat de windmolensector (internationaal en in Nederland) kwetsbaarheden kent voor verdringing en ander crimineel misbruik. Ook nu lopen we weer thematisch de centrale thema's na van ons analysemodel.

6.2 Een relatief jonge en aantrekkelijke markt

De windsector is een relatief jonge branche die, gestimuleerd door politieke ambities, subsidies, investeringen en beleggingen in razend tempo groeit en zich verder ontwikkelt. Tussen 2010 en 2020 verviervoudigde de wereldwijde windmolencapaciteit.¹⁸² En om de wereldwijde klimaatdoelstellingen te halen, zou de branche het komend decennium nog drie keer sneller moeten groeien, zo stelt windenergiekoepel GWEC.¹⁸³ Voor de energietransitie is windenergie essentieel om minder afhankelijk te zijn van fossiele brandstoffen. Windmolenparken te land en op zee schieten als paddenstoelen uit de grond, ook in Nederland.¹⁸⁴ Dankzij de energietransitie, die in gang is gezet om de klimaatdoelstellingen te halen, heeft de sector de wind in de zeilen. En dat biedt onbedoeld tevens kansen voor criminelen en fraudeurs met het risico op verdringing van legale bedrijven en legale bedrijfsprocessen. We werken dat gegeven verder uit in dit hoofdstuk.

182 De onshore windcapaciteit groeide van 178 GW in 2010 naar 699 GW in 2020. Offshore wind groeide verhoudingsgewijs meer, maar vanuit een lagere basis, van 3,1 GW in 2010 naar 34,4 GW in 2020. Zie: Wind energy. (z.d.) International Renewable Energy Agency (IRENA). <https://www.irena.org/Energy-Transition/Technology/Wind-energy>.

183 Windenergie haalt records, maar de capaciteit moet nog hoger. (2021, 26 maart). MO. <https://www.mo.be/nieuws/windenergie-haalt-records-maar-toch-moeten-die-hoger>.

184 NOS Nieuws (16 september 2022). 'Kabinet wil veel meer windparken op zee. Ambitie verdrievoudigd'. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/09/16/nederland-maakt-ambitie-wind-op-zee-bekend-70-gigawatt-in-2050>.

6.3 Kwetsbaarheden in de keten

De energietransitie zorgt bij windmolens zowel aan het begin als het einde van de keten voor wezenlijke verschuivingen in vraag en aanbod en kwetsbaarheden voor regelovertrekking.

Sterk toegenomen vraag: de grondstoffenmarkt

Om de windmolens te maken, zijn grondstoffen nodig die in de landen van herkomst meer dan eens leiden tot een milieu- en ook mensbelastende industrie met arbeidsuitbuiting en corruptie.¹⁸⁵ Om enkele voorbeelden te noemen:

- de winning van neodymium, dat in de magneten van windturbines zit, genereert zwaar verontreinigd en radioactief afvalwater;¹⁸⁶
- bij de winning van mangaan in Zuid-Afrika, dat in het staal van de torens zit, komt asbest vrij, wat grote gezondheidsgevolgen heeft voor de lokale bevolking;¹⁸⁷
- de winning van koper versterkt in Chili de waterschaarste en extreme droogte in het noorden¹⁸⁸. Koper wordt gebruikt in de kabels die de windparken met het vasteland verbinden. De lokale bevolking in Zambia, waar ook koper wordt gewonnen, lijdt onder lucht- en watervervuiling;¹⁸⁹
- de batterijen bevatten lithium en kobalt, bij de kobaltwinning in de Democratische Republiek Congo zijn veel gevallen bekend van kinderarbeid,¹⁹⁰ ook leidt blootstelling aan giftige stoffen tot geboortefwijkingen bij kinderen van mijnwerkers;¹⁹¹

185 SOMO. (2018). Human Rights in Wind turbine supply chains. Towards a truly sustainable energy transition. ActionAid. <https://www.somo.nl/nl/grondstoffen-windmolens-moeten-duurzamer/>.

186 Zie bijvoorbeeld ook: D. Lagunas & L. van der Sterren (2022) De weg naar groene energie is een smerige zaak. Follow the Money, 11-06-2022. <https://www.ftm.nl/artikelen/zeldzame-aardmetalen-energietransitie-china?share=JpSk7O%2FxE0Z15n2tm5HtqU0mqZV+jj8bQm%2FUMsGz8OITjpeubILISy8cu63Y=> ; J. Nayar (2021). Not so 'Green' technology: the complicated legacy of rare earth mining. Harvard International Review. <https://hir.harvard.edu/not-so-green-technology-the-complicated-legacy-of-rare-earth-mining/>.

187 Zie bijvoorbeeld ook: A. González, J. Wilde-Ramsing & P. Ngoatje et al. (2021). *Manganese matters. A metal of consequence for women and communities in South Africa affected by mining and the global energy transition*. SOMO and Action Aid. https://actionaid.nl/wp-content/uploads/2021/06/ActionAid_MangaanRaport_Lowres-FINAL.pdf.

188 Zie bijvoorbeeld ook: F. Cambero (2022, 8 april). *Chilean State sues BHP, Antofagasta mines over Atacama water use*. Reuters. <https://www.reuters.com/business/energy/chilean-state-sues-bhp-antofagasta-mines-over-atacama-water-use-2022-04-08/>; F. Cup (2022, 25 mei). *Chileense mijnbouw kent productiedaling als gevolg van serieus tekort aan water*. Business AM. <https://businessam.be/de-chileense-mijnbouw-kent-een-productiedaling-als-gevolg-van-een-serieus-tekort-aan-water/>.

189 C. Phillips (2019, 18 december). From 'Senta' to 'Acid fumes': Mufulira, Mopani Copper mines and environmental pollution – Chibamba Jennifer Chansa. Comparing the Copperbelt. <https://copperbelt.history.ox.ac.uk/2019/12/18/from-senta-to-acid-fumes-mufulira-mopani-copper-mines-and-environmental-pollution-chibamba-jennifer-chansa/>.

190 Zie bijvoorbeeld ook: *This is what we die for. Human rights abuses in the Democratic Republic of the Congo power the global trade in cobalt*. (2016). Amnesty International. https://www.amnesty.nl/content/uploads/2016/01/this_what_we_die_for-1.pdf?x19416.

191 D. van Brusselen, T. Kayembe-Kitenge & S. Mbuyi-Musanazayi et al, (2020). 'Metal mining and birth defects: a case-control study in Lubumbashi, Democratic Republic of the Congo'. *The Lancet Planetary Health*, 4(4), e158-e167. [https://doi.org/10.1016/s2542-5196\(20\)30059-0](https://doi.org/10.1016/s2542-5196(20)30059-0).

- inheemsen in Ecuador lijden onder de toenemende criminaliteit als gevolg van de grote vraag naar balsahout (hierover meer in paragraaf 6.5).

Er is dus wat voor nodig om windmolens ‘schoon’ te fabriceren. Snel worden al vuile handen gemaakt, aldus enkele respondenten. Overigens is het goed te vermelden dat de windindustrie niet de enige is die gepaard gaat met deze schadelijke mijnbouw.

Afval

In het vorige hoofdstuk zagen we reeds hoe een afvaloverschot en slecht te verwerken afval criminelen en fraudeurs in de kaart speelt. Bedrijven willen zo goedkoop mogelijk van hun afval af en criminele ondernemers zien een gat in de markt en kans om heel veel geld te verdienen aan het afvalprobleem. Ontmanteling en recycling van windmolenturbines kunnen wel, maar is vaak ingewikkeld en kostbaar, waardoor soms naar andere – vaak regeloverschrijdende en milieubelastende – middelen of uitwegen wordt gezocht. Net als bij het plastic afval lijkt ook bij windmolens sprake van afvalcolonialisme met bijbehorende rationalisaties. Want ‘die molens kunnen ze nog goed gebruiken in die landen’, zo sprak een van onze interviewpartners. Waar de windmolenwieken heen gaan als die in de andere landen worden afgedankt, veroorzaakt toch vooral stilte in de interviews. Daarop is hoegenaamd geen zicht.

Wieken van oudere typen windmolens hebben een levensduur van ongeveer vijftien jaar, zo vertellen een ingenieur van een hogeschool en een bedrijf dat het onderhoud verzorgt van winturbines ons. WindEurope schat dat in 2023 ongeveer veertienduizend bladen verouderd zijn, wat overeenkomt met veertig- tot zestigduizend ton afval (Schmid e.a., 2022).¹⁹² Recycling van deze oude bladen is een topprioriteit voor de windindustrie. Dat blijkt ook wel uit de vele innovatie-initiatieven in de sector. Naast technologische oplossingen zijn ook logistieke oplossingen nodig voor demontage, inzameling, transport, afvalbeheer en herintegratie in de waardeketen. Daarmee ligt de vinger ook meteen op de zere plek. Want er kan in al deze stappen van de waardeketen flink wat geld bespaard worden door niet de ‘koninklijke route’ maar de goedkoopste route te volgen. Met als gevolg: een gespecialiseerd ontmantelingsbedrijf moet volgens de Inspectie Leefomgeving en Transport regelmatig concurreren met sloopbedrijven zonder certificaten.

Meestal worden afgedankte wieken in Nederland net als elders geshredderd en verbrand; soms worden ze in het buitenland nog gestort. Om de mogelijkheid tot hergebruik te versnellen, dringt de windindustrie aan op een Europees stortverbod voor ontmantelde windturbinebladen vanaf 2025. Wat betekent dat de industrie zich eraan wil houden om tegen die tijd alle turbinebladen te hergebruiken of recycleren. Ook moet het stortverbod ertoe leiden dat ontmantelde wieken niet naar andere landen worden

192 M. Schmid, N. Gonzalez, A. Dierckx & T. Wegman (2022). *Accelerating wind turbine blade circularity*. WindEurope & Cefic & EuCIA. <https://windeurope.org/wp-content/uploads/files/about-wind/reports/WindEurope-Accelerating-wind-turbine-blade-circularity.pdf>.

geëxporteerd om daar alsnog te worden gestort.¹⁹³ Onder andere TNO werkt aan een duurzaam ontwerp van circulaire, herbruikbare, windturbines: alleen al in Europa gaat het jaarlijks om zo'n 4 miljoen ton composiet bladafval.¹⁹⁴ Door het op handen zijnde stortverbod in de EU dreigt verbranding straks nog als enige optie. TNO werkt daarom aan het ontwerp van volledig recyclebare turbinebladen.¹⁹⁵ Tot voor kort was er in Nederland maar één afvalverwerker die toestemming had om thermohardend composiet in te zamelen en verwerken: dit bedrijf had een techniek ontwikkeld om composiet van windmolenbladen om te zetten in een nieuwe grondstof. In 2020 ging dit bedrijf echter failliet, omdat de kosten te hoog bleken en de inkomsten te laag.¹⁹⁶ De kosten gingen voor de baten uit, maar de baten vielen uiteindelijk tegen. Ook nu nog zijn de technieken om wieken te recyclen volgens een geïnterviewde ingenieur die gespecialiseerd is in windmolentechnologie nog nauwelijks rendabel voor bedrijven.

In de Eemshaven hebben partijen in februari 2022 een convenant gesloten om recycling mogelijk te maken. Bij Decom North aangesloten bedrijven vormen daar samen 'een complete keten van ontmanteling tot nieuw product. Zij ontmantelen de afgeschreven windmolens en vervoeren de rotorbladen naar de recyclingfabriek in of bij de Eemshaven. Daar worden de bladen in stappen verkleind tot er uiteindelijk korrels overblijven. Die vormen de grondstof van nieuwe producten, zoals oeverbeschoeiingen, mallen, bruggen, kraanmatten en meer'.¹⁹⁷

Financieel

De windsector wordt door geldschieters als sympathiek gezien, omdat ze bijdraagt aan de klimaatdoelstellingen. Ook financieel is de sector hierom aantrekkelijk voor zowel legale als illegale ondernemers. Een deel van de investeerders blijkt bijvoorbeeld bij te dragen vanuit eigen (crimineel) financieel gewin of met 'greenwashing'. Bij dat laatste betreft het misleidende beloftes, overdrijving of gewoonweg liegen over groene, milieubesparende acties om zich onterecht een groen imago toe te dichten (De Freitas Netto, Sobral & Ribeiro, 2020).¹⁹⁸

193 How to build a circular economy for wind turbine blades through policy and partnerships (2020, November). WindEurope. [WindEurope-position-paper-how-to-build-a-circular-economy.pdf](https://www.windeurope.eu/position-paper-how-to-build-a-circular-economy.pdf).

194 Composiet is volgens geïnterviewde ingenieurs een samengesteld materiaal dat is opgebouwd uit verschillende componenten. Vaak worden hiermee vezelversterkte kunststoffen bedoeld, maar composieten kunnen ook worden gemaakt met bijvoorbeeld metalen, keramieken of glazen componenten. In essentie is een composiet een soort hybridemateriaal bestaande uit twee of meer componenten van materialen, die samen zorgen voor de gewenste materiaaleigenschappen (bijvoorbeeld stevigheid).

195 Duurzaam ontwerp om windturbines circulair te maken. (2022, 10 augustus). TNO. <https://www.tno.nl/nl/duurzaam/hernieuwbare-elektriciteit/windparken-zee/duurzaam-ontwerp-windturbines-circulair/>.

196 *Recyclingbedrijf Demacq failliet, doorstart onderzocht*. (2020, 2 juli). PZC. <https://www.pzc.nl/zeeuws-nieuws/recyclingbedrijf-demacq-failliet-doorstart-onderzocht~ac6b015c/>; Demacq Recycling en Topwind slaan handen ineen. (2018, 31 juli). AfvalOnline. <https://afvalonline.nl/bericht/27043/demacq-recycling-topwind-slaan-handen-ineen>.

197 *Eemshaven heeft wereldprimeur in windmolenrecycling*. (15 februari 2022). NWEA. <https://www.nwea.nl/eemshaven-heeft-wereldprimeur-in-windmolenrecycling/> (Geraadpleegd op 17 februari 2023).

198 S.V. de Freitas Netto, M.F.F. Sobral, A.R.B. Ribeiro et al. 'Concepts and forms of greenwashing: a systematic review'. *Environ Sci Eur* 32, 19 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12302-020-0300-3>.

Of zij verkopen bijna letterlijk gebakken lucht en halen geld op bij welwillende beleggers dat nooit daadwerkelijk in de windmolens wordt geïnvesteerd. Ook milieusubsidies voor de aanleg van windmolens verdwijnen soms in verkeerde zakken, zo zal blijken uit dit hoofdstuk (zie in het bijzonder paragraaf 6.5). En volgens een Dreigingsbeeld van Europol uit 2013 wordt de windsector meer dan eens gebruikt om crimineel verkregen geld wit te wassen door te ‘investeren’ of te ‘beleggen’ in windparken.

6.4 Normen en handhaven

Wet- en regelgeving

Geïnterviewden geven aan dat de markt van windenergie een nieuwe, opkomende markt is. Wat maakt dat er nog weinig regelgeving is rondom afvalverwerking van windmolens. Deze is weliswaar in ontwikkeling, zoals blijkt uit het net aangehaalde stortverbod. Dat wordt, naast stortbelasting, als middel ingezet om recycling van windmolenturbines te stimuleren. In sommige landen is de stortbelasting voor windmolenwieken echter een stuk lager dan de kosten voor recycling, waardoor de prikkel ontbreekt om te recyclen en bedrijven liever de stortbelasting betalen. Vier Europese landen hebben een stortverbod voor (windmolen)composieten, te weten Oostenrijk, Finland, Duitsland en Nederland.¹⁹⁹ Of het Nederlandse stortverbod het gewenste effect heeft, is de vraag. Volgens de derde editie van het nationale afvalbeheerplan is het storten van samengesteld afval in beginsel verboden. Exploitanten van windparken kunnen echter vrijstelling krijgen van het verbod, indien de kosten van een alternatieve behandeling hoger zijn dan 200 euro per ton afval. Volgens een onderzoek van Wind-Europe zijn de kosten van mechanische recycling van windturbinebladen in Nederland tussen 500 en 1.000 euro per ton, inclusief voorsnijden ter plaatse, vervoer en verwerking. Mechanische recycling zelf kost 150-300 euro per ton. Dit betekent dat er (gezien de mogelijkheid tot vrijstelling) zeer waarschijnlijk nog steeds wordt gestort.²⁰⁰

Verder is er nog een initiatiefwet in de maak, de zogeheten Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen, die het Nederlandse bedrijfsleven dwingt misstanden in productieketens aan te pakken. De windindustrie wordt niet specifiek genoemd, maar geïnterviewden geven aan dat ook deze sector met deze wetgeving te maken zal krijgen en bijvoorbeeld verplicht wordt om door te vragen op wat er uiteindelijk gebeurt met afval wegens verouderde windmolens en de productie van nieuwe windmolens.²⁰¹

199 Windindustrie roept op tot Europees verbod op het storten van turbinebladen tegen 2025. (2021, 17 juni) Wind Energie Nieuws. <https://windenergie-nieuws.nl/17/windindustrie-roept-op-tot-europees-verbod-op-het-storten-van-turbinebladen-tegen-2025/> (Geraadpleegd: 18 augustus 2023).

200 M. Schmid, N. Gonzalez Ramon, A. Dierckx & Th. Wegman (2020) Accelerating Wind Turbine Blade Circularity. Wind Europe, Cefic and EuCIA. <https://windeurope.org/wp-content/uploads/files/about-wind/reports/WindEurope-Accelerating-wind-turbine-blade-circularity.pdf>.

201 C. de Horde & P. Couwenbergh (2023, 13 januari). ‘Bedrijfsleven schiet in kramp over zorgplicht voor toeleveranciers en klanten’, *Het Financieel Dagblad*. https://fd.nl/bedrijfsleven/1464526/bedrijfsleven-schiet-in-kramp-over-zorgplicht-voor-toeleveranciers-en-klanten-wra3caSZ8UZY?utm_medium=social&utm_source=whatsapp&utm_campaign=earned&utm_content=20230114.

Naleving en handhaving

Om het hergebruik te bevorderen, dringt de windindustrie zelf zoals reeds aangegeven aan op een Europees stortverbod voor ontmantelde windturbinebladen vanaf 2025. We hebben op basis van onze interviews weinig aanwijzingen dat momenteel al veel handhaving plaatsheeft op het niet juist omgaan met afval wegens verouderde windturbines. Op het frauderen met subsidies en beleggingen voor windmolenparken zijn wel op zichzelfstaande acties (waaronder strafzaken, zie verderop in dit hoofdstuk), maar er lijkt geen programmatische aanpak op te zijn. De kwetsbaarheid wordt (nog) niet gezien. En dat deze er is en crimineel misbruik in de hand werkt, mag blijken uit de volgende paragraaf.

6.5 Criminele verdringing: vier vormen

Door de relatief jonge markt, kwetsbaarheden in de branche en de achterblijvende normhandhaving gaat het op een aantal plekken verkeerd in de (internationale) keten. Er is zoals reeds aangegeven, niet uitsluitend een afvalprobleem. We nemen uiteindelijk vier varianten waar van de zogeheten criminele verdringing die we hierna uitwerken en beargumenteren.

Ten eerste: storten en niet-legitieme verwerking; vooral in het buitenland

Het is een gegeven dat steeds meer eerste generatie windturbines in Europa het einde van de levensduur bereiken: duizenden zullen er moeten worden ontmanteld. Handelsorganisatie WindEurope verwacht dat tegen 2030 zo'n 52.000 wieken per jaar zullen moeten worden gerecycled. In 2020 lag dat aantal op ongeveer 1000,²⁰² de verwachting voor 2023 is 14.000.²⁰³ Veelal worden zij daarna volgens de bedrijven zelf geëxporteerd en hergebruikt in andere (derdewereld)landen. Slechts een klein deel kan in Nederland worden gerecycled door specialistische bedrijven. Criminelen hebben volgens de Zeehavenpolitie al ontdekt dat er geld zit in overtollige windmolens. Zij bieden aan om die op te komen halen en (zogenaamd) netjes te recyclen. Er zijn al onderzoeken naar gedaan en de verwachting is dat er meer gaan komen. Omdat er vanuit Nederland toch vooral oude windmolens worden geëxporteerd, wordt het probleem van de criminele en frauderende aanbieders echter voornamelijk verplaatst naar het buitenland. Weg is weg. In hoeverre bij het afvalprobleem in Nederland sprake is van criminele verdringing zoals bij het plastic afval is lastig te zeggen. In het buitenland worden de rotorbladen nog regelmatig illegaal gestort of verbrand door 'recyclebedrijven' die verdienen aan valse beloften en zo de nette (nog veel te dure) recyclebedrijven verdringen. Bij deze casuïstiek is het desondanks minder een ver-van-mijn-bedshow dan in eerste aanleg

202 "Primeur: een recyclebare wiek die een berg met windmolenaafval kan voorkomen." (2021, 10 september). *Het Parool*. <https://www.parool.nl/wereld/primeur-een-recyclebare-wiek-die-een-berg-met-windmolenaafval-kan-voorkomen~b5275af11/>.

203 WindEurope – Europese standaard voor ontmanteling van windturbines nodig. (2020, 25 juli). *Windenergie Nieuws*. <https://windenergie-nieuws.nl/25/windeurope-europese-standaard-voor-ontmanteling-van-windturbines-nodig/>.

kan worden gedacht. We zien dat de criminele verdringing bij dit voorbeeld een kans krijgt doordat legale partijen in Nederland niet doorvragen over de uiteindelijke bestemming van de geëxporteerde verouderde windturbines. Daarmee zullen zij volgens geïnterviewden beslist in de knel komen als eenmaal de wettelijke zorgplicht voor bedrijven van kracht wordt.

Ten tweede: (subsidie)fraude

Zoals aangegeven, is een deel van de criminele verdringing bij de windmolensector eerder van financieel-economische aard, zowel in Nederland als daarbuiten. In Italië runnen criminelen windmolenparken om zo subsidie op te kunnen strijken. De windturbines lijken soms niet eens aangesloten; dus verkrijgen van subsidie lijkt het doel.²⁰⁴

De exponentiële groei van de windsector in de afgelopen twintig jaar is wereldwijd gepaard gegaan met een toename van strafrechtelijke onderzoeken naar de windenergiesector, waarbij lokale functionarissen, ondernemers en criminele bendes bleken samen te spannen bij de bouw van lucratieve windparken. Het bouwen van windparken is een kans geworden voor mafia-achtige organisaties om zwart geld wit te wassen en gemakkelijk winst te maken en de economie van hun gebieden te beheersen.²⁰⁵

Reflecterend op de Italiaanse situaties legt een misdaadeconoom van de Universiteit Utrecht ons uit waarom de groene energie aantrekkelijk is voor criminelen om in te investeren. Het is een jonge nog regelarme sector, waar veel in geïnvesteerd wordt. Het gegeven dat er plotseling veel geld in zo'n sector omgaat, maakt de windmolenindustrie interessant voor de mafia, ook omdat het niet opvalt wanneer iemand door witwassen of (subsidie)fraude opeens veel winst heeft. Dat geld valt dan gewoonweg minder op.²⁰⁶

De Italiaanse economische steunregeling voor windenergie was weliswaar onevenredig hoog in vergelijking met andere EU-landen. Hoge winstgevendheid en het ontbreken van duidelijke regels in vergunningen trok in Italië zowel legitieme als niet-legitieme investeerders aan. Daarnaast zorgden factoren, zoals het gegeven dat de hoogste concentratie aan windmolenparken in het zuiden van Italië stond waar georganiseerde misdaadgroepen meer aanwezig zijn en het bestuur corrupter is, voor een goede omgeving voor niet-legitieme groepen om te investeren.²⁰⁷ Onderzoek van Caneppele, Riccardi en Stanridge (2013) wijst erop dat georganiseerde misdaadgroepen hebben geprofiteerd van het stimuleringsbeleid (de hiervoor genoemde steunregeling) en dat

204 Mafia zet Sicilië vol met ondeugdelijke windmolens. (2009, 6 mei) *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/economie/mafia-zet-sicilie-vol-met-ondeugdelijke-windmolens-bc55d5e0/> (Geraadpleegd: 18 augustus 2023); Windmolenpark van mafia, vijf arrestaties. (2013, 15 februari) Crimemagazine. <https://www.crimemagazine.nl/windmolenpark-van-mafia-vijf-arrestaties/> (Geraadpleegd: 18 augustus 2023).

205 C. Deiana & A. Geraci (2021). 'Are wind turbines a mafia windfall? The unintended consequences of green incentives'. *Regional Science and Urban Economics*, 89, 103691. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbe-2021.103691>.

206 Interview misdaadeconoom.

207 S. Caneppele, M. Riccardi & P. Standridge (2013). 'Green energy and black economy: mafia investments in the wind power sector in Italy', *Crime Law and Social Change*, 59(3), 319-339. <https://doi.org/10.1007/s10611-013-9418-1>.

legitieme investeerders soms georganiseerde misdaadgroepen inzetten met als taak het versnellen van het vergunningsproces.²⁰⁸ Uit onderzoek van Lüthi en Prässler (2011) bleek overigens dat Zuidoost-Europese projectontwikkelaars van windenergieparken (waaronder vooral Polen, Italië, Roemenië, Spanje, Bulgarije, Griekenland en Turkije) minder terughoudend zijn tegenover corruptie om het proces te versnellen dan ontwikkelaars uit de VS en Noordwest-Europa.²⁰⁹

In Italië zijn strafzaken geweest gericht op maffiACLANS, ondernemers en lokale politici die duurzame energieprojecten in het zuiden van Italië misbruiken.²¹⁰ De mafia zou geld en stemmen hebben beloofd aan lokale politici in ruil voor vergunningen om windparken te bouwen. Deze zouden vervolgens met hulp van tussenhandelaren zijn verkocht aan Italiaanse en buitenlandse multinationals, zoals een Britse marktleider in windenergieprojecten in Italië. Volgens het Italiaanse OM was (toen het nieuwsartikel uitkwam) vooralsnog geen indicatie dat multinationals wisten dat de mafia betrokken was. Siciliaanse ondernemer Vita Nicastrì wordt ook wel 'Lord of the winds' genoemd, omdat hij voor de meeste windenergieprojecten de vergunningen heeft aangevraagd. Naast windenergieprojecten laten investeerders ook hun oog vallen op zonne-energie.

Cosa nostra en 'ndrangheta

Volgens Italiaanse rechercheurs bemoeit de mafia zich al jaren met de bouw van windmolens. De opbrengst van de contracten zouden direct naar cosa nostra-baas Matteo Messina Denaro²¹¹ zijn doorgesluisd (die overigens in januari 2023 op Sicilië na een jarenlange speurtocht werd aangehouden). De laatste jaren heeft de politie veel bondgenoten van Denaro opgepakt, die zelf sinds 1993 voortvluchtig is geweest. Denaro zou de leiding over de cosa nostra in 2006 hebben overgenomen, toen zijn voorganger Bernardo Provenzano²¹² werd opgepakt. Onder Denaro zou de cosa nostra flink hebben geïnvesteerd in alternatieve energiebronnen.²¹³ Hij zou grondbezitters onder druk zetten zodat zij hun terrein voor lage prijzen verkopen. Die worden dan volgebouwd met onder meer wind- en zonne-energieparken. De EU subsidieert deze ondernemingen flink. Er zouden zoveel windmolens in Sicilië staan dat een groot gedeelte niet eens kan draaien omdat ze niet aangesloten zijn.

Niet alleen de cosa nostra houdt zich met alternatieve energie bezig. Afgelopen zomer nam de Italiaanse justitie al een van de grootste windmolenparken van Europa in beslag omdat dat in handen zou zijn van de 'ndrangheta. Dat park was 350 miljoen euro

208 Idem.

209 S. Lüthi & T. Prässler (2011). 'Analyzing policy support instruments and regulatory risk factors for wind energy deployment – a developers' perspective', *Energy Policy*, 39, 4876-4892.

210 Mafia verdient miljoenen aan wind- en zonne-energie. (2009, 5 mei). HLN. <https://www.hln.be/milieu/maf-fia-verdient-miljoenen-aan-wind-en-zonne-energie~a00d99f47/>.

211 Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Matteo_Messina_Denaro.

212 Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bernardo_Provenzano.

213 Zie: <http://crimesite.nl/dossier/mafia/22807-maf.html>.

waard. Ook bij dit park speelde de gemeente een belangrijke rol. Een van de ambtenaren was de neef van een lokale maffiabaas.²¹⁴

In hoeverre de georganiseerde misdaad in Nederland tot de windsector is doorgedrongen, is onduidelijk. We zijn geen onderzoeken tegengekomen in ons materiaal. Wel zijn er aanwijzingen dat ook in Nederland het subsidiemodel lucratief kan zijn. Windparken op land in Nederland krijgen volgens een berekening van de Groningse hoogleraar energie-economie Mulder veel te veel subsidie: ongeveer 50% te veel (Hulshof & Mulder, 2021).²¹⁵ Het gaat daarbij om de SDE++-regeling.²¹⁶ Hierdoor zouden de windmolenparken grote overwinsten maken, die investeerders in eigen zak kunnen steken in plaats van dat ze worden ingezet om de klimaatdoelen te bereiken. Voor windprojecten die in 2019 en 2020 subsidie kregen, gaat het om zo'n 570 miljoen te veel. 'Investeerders zijn slim en zoeken de beste plekken: als iemand meer 'wind vangt' dan waar de subsidieregeling vanuit gaat, krijgt deze meer geld dan nodig is om het molenpark rendabel te maken,' aldus Mulder tegenover *EenVandaag* (21 december 2021). Vanuit de windbranche wordt kritisch gereageerd op de berekening. Volgens de voorzitter van de Nederlandse WindEnergie Associatie valt het wel mee met de overwinsten. Het teveel aan subsidie uit het ene jaar wordt doorgeschoven naar jaren waarin ze verlies lijden. Gemiddeld zouden windparkontwikkelaars rond de 8% rendement maken. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat is bekend met het risico op overstimulering, maar herkent deze mate van oversubsidiëring niet.²¹⁷

Ten derde: beleggingsfraude en commerciële fraude

Verder zien we op basis van een relatief recent Nederlands voorbeeld een variant van criminele verdringing waarbij criminelen (hoegenaamd) het bedrijfsproces van investering en bedrijfsfinanciering overnemen, zonder ook daadwerkelijk te investeren in windmolenparken.

Enkele jaren terug verrichtte de FIOD huiszoeken bij verdenkingen van beleggingsfraude bij Hollandsche Wind en wegens beleggingsschade voor gedupeerde beleggers.²¹⁸ Er werd een groot aantal dure auto's en oldtimers in beslag genomen. Het onderzoek van de fiscale opsporingsdienst betrof niet alleen Hollandsche Wind, maar ook voorganger Noordenwind. Waar bij Hollandsche Wind belegd zou worden in windmolenparken, zou het ingelegde geld bij Noordenwind in vastgoed gestoken wor-

214 Fragment uit: Windmolenpark van maffia, vijf arrestaties. (2013, 15 februari) Crimesite. <https://www.crimesite.nl/windmolenpark-van-maffia-vijf-arrestaties/>.

215 D. Hulshof & M. Mulder (2021). 'Windparken veel rendabeler dan de overheid vooraf inschat', *ESB*, 106(4804). 574-577. <https://esb.nu/wp-content/uploads/2022/11/6kWoTaUWVqXptmYXLO5b0-ZSEdk.pdf>.

216 <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/sde/aanvragen>; <https://esb.nu/windparken-veel-rendabeler-dan-de-overheid-vooraf-inschat/>.

217 570 miljoen subsidie te veel naar windparken: geld gaat naar investeerders in plaats van de klimaatdoelen. (2021, 21 december). *EenVandaag*. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/570-miljoen-subsidie-te-veel-naar-windparken-geld-gaat-naar-investeerders-in-plaats-van-de-klimaatdoelen/>.

218 Aanhoudingen in onderzoek naar beleggingsfraude in windenergie en vastgoed (2017, 29 maart). FIOD Belastingdienst. <https://www.fiod.nl/aanhoudingen-in-onderzoek-naar-beleggingsfraude-in-windenergie-en-vastgoed/>.

den. Bij beide beleggingsproducten vermoedt het OM echter fraude en dat het ingelegde geld anders aan werd besteed dan beloofd.

Hollandse Wind (2019): celstraffen voor grootschalige oplichting windmolens en vastgoed²¹⁹

Zeven mannen werden door de Amsterdamse rechtbank veroordeeld tot vier jaar celstraf en beroepsverboden voor grootschalige beleggingsfraude met windmolens en vastgoed.

Investerders, die minimaal 5.000 euro moesten inleggen, werden hoge rendementen beloofd op windenergieprojecten. Dat rendement werd echter betaald met de inleg van nieuwe beleggers. In vastgoed of windmolenparken is nooit geld gestoken. Het geld verdween naar het buitenland. De verdachten hebben de afgelopen twee jaar een aantal beleggers voor miljoenen opgelicht. Bijna 9 miljoen euro aan investeringen in windenergie is weggesluisd naar onder meer Portugal en de Filipijnen. Het gaat onder meer om Hollandsche Wind, een beleggingsproduct van de bv W. van der Noordt holding. Eigenaar en bestuurder van deze holding was een oud-raadslid in Enschede, hij was een van de zeven verdachten.²²⁰

De fraudeurs zouden de naam Hollandsche Wind bewust hebben gekozen, omdat deze lijkt op HollandseWind, het windenergiebedrijf van Eneco. Het gaat om geld dat was voorbestemd voor investeringen in windenergie. Tijdens de eerste tussentijdse zitting in het proces tegen de twee hoofdverdachten (S. en De G.) bleek dat inmiddels 3,8 miljoen euro terecht is. De Fiscale Inlichtingen- en Opsporingsdienst (FIOD) en Justitie zochten nog naar de overige 5 miljoen euro. S. en De G. werden verdacht van oplichting, verduistering en witwassen.

Het Openbaar Ministerie wilde het voorarrest van de twee hoofdverdachten verlengen, omdat de kans groot was dat de fraudeverdachten de miljoenen zouden verduisteren als zij zouden worden vrijgelaten. Bovendien zou vrijlating betekenen dat ze vrij spel hebben om verder te gaan met het oplichten van beleggers. S. zou zelfs tientallen actieve domeinnamen hebben klaarstaan. Hij zou makkelijk weer tienduizenden euro's aan beleggingsfraude plegen en wordt dus aangemerkt als (potentieel) recidivist. De rechtbank begreep de zorgen van het OM en verlengde het voorarrest van de verdachten.²²¹

Het onderzoek is in samenwerking met de Autoriteit Financiële Markten (AFM) tot stand gekomen en het heeft er veel van weg dat hier sprake is van een ponzifraude. Dat is een methode om mensen op te lichten door een belegging aan te bieden, waarbij de uitbetaalde gelden (deels) worden gefinancierd uit de inleg van nieuwe klanten. Vaak

219 'Celstraffen voor grootschalige oplichting windmolens en vastgoed'. (2019, 28 juni) NRC. <https://headtopics.com/nl/celstraffen-voor-grootschalige-oplichting-windmolens-en-vastgoed-6595824>.

220 'Celstraffen voor uitbaters Hollandsche Wind en Noordenwind'. (2019, 29 juni). *Het Financieele Dagblad*. https://www.financieelrechtadvocaten.com/app/uploads/118_HFD_20190629_0_009_061.pdf.

221 Miljoenenfraude met investeringen in windenergie. (2017, 13 juli). EW. <https://www.ewmagazine.nl/economie/achtergrond/2017/07/pvda-raadslid-verdacht-van-oplichting-met-investeringen-voor-windenergie-522516/>.

biedt de oplichter daarbij een rendement aan dat erg hoog is bij een laag voorgespiegeld risico.²²² Er is feitelijk sprake van oplichting. Beleggers worden hoge rendementen voorgespiegeld en die rendementen worden bij aanvang ook betaald. Het lijkt het zoveelste voorbeeld van beleggingsfraude en -schade die moeilijk terug te krijgen is, te denken valt aan Palm Invest, CIG Biodiesel en andere piramidefondsen waarin hoge rendementen worden voorgespiegeld. In werkelijkheid wordt bij dergelijke ponzifraudes geen echte winst gemaakt. Dit kan een hele tijd ‘goed’ gaan, totdat de bubbel barst.

Niet-bestaande windmolens

In 2022 werden de jonge investeerder H., enkele familieleden en zijn voormalig financieel directeur door de rechtbank van Osnabrück veroordeeld tot gevangenisstraffen variërend van 36 maanden tot 7,5 jaar voor (medeplichtigheid aan) fraude. In de periode van 2015-2021 brachten ze met hun windenergieplanningsbedrijven niet-bestaande windparken op de markt, waarmee ze zo’n 10 miljoen euro ontvingen van verschillende internationale energieconcerns. Bij een Tsjechisch energiebedrijf hadden 214 vervalste contracten met vastgoedeigenaren en overheden en valse brieven van gemeenten de investeerder overtuigd. In het geval van het Schotse nutsbedrijf SSE en een Italiaans energiebedrijf waren fictieve projecten tegelijkertijd aan beide investeerders verkocht.²²³

Sommige vervalste documenten waren van ‘vreselijke kwaliteit’, wat volgens de officier van justitie opgemerkt had kunnen worden door de bedrogen partijen. De aanklager omschreef de verdachten als ‘professionele criminelen’ die een losbandige levensstijl hadden aangehangen (getuige ook de aanhouding van H. in Hotel Adlon in Berlijn, waar hij een suite huurde voor 8.000 euro per nacht²²⁴). De fraudezaak was bijzonder omdat ze, in tegenstelling tot andere procedures, alleen ‘lucht’ hadden verkocht.²²⁵

222 Beleggingsfraude bij windenergie: ponzi fraude dus alles weg? Z.d.) Fennek Advocaten. <https://fennekadvocaten.nl/beleggingsschade-fraude/> (Geraadpleegd: 18 augustus 2023).

223 Millions fraud process: windmill swindle. (2021, 30 augustus). Teller Report. <https://www.tellerreport.com/business/2021-08-30-millions-fraud-process--windmill-swindle.SJBb1UFqBK.html>; Hendrik Holt: Windfraudeur moet ruim zeven jaar de cel in (<https://www.handelsblatt.com/unternehmen/energie/windenergie-fake-projekte-wind-betrueger-hendrik-holt-muss-fuer-sieben-jahre-ins-gefaengnis/28325684.html>); Windparkproces: Verdedigers beschuldigen bedrijven van medeplichtigheid | NDR.de - Nachrichten - Niedersachsen - Studio Osnabrück. (https://www.ndr.de/nachrichten/niedersachsen/osnabrueck_emsland/Windpark-Prozess-Verteidiger-werfen-Konzernen-Mitschuld-vor,windpark642.html, geraadpleegd: 6 juni 2023).

224 “Grootste oplichter van Duitsland” slaat ook toe in Heerlen: bedrijf voor 2 miljoen het schip in’. (2021, 20 december). *Dagblad De Limburger*. https://www.limburger.nl/cnt/dmf20211217_97081318.

225 Erfundene Windpark-Projekte: Siebeneinhalb Jahre Haft für Holt. (2022, 12 mei). NDR. https://www.ndr.de/nachrichten/niedersachsen/osnabrueck_emsland/Erfundene-Windpark-Projekte-Siebeneinhalb-Jahre-Haft-fuer-Holt,windpark644.html.

Ten vierde: corruptie en uitbuiting in productielanden: verzaken zorgplicht

(Zeldzame) aardmetalen

De grondstoffen voor windmolenfabricage bevinden zich vaak in lagelonenlanden, zoals Zambia, China en Zuid-Afrika. Winningsindustrieën worden onder meer vaak in verband gebracht met gewapende conflicten, corruptie, mensenrechtenschendingen zoals gedwongen verplaatsing, kinderarbeid, landroof, vernietiging van ecosystemen, uitputting of vervuiling van watervoorraden en lucht- en bodemverontreiniging.²²⁶ ‘Traditioneel’ worden nadelen van deze industrie uitbesteed. Vanaf de jaren tachtig verschoof het zwaartepunt van de zeldzame aardmetalenindustrie van Californië naar China, vanwege de lagere arbeids- en kapitaalkosten en minder strenge milieuwetgeving. Op het hoogtepunt, in 2010, leverde China 92% van alle ruwe zeldzame aardmetalen wereldwijd en had daarmee vrijwel een monopoliepositie op de wereldmarkt. Dat dit risico’s met zich meebrengt, bleek in 2010 en 2011 toen China exportrestricties instelde om voldoende beschikbaarheid van zeldzame metalen voor de eigen industrie te garanderen. Een sterke prijsstijging was het gevolg. En ook bewustwording: minder afhankelijkheid voor grondstoffen is van groot strategisch belang voor de energietransitie.²²⁷

Internationaal is veel kritiek geuit op de onzorgvuldige mijnbouw in China, waardoor radioactieve elementen vrijkwamen bij de winning en in het milieu kwamen.²²⁸ Intussen lijkt China bezig met een opschoonactie.²²⁹ Volgens onderzoekers van Follow the Money die in de materie zijn gedoken, zijn strengere regels ingevoerd, illegale mijnen opgedoekt en zelfstandige smelterijen en handelaren opgegaan in grote staatsbedrijven. De grondstoffenwinning wordt er nu nationaal aangestuurd. Hoewel het wereldaandeel van de winning is gedaald naar 60%, blijft China verantwoordelijk voor 85% van de leveranties van verwerkte aardmetalen. De vervuilende winning is deels op nieuw verplaatst naar goedkope landen met minder strenge milieueisen, zoals Myan-

226 The Role of Critical Minerals in Clean Energy Transitions. (2021, mei). IEA. <https://www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions/executive-summary>; Human Rights in Wind turbine supply chains. Towards a truly sustainable energy transition. (2018). SOMO ActionAid. <https://www.somo.nl/nl/grondstoffen-windmolens-moeten-duurzamer/>.

227 D. Lagunas & L. van der Sterren (2022, 11 juni). De weg naar groene energie is een smerige zaak. Follow the Money. <https://www.ftm.nl/artikelen/zeldzame-aardmetalen-energietransitie-china?share=1J74XA8u32UJ-pR4KTdiMcRxZpa6t3nULNwJ3w8dMWBLVsCpyarSY3rrs+jynkvE=>; Zeldzame metalen in windturbines. Factheet. (z.d.) Nederlandse WindEnergie Associatie. <https://www.nwea.nl/wp-content/uploads/2020/03/NWEA-Factsheet-Zeldzame-metalen-windturbines-08-2018.pdf>; ‘We zijn op een hele onverantwoorde manier afhankelijk van China’ (z.d.) KRO NCRV. <https://kro-ncrv.nl/programmas/waarde-van-de-aarde/we-zijn-op-een-hele-onverantwoorde-ma-nier-afhankelijk-van-china>; Zeldzame aardmetalen: dominantie van China bij cruciale grondstoffen voor smartphone en elektrische auto neemt af. (2022, 8 februari). Business Insider Nederland. <https://www.businessinsider.nl/zeldzame-aardmetalen-dominantie-van-china-bij-cruciale-grondstoffen-voor-smartphone-en-elektrische-auto-neemt-af/>. (Geraadpleegd: 18 augustus 2023).

228 Zeldzame metalen in windturbines. Factheet. (z.d.) Nederlandse WindEnergie Associatie. <https://www.nwea.nl/wp-content/uploads/2020/03/NWEA-Factsheet-Zeldzame-metalen-windturbines-08-2018.pdf>.

229 M. Standaert (2-7-2019), China wrestles with the toxic aftermath of rare earth mining. Yale Environment360. <https://e360.yale.edu/features/china-wrestles-with-the-toxic-aftermath-of-rare-earth-mining>.

mar. Daarnaast proberen ook de VS en Europa meer zelfvoorzienend te worden, maar dat is nog niet zo gemakkelijk.²³⁰

Europa is voor de zeldzame aardmetalen nog steeds voor een groot deel (zo'n 95%²³¹) afhankelijk van China. In Zweden, bij Norra Kärr ligt de grootste bekende voorraad van zeldzame aardmetalen in Europa. De Norra Kärr mijn kan de EU helpen zelfvoorzienend te worden, maar de beoogde locatie ligt op anderhalve kilometer van het Vättermeer, een beschermd Natura-2000 gebied, een van de grootste zoetwatermeren van Europa die bovendien 250.000 mensen van zoet water voorziet. Vanzelfsprekend verzetten de lokale bevolking en milieuorganisaties zich stevig tegen de plannen. Zij hebben er geen vertrouwen in dat het mijnbouwbedrijf zich aan de milieueisen kan houden en zijn bang dat zwavelzuur, radioactief afval en andere zwaar vervuilende restproducten in het Vättermeer zullen lekken. Zij vochten de verlenging van een verkenningsvergunning voor de mijn meerdere keren bij de rechter aan. Er is nog altijd geen vergunning om de mijn te bouwen, maar het mijnbouwbedrijf mag tot 2025 wel verder met verkennende werkzaamheden.²³²

Voorlopig blijven we dus afhankelijk van andere landen voor de winning van zeldzame aardmetalen. De toeleveringsketens zijn complex en soms ondoorzichtig.²³³ Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) onderzocht waar de grondstoffen die gebruikt worden in windturbines vandaan komen. Het zijn landen met gebrekkige regelgeving en toezicht, wat ervoor zorgt dat standaarden om mens en milieu te beschermen vaak niet gerespecteerd worden. Steeds luider klinkt de roep tot maatschappelijk verantwoord ondernemen en het opnemen mensenrechten in tenderprocedures.²³⁴ Investeerdere voorzien dat hun investeringen risicovoller zullen worden naarmate de regeldruk en verantwoordelijkheid op dit vlak toeneemt.²³⁵ Het IEA (International Energy Agency) wijst op de noodzaak van meer controle op milieu- en

230 De weg naar groene energie is een smerige zaak – Follow the Money – Platform voor onderzoeksjournalistiek (<https://www.ftm.nl/artikelen/zeldzame-aardmetalen-energietransitie-china?share=1J74XA8u32UJpR4KT-diMcrxZpa6t3nULNwJ3w8dMWBLVsCpyarSY3rrs%2BjynkvE%3D>) geraadpleegd op 18 augustus 2023.

231 'Zweden ontdekt grote hoeveelheid zeldzame aardmetalen, helpt dit ons af van onze grote afhankelijkheid van China?' | VRT NWS: nieuws geraadpleegd op 18 augustus 2023 (<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/01/12/zeldzame-aardmetalen/#:~:text=Momenteel%20wordt%20meer%20dan%2060%20procent%20van%20alle,Europa%20verwerkt%20worden%20zou%20afkomstig%20zijn%20uit%20China>).

232 De weg naar groene energie is een smerige zaak - Follow the Money - Platform voor onderzoeksjournalistiek (<https://www.ftm.nl/artikelen/zeldzame-aardmetalen-energietransitie-china?share=1J74XA8u32UJpR4KT-diMcrxZpa6t3nULNwJ3w8dMWBLVsCpyarSY3rrs%2BjynkvE%3D>); Leading Edge Materials Norra Kärr exploratielicense blijft volledig van kracht na rechterlijke beslissing - Leading Edge Materials Corp (<https://leadingedgematerials.com/leading-edge-materials-norra-karr-exploration-license-remains-in-full-force-after-court-decision/>).

233 Clean energy demand for critical minerals set to soar as the world pursues net zero goals - News - IEA (<https://www.iea.org/news/clean-energy-demand-for-critical-minerals-set-to-soar-as-the-world-pursues-net-zero-goals>).

234 Nieuw windmolenrapport: waarborg mensenrechten bij energietransitie - ActionAid Nederland (<https://actionaid.nl/2018/01/19/nieuw-windmolenrapport-waarborg-mensenrechten-energietransitie/>).

235 Rekening houden met politieke risico's bij investeringen in hernieuwbare energie (https://www.controlrisks.com/our-thinking/insights/considering-political-risks-when-investing-in-renewable-energy?utm_referer=https://www.bing.com).

sociale prestaties. Hogere eisen kunnen (zonder naleving) immers leiden tot krapte op de markt en een grotere prijsvolatiliteit.²³⁶

Balsahout

In 2022 schreef freelance journalist Ynske Boersma een reportage over de ‘stormloop op balsahout in het Ecuadoraanse Amazonegebied’, een tropische houtsoort die wordt gebruikt voor de wieken van windmolens. De enorm stijgende vraag heeft ernstige gevolgen gehad voor de inheemse gemeenschap: ‘Er zijn moorden gepleegd, er ontstond prostitutie, en dat alles werd veroorzaakt door de handel in balsa (...)’. Het is zowel vederlicht als extreem sterk en is daardoor de ideale grondstof voor de wieken, die tot wel honderd meter lang kunnen zijn. Het balsahout wordt verwerkt in de binnenkant van de wieken, in een composietmateriaal van koolstof- of glasvezels, hars en balsahout.²³⁷ In 2019 was de balsa-export van Ecuador bijna € 195 miljoen waard, 30% meer dan het vorige record uit 2015. In de eerste elf maanden van 2020 is dit gestegen naar € 696 miljoen.²³⁸

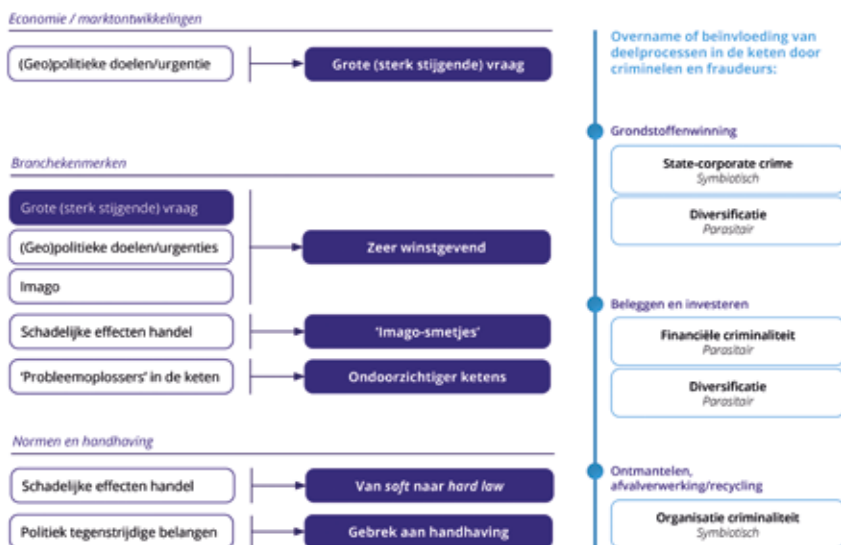
Bij deze casuïstiek is het uiteindelijk minder een ver-van-mijn-bedshow dan in eerste aanleg kan worden gedacht. We zien dat de criminele verdringing bij dit voorbeeld plaatsheeft doordat legale partijen in Nederland hun (nu nog in de branche zelfopgelegde) zorgplicht verzaken en zo de bedrijfsvoering voortzetten om te kunnen voorzien in de vraag naar windenergie. Als eenmaal de wettelijke zorgplicht wordt ingevoerd en de *soft law* is veranderd in *hard law* (zie hoofdstuk 2) dan kunnen dat soort partijen worden beticht van misdrijven of toch in elk geval van overtredingen.

236 IEA (2021), The Role of Critical Minerals in Clean Energy Transitions, IEA, Parijs (<https://www.iea.org/reports/the-role-of-critical-minerals-in-clean-energy-transitions>), Licentie: CC BY 4.0.

237 Y. Boersma. Hier komt het hout uit de wieken van onze windmolens vandaan. (2022, 3 oktober) MO*. <https://www.mo.be/reportage/balsa-rush>.

238 Alerta roja: la fiebre de la madera balsa en Ecuador ya es detectada por los satélites. (12 juli 2021). Mongabay. <https://es.mongabay.com/2021/07/madera-balsa-ecuador-deforestacion-amazonia/>.

Indicaties voor verdringing in handelsketen van windmolens

6.6 Ontwrichtend effect

Bij deze gevalsstudie over de windturbines is sprake van ontwrichting wegens de criminele verdringing; en dat op drie vlakken. Ten eerste is er de economische ontwrichting wegens de oneerlijke concurrentie en subsidiemisbruik. Sloopbedrijven zonder vergunning en zonder expertise winnen het van de gespecialiseerde ontmantelingsbedrijven die te duur zijn en die zeker niet kunnen voorkomen dat veel afgedankte windmolens en hun wieken over de grens verdwijnen, waarna het milieuprobleem wordt verschoven. Een ander voorbeeld van financieel-economische ontwrichting ontstaat als gevolg van de oversubsidiëring en beleggingsfraude met windmolenparken. Dat maakt toekomstige beleggers extra voorzichtig. Er wordt misbruik gemaakt van de sympathie voor de sector.

De ecologische ontwrichting bestaat uit de (ook hier) afvalproblematiek en het uitputten van grondstoffen die nodig zijn voor het vervaardigen van windmolens. Commercieel is het helemaal niet aantrekkelijk om de windturbines en dan met name hun wieken te recyclen. Hoewel er wel een (steeds) grotere druk op sector komt om dit wel te doen.

Ten slotte is er in deze casuïstiek ook sociale ontwrichting, want lokale gemeenschappen in de buurt van schadelijke mijnbouwprojecten ondervinden veel schade aan gezondheid en leefomgeving.

6.7 Deelconclusie

We mogen de conclusie trekken dat ook criminelen en fraudeurs zich bemoeien met deelprocessen in de productieketen in de windmolenindustrie. We onderscheiden vier varianten van de door ons bedoelde criminele verdringing: criminele overname of op zijn minst zich in wezenlijke mate bemoeien met bedrijfsprocessen als recycling, financiering en arbeid. Ze maken misbruik van het goede, milieuvriendelijke imago van deze sector om kost wat kost de grondstoffen te (helpen) leveren die nodig zijn om de windmolens de vervaardigen, het imago trekt criminele investeerders aan met 'mooie praatjes' en we zien dat ook sjoemelaars zich bemoeien met de afvalproblematiek en op hun geheel eigen manier 'bijdragen' aan de recycling.

Al met al zien we in deze gevalsstudie vreemde contrasten. De energietransitie met het oog op de klimaatdoelstellingen biedt tegelijkertijd (onbedoeld) kansen voor criminaliteit met grote schades aan milieu en mens. Weliswaar ook in deze casus weer in andere landen net als bij het 'foute hout'. De genoemde schaduwkanten (ontwrichting) van de energietransitie staan nog niet prominent op de politiek-bestuurlijke agenda. Volgens onze geïnterviewden uit de wereld van milieubescherming en opsporing wordt het ook bij de windindustrie belangrijk om de nadruk te leggen op het tegengaan van ecocide en internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen.

7 Avocado's: het 'groene goud'

7.1 Inleiding: narco penetration

In deze gevalsstudie gaan we in op het telen en de handel in avocado's. In 2020 was Nederland wereldwijd de grootste importeur van avocado's, na de Verenigde Staten en de grootste exporteur na Mexico.²³⁹ Randon een succesproduct ontstaat op organische wijze een netwerk van bedrijven die zich specialiseren in logistieke en andere ondersteuning en toelevering (Spapens & Mheen, 2022). Zo zijn de import en export van avocado's een logistieke specialisatie van Nederland geworden, die naast transport en distributie ook zaken als rijping, controle en verpakking omvat. Nederland eet maar ongeveer 10% van de groeiende berg geïmporteerde avocado's zelf en is dus ook bij dit product een logistieke draaischijf.²⁴⁰

In dit hoofdstuk wordt uitgelegd waarom avocado's zo populair zijn en waarom verschillende partijen graag van deze situatie misbruik maken: die partijen beïnvloeden de productie (teelt en watervoorziening) en de export.²⁴¹ Importeurs zijn niet altijd bekend met de situatie, maar inmiddels is er zoveel media-aandacht geweest voor de avocado dat het haast onmogelijk is om niet op de hoogte te zijn van de misstanden in bijvoorbeeld Mexico en Chili. In deze gevalsstudie zien we wederom (net als bij het zogeheten foute hout) een voorbeeld van *narco penetration* (UNODC, 2023), waarbij drugskartels zich bezighouden met de handel in een ogenschijnlijk onschadelijk en zelfs gezond product. Ook zien we investeringen, prijsbepaling, opkopen en importeren zonder serieus met de zorgplicht om te gaan, omwille van de omzet. We tonen aan dat het bij deze criminele verdringing in essentie een oud verschijnsel betreft: oude wijn in nieuwe zakken derhalve.

239 C. van Rijswijk et al. (2023), World Avocado Map 2023: Global growth far from over. <https://research.rabobank.com/far/en/sectors/fresh-produce/world-avocado-map-2023-global-growth-far-from-over.html>; CBS. (2021, 14 februari). Avocado-import groeit met 19 procent in 2020. *Centraal Bureau voor de Statistiek*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/07/avocado-import-groeit-met-19-procent-in-2020>.

240 CBS (2021, 14 februari).

241 P. Asmann (2017). Powerful Mexico crime groups grew by extorting avocado trade: report. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/brief/powerful-mexico-crime-groups-got-their-start-extorting-avocado-trade-report/>; Dalby, C. (2019). Mexico's cartels fighting it out for control of avocado business. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/brief/mexico-cartels-fighting-avocado-business/...>; R. Sommaruga & H.M. Eldridge (2020). 'Avocado production: water footprint and socio-economic implications'. *EuroChoices*, 20(2), 48–53. <https://doi.org/10.1111/1746-692x.12289>.

7.2 Markt: ongekende vraag, kansen voor kwaadwillenden

Avocado's worden wel het groene goud genoemd wegens de enorme vraag ernaar. Sterke marketingcampagnes, waarin gewezen wordt op de gezondheidsvoordelen, hebben bijgedragen aan de almaar toenemende populariteit van de avocado in Noord-Amerika, Europa en delen van Azië.²⁴² Volgens het Voedingscentrum zijn avocado's (net als alle groenten en fruit) gezond omdat ze de kans op hartziekten en beroerte verkleinen. Maar, wat de avocado bijzonder maakt, is dat deze veel onverzadigd vet bevat (net als bijvoorbeeld vette vis en noten) en dat is goed voor de cholesterol.²⁴³

Nederland importeerde in 2019 (inclusief invoer uit EU-landen) 349 miljoen kilogram avocado's. Daarmee is ons land de tweede importeur van avocado's ter wereld, op grote afstand van de Verenigde Staten, die met 1.105 miljoen kilogram geldt als de grootste importeur.²⁴⁴ In 2020 werd de jaarlijkse wereldwijde consumptie geschat op ongeveer 5 miljoen ton.²⁴⁵ De verwachting is dat de marktomvang blijft stijgen met een geschatte omzet van US \$18.195,5 miljoen in 2023 naar US \$32.279,3 miljoen in 2032.²⁴⁶

In de Verenigde Staten is Mexico over het hele jaar de belangrijkste avocadoleverancier. Europa wordt (voor een groot deel via Nederland) in de zomer bevoorraadt door Peru, Zuid-Afrika en Kenia en in de winter door Chili, Colombia, Mexico, Israël en Spanje.²⁴⁷ In de volgende paragraaf zullen we zien hoe diverse partijen in verschillende landen (contexten) als vliegen op de stroop op de lucratieve avocadohandel afkomen.

7.3 Kwetsbaarheden in de keten

We bespreken de kwetsbaarheden in de avocadoketen van Nederlands zes belangrijkste (niet in orde van grootte) herkomstlanden.

Mexico

Zoals gezegd is Mexico wereldwijd de grootste leverancier van avocado's met de VS als grootste afnemer gevolgd door Europa. Tot de jaren tachtig produceerden de VS haar

242 R. Sommaruga & H.M. Eldridge (2020).

243 Voedingscentrum. (z.d.). Waarom is avocado gezond? <https://www.voedingscentrum.nl/nl/service/vraag-en-antwoord/gezonde-voeding-en-voedingsstoffen/waarom-is-avocado-gezond.aspx>. Geraadpleegd op 11 juli 2023.

244 CBS. (15 februari 2021). Avocado-import groeit met 19 procent in 2020. *Centraal Bureau voor de Statistiek*. [https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/07/avocado-import-groeit-met-19-procent-in-2020#:~:text=Nederland%20importeert%20voor%20meer%20dan,\(1%20105%20miljoen%20kg\)](https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/07/avocado-import-groeit-met-19-procent-in-2020#:~:text=Nederland%20importeert%20voor%20meer%20dan,(1%20105%20miljoen%20kg)).

245 CBI: <https://www.cbi.eu/>; R. Sommaruga & H.M. Eldridge (2020).

246 Global Market Study on Avocado: Health benefits associated with avocados to gain traction in the upcoming years. (z.d.). Persistence Market Research. <https://www.persistencemarketresearch.com/market-research/avocado-market.asp> Geraadpleegd op 28 juli 2023.

247 CBS. (15 februari 2021); CBI. (23 januari 2023). Entering the European market for avocados <https://www.cbi.eu/market-information/fresh-fruit-vegetables/avocados/market-entry>; De bijgewerkte vrijhandelsovereenkomst die de EU in april 2020 met Mexico ondertekende, heeft waarschijnlijk bijgedragen aan de toename import uit Mexico. Zie: R. Sommaruga & H.M. Eldridge (2020); *European Commission (28 april 2020)*, 'EU en Mexico ronden onderhandelingen over nieuwe handelsovereenkomst af' https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_756.

eigen avocado's in California. De avocado was toen nog een seizoensproduct. Toen de North American Free Trade Agreement (NAFTA) van kracht werd en de Amerikaanse markt (in 1997) openging voor de Mexicaanse avocado kwam daar verandering in. De avocado kon nu het hele jaar door gegeten worden en werd verwerkt in guacamole, dé lekkernij tijdens de Super Bowl. De deelstaat Michoacán was de eerste die kon voldoen aan de hygiënevoorschriften om te mogen exporteren naar de VS. Dit privilege veranderde de deelstaat drastisch: inmiddels is ongeveer een vijfde van de banen direct gelinkt aan de avocadohandel. Bijna een derde van de wereldwijd geconsumeerde avocado's wordt geproduceerd in deelstaat Michoacán, wat neerkomt op 1,6 miljoen ton avocado's per jaar²⁴⁸ met een in 2019 gecalculerde jaarlijkse exportwaarde van \$ 2,4 miljard.²⁴⁹

Narco-penetration: diversificatie van criminele inkomsten

De avocadoproductie werd in 2016 de belangrijkste bron van inkomsten voor de lokale economie in Michoacán. Deze lucratieve handel trok alleen al daarom ook de aandacht van criminele groepen. Zij parasiteren de handel door een soort belasting (de zogenaamde '*cobro de piso*') te heffen middels afpersing, prijsmanipulatie (reguleren van vraag en aanbod), stelen van akkers van oorspronkelijke boeren en kappen en verbranden van bossen om teeltgebied te vergroten.²⁵⁰

Hoewel drugs nog steeds een rol spelen, is het bedrijfsmodel van de Mexicaanse georganiseerde misdaad prominent verschoven naar het afpersen en overnemen van bedrijven van wie het dan ook maar goed doet in welke sector dan ook. Voor criminele groeperingen is de '*cobro de piso*' meer dan een nieuwe of extra bron van inkomsten. Het is een middel om macht te bevestigen en levert een zekere territoriale controle op, waarbij basisfuncties van de overheid worden verdrongen.²⁵¹ Het is een vorm van '*rac-keteering*' waarbij wordt meegelift op inkomsten van anderen door ze af te romen.²⁵² Voor criminele groepen in Michoacán zijn de exportlandbouw (waaronder avocado's en limoenen) de (ijzer)mijnbouw en de haven van Lázaro Cárdenas de belangrijkste 'melkkoeien' en economische machtsposities waar om gestreden wordt.²⁵³

Langdurige conflicten, concurrentie, staatsrepressie, het uiteenvallen van criminele organisaties in kleinere splintergroeperingen en dalende winsten uit drugsmarkten zijn

248 Haughney (2019) 'The avocado war' in: Onderzoeksdocumentaire 'Rotten', Netflix en Zero Point Zero: seizoen 2 episode 1. F. Ernst (25 februari 2020). 'America's appetite for avocado's is helping to fuel the Mexican cartels.' *International Crisis Group*. <https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/mexico/americas-appetite-avocados-helping-fuel-mexican-cartels>. Geraadpleegd op 19 mei 2023.

249 C. Dalby (2019).

250 R. Peña Gonzalez (2020). Order and Crime: Criminal groups' political legitimacy in Michoacan and Sicily. Leiden University Repository. <https://hdl.handle.net/1887/85513>.

251 R. Peña González (2021) 'Pizzo vs. Piso: Extortion as a Legitimacy Practice in Sicily and Michoacán.' *SN Soc Sci* 1, 41. <https://doi.org/10.1007/s43545-020-00046-w>; J.S. Herrera & C.B. Martinez-Alvarez (2022). 'Diversifying violence: mining, export-agriculture, and criminal governance in Mexico.' *World Development*, 151, 105769. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105769>. Geraadpleegd op 31 juli 2023.

252 M.R. Malone (2023, 25 juli). *Mexico Cartels blamed for squeezing avocado industry*. <https://news.miami.edu/stories/2022/02/mexico-cartels-blamed-for-squeezing-avocado-industry.html>; F. Ernst (25 februari 2020); interview Teun Voeten.

253 J.S. Herrera & C.B. Martinez-Alvarez (2022); R. Peña Gonzalez (2020).

belangrijke oorzaken voor de criminele diversificatie in Mexico. Het geweld diversificeerde daarbij mee.²⁵⁴ De opkomst van de avocado-industrie ging tamelijk gelijk op met Mexico's *war on drugs* onder oud-president Calderón. Regionale overheden kregen meer autonomie en kartels werden hard aangepakt door uitschakeling van criminele leiders, de zogenaamde '*kingpin-strategy*'. De *war on drugs* had echter niet het gewenste effect. Door gebrek aan effectief toezicht bracht de autonomie van regionale overheden nieuwe mogelijkheden voor corruptie. En in plaats van dat de grote kartels instortten, leidde het uitschakelen van de criminele leiders juist tot versplintering. Criminele groeperingen vermenigvuldigden en zochten alternatieve inkomstenbronnen. Waren er eind 2006 nog zes grote criminele organisaties in Mexico, nu zijn er vele tientallen kleinere, die moeilijker onder controle te houden zijn en veel agressiever zijn dan hun grotere voorgangers.²⁵⁵

Narco penetration van de avocado-industrie²⁵⁶

In de jaren negentig pionierden Cartel Jalisco Nueva Generación (CJNG) en Los Cuinis met het afpersen en ontvoeren van rijke avocadoboeren om hun uitbreiding te financieren. Ze gebruikten informatie van het toenmalige ministerie van Landbouw om te zien welke avocadoboeren bezig waren met grote productie-uitbreidingen en welke exportverkopen ze rapporteerden. Rijke boeren legden ze vervolgens een quutum op. Werd de betaling geweigerd dan gingen ze over tot ontvoering of het vermoorden van de boeren en hun families.

In de hier opvolgende jaren hebben ook andere criminele groeperingen als Los Caballeros Templarios en La Familia Michoacana de avocado-industrie gebruikt als financieringsbron. Ze persten niet langer alleen af, maar probeerden de markt te beheersen.

254 L.Y. Calderón, K. Heinle, R.E. Kuckertz, O.R. Ferreira & D.A. Shirk (2020). Organized crime and violence in Mexico: 2020 special report. Justice in Mexico, University of San Diego <https://justiceinmexico.org/wp-content/uploads/2020/07/OCVM-2020.pdf>; V. Felbab-Brown (2019). Mexico's out-of-control criminal market. Foreign policy at Brookings working paper. Brookings, Washington. <https://static1.squarespace.com/static/5b7ea2794cde7a79e7c00582/t/646bfc2973f3123ecfa3febb/1684798505890/mexico%27s+out-of.pdf>; E. Guerrero-Gutiérrez (2011, October). Security, drugs, and violence in Mexico: A survey. In 7th North American Forum, Washington DC. sn. https://lantiainelligence.com/storage/document/15/NAF_2011.pdf; B. Magaloni, G. Robles, A.M. Matanock, A. Diaz-Cayeros & V. Romero (2020). 'Living in Fear: the Dynamics of extortion in Mexico's Drug War'. *Comparative Political Studies*, 53(7), 1124-1174. <https://doi.org/10.1177/0010414019879958>; J.S. Herrera & C.B. Martinez-Alvarez (2022).

255 M.R. Malone (2023, 25 juli); F. Ernst (25 februari 2020); P. Asmann (2022). GameChangers 2019: Mexico's body count soars as AMLO out of Ideas. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/analysis/gamechangers-2019-mexico-body-count-amlo/>.

256 Red. (2017, 29 oktober). Utilizan plagios datos del Gobierno. *Reforma.com*. <https://www.reforma.com/aplicacioneslibre/preacceso/articulo/default.aspx?id=1244845&v=3&urlredirect=https://www.reforma.com/aplicaciones/articulo/default.aspx?id=1244845&v=3> Geraadpleegd op 7 augustus 2023; P. Asmann (2017); M. Lohmuller (2014). 'Massive avocado farm extortion highlights Mexico vigilantes' cause'. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/brief/massive-avocado-farm-extortion-highlights-mexico-vigilantes-cause/>; Haughney (2019); N.P. Flannery (2017, 18 mei). 'Mexico's Avocado Army: How one city stood up to the drug cartels'. *the Guardian*. <https://www.theguardian.com/cities/2017/may/18/avocado-police-tancitaro-mexico-law-drug-cartels>; H. Shuldiner (2022). Lime crisis in Mexico as cartels target farmers. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/noticias/lime-crisis-mexico-cartels-target-farmers/>.

Om ervoor te zorgen dat de prijzen in tijden van productiegroei niet te veel zouden dalen, stelden ze quota op voor telers en staken opslagen en trucks in brand.

Tussen 2009 en 2013 verdienden georganiseerde misdaadgroepen naar schatting ongeveer \$154 miljoen per jaar aan de avocado-activiteiten van Michoacán. Als reactie op de afpersing namen de avocado-telers rond 2014 zelf de wapens op en probeerden als burgerwacht (de zogenaamde autodefensas) de criminele groepen af te weren. In sommige regio's volgde een tijdelijke adempauze voor producenten, maar in de jaren die volgden werden burgerwachtgroepen zelf geïnfiltreerd door criminelen, waardoor lokale bedrijven opnieuw kwetsbaar werden. Bovendien zorgde de opkomst van synthetische drugs voor een heropleving van afpersingspraktijken in deelstaten Michoacán en Guerrero, die gelden als het centrum van de Mexicaanse heroïneproductie. Concurrentie om de criminele winsten droeg bij aan een golf van geweld die Michoacán in 2019 overspoelde.

In 2021 en 2022 laaiden bedreigingen en geweld op tegen limoenboeren. Meerdere telers in Michoacán raakten ontheemd nadat kartels (CJNG en Cáteles Unidos) hun boomgaarden in brand staken, huizen plunderden en vee en tractoren stalen. De oogst halveerde en de prijs steeg met 235%.

Boeren, hun gezinnen, werknemers en transporteurs lopen allemaal gevaar. Criminele groepen komen ermee weg. Door corruptie en samenspanning kunnen slachtoffers meestal nergens terecht voor hulp, en minder dan één op de tien moorden wordt opgelost.²⁵⁷

Begin 2022 werd ook een Amerikaanse landbouwinspecteur in Michoacán bedreigd, waarop de Amerikaanse autoriteiten de inspecties van Mexicaanse avocado's een week stopzetten.²⁵⁸ Dit leidde tot een tijdelijke boycot van Mexicaanse avocado's naar de Verenigde Staten.

De kartels 'parasiteren' op de avocadohandel, zoals cosa nostra dat ooit ook deed in de citrusherhandel op Sicilië. Ze manipuleren prijzen en beïnvloeden de markt om extreme winsten te genereren. Het probleem van de *narco penetration* doet zich voor zover we weten nog vooral voor in Mexico, maar het is een kwestie van tijd of ook in andere avocado-producerende landen zullen criminelen hun kansen zien om de markt over te nemen dan wel te beïnvloeden. Uit criminologisch onderzoek blijkt dat veel misdaadnetwerken zich toeleggen op meerdere 'markten'. Met name in het globale zuiden is er groeiend bewijs dat criminele organisaties diversifiëren door actief gebruik te maken van natuurlijke hulpbronnen in de gemeenschappen waar ze actief zijn.²⁵⁹ In zekere zin

257 F. Ernst (25 februari 2020); Haughney (2019); zelfde beeld (niet specifiek avocado) komt naar voren in interview Teun Voeten.

258 M. Svensson (17 februari 2022). 'Is your guacamole at risk? Mexican avocado ban may curb supply'. *The Christian Science Monitor*. Verkregen op 6 juni 2023 via <https://www.csmonitor.com/World/Americas/2022/0217/Is-your-guacamole-at-risk-Mexican-avocado-ban-may-curb-supply>.

259 C. Nellemann et al. (2016). The rise of environmental crime: a growing threat to natural resources, peace, development and security. United Nations Environment Programme (UNEP); Y. Zabelina & D. van Uhm (Eds.). (2020). 'Illegal mining: Organized crime, corruption, and ecocide in a resource-scarce world'. *Springer Nature*.

hebben beroepscriminelen veel gemeen met legale ondernemers die ook zoeken naar risicospreiding en zich daarom doorgaans niet toeleggen op een enkele soort dienstverlening of product. Bovendien zoeken zij ook steeds naar manieren om crimineel geld wit te wassen.

Avocado's uit Jalisco

Onderzoeken naar de criminele inmenging in de avocado-industrie kijken vooral naar de situatie in de deelstaat Michoacán. Dat is niet verwonderlijk gezien de historische ontwikkeling en het marktaandeel van de deelstaat. De meeste door Europa geïmporteerde avocado's komen echter uit de deelstaat Jalisco, de grootste avocado-producerende deelstaat van Mexico na Michoacán (11% van de nationale productie).²⁶⁰

Hoewel we weinig publicaties tegenkwamen over de situatie in Jalisco is het belangrijk te realiseren dat Mexico een land is waar criminele groepen diep doorgedrongen zijn in politiek en economie. De mate waarin verschilt per gebied en kan niet zomaar worden doorgetrokken, zo betoogt ook een Mexicaanse avocado-exporteur in een interview met AGF.²⁶¹ Toch is er genoeg reden om ook bij avocado's uit Jalisco kritisch alert te zijn.

Sinds vorig jaar is de Amerikaanse markt ook opengegaan voor avocado's uit Jalisco.²⁶² Deze verandering in het speelveld brengt nieuwe economische belangen met zich mee en dus winstpotentieel voor criminele organisaties. Deelstaat Jalisco is de thuishaven van Cartel Jalisco Nueva Generación (CJNG), die zoals we hebben gezien in Michoacán groot is geworden met afpersingsgelden uit onder andere de avocado-industrie. CJNG geldt als de meest beruchte (gewelddadige) en wijdverspreide misdaadgroep van Mexico. In 2019 slachtte CJNG in een strijd om avocadoproductiegebied in Uruapan (Michoacán) negentien leden van de rivaliserende bende Viagras af. InSight Crime noemde CJNG in 2019 een van de 'criminal winners' op basis van territoriale aanwezigheid, inkomsten uit cocaïne en synthetische drugshandel, controle over de haveninfrastructuur en haar vermogen om geld wit te wassen. Hoewel CJNG het moeilijker krijgt gebieden te controleren, naarmate zij verder uitbreidt, zijn er zones waar zij haar positie als machtigste criminele actor heeft bestendigd. De haven van Veracruz is hier een voorbeeld van.²⁶³ Tot voor kort kon Mexico op de Europese markt lastig concurreren

260 A.D. Cuarón & M. Díaz Ávila (2023). Avocado Environmental Impact Study Mexico. Final Report. SACB: Commissioned by The Embassy of the Kingdom of The Netherlands in Mexico. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/documenten/rapporten/2023/04/12/the-environmental-impact-of-the-avocado-production-and-trade-with-europe-focus-jalisco>.

261 F. Murguia, F. (2022, 9 september). Avocado-exporteur weerlegt 'gedeeltelijk ongegronde' beweringen over Mexicaanse sector, *Agf.nl*. <https://www.agf.nl/article/9456879/avocado-exporteur-weerlegt-gedeeltelijk-ongegronde-beweringen-over-mexicaanse-sector/>.

262 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2022, 25 juli). MEXICO: Export van avocado's uit Jalisco naar de VS mogelijk. Nieuwsbericht | Agroberichten Buitenland. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2022/07/25/mexico-export-van-avocados-uit-jalisco-naar-de-vs-mogelijk>.

263 C. Dalby (2021). 'Why the Jalisco cartel does not dominate Mexico's criminal landscape'. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/analysis/jalisco-cartel-dominate-mexico/>; A. Boyd & S. Henkin (2020) Tracking Cartels infographic Series, National Consortium for the Study of Terrorism And Responses to Terrorism (START). <https://www.start.umd.edu/tracking-cartels-infographic-series>.

met de avocado's uit Peru of Colombia vanwege de langere transittijd en daarmee een hoger risico op mindere kwaliteit fruit. In 2022 is echter een nieuwe 'recordbrekende' zeevrachtroute gelanceerd tussen Veracruz en Rotterdam die slechts veertien dagen duurt. Deze route zal het marktaandeel van Mexico naar alle waarschijnlijkheid vergroten.²⁶⁴ Alertheid op criminele verdringing in de avocadohandel is dus ook voor avocado's uit Jalisco op z'n plaats. Waarbij ook het risico op avocado's als deklading voor illegale goederen niet moet worden vergeten.

Tijdens interviews constateren dat we dat er nog weinig wordt doorgevraagd op de veiligheids- en criminaliteitssituatie in producerende landen, aandacht is er vooral voor de voedselkwaliteit. Wel zien we nationaal en op Europees niveau toenemende aandacht voor de milieu-impact van de avocadoproductie en -handel. Denk daarbij aan ontbossing en waterschaarste.²⁶⁵ Het criminaliteitsaspect lijkt ook hier echter onderbelicht. Opvallend is dat het bewustzijn van *narco penetration* in de grondstoffenhandel (waaronder hout- en woudproducten en (zie hoofdstuk 4 en 6 over mijnbouw) en exportlandbouw in Latijns-Amerika veel vanzelfsprekender is dan hier.

Chili

In 2020 was Chili Nederlands tweede leverancier van avocado's. In dat jaar ging ruim de helft van Chileense export-avocado's naar Nederland, met een waarde van \$110 miljoen.²⁶⁶ De laatste jaren schommelde de exportcapaciteit door droogte en slechtweeromstandigheden. Hoewel meer landen eronder lijden, is vooral de Chileense avocado teelt veel besproken om haar grote watervoetafdruk.²⁶⁷ Dikwijls gaat (illegaal) de waterkraan open voor de agribusiness ten koste van de watervoorziening van de lokale bevolking.

Gewetenloze teelt: 'Geld als water'

Door de geïsoleerde ligging van Chili vond de fruitproductie er grotendeels ziektevrij plaats, waardoor de VS de import van Chileense avocado's al vroeg toestonden (tien jaar voor NAFTA de poorten voor Mexico opende). Zodoende namen de productie en export halverwege de jaren negentig enorm toe. Dat was goed te zien aan de aanvragen en uitgedeelde watergebruiksrechten in La Liga en Petorca, het gebied waar een kleine groep politici en zakenlui veel land op de bergen had gekocht voor de avocado teelt. In Chili is water geprivatiseerd. Hoewel zowel burgers als bedrijven er aanspraak op kunnen maken, zijn het in de praktijk de rijke speculanten die de beste toegang krijgen. De bewoners van de regio en eigenaren van kleinschalige plantages komt vooral het significante watertekort toe. Chili kampte de afgelopen dertien jaar met aanhoudende

264 CBI. (23 januari 2023); Express Sea Route Mexico-Europe, UPM. <https://www.upmeurope.nl/register-searoute>.

265 A.D Cuarón & M. Díaz Ávila (2023); CBI. (23 januari 2023).

266 Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. (2021, 26 maart). Bezoek pilot-project Chileense Avocado-productie. Nieuwsbericht | Agroberichten Buitenland. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/03/26/bezoek-pilot-project-chileense-avocado-productie>.

267 CBI. (23 januari 2023).

droogte, weliswaar gedreven door klimaatverandering, maar in Petorca versterkt door overexploitatie van de dorstige avocadoboom.²⁶⁸

In 1997 lag de rivier de Petorca droog, in 2004 de Ligua. Kleine fruitplantages van dorpelingen zijn uitgedroogd, vee is gestorven en inmiddels 70% van de gemeenschap heeft zijn toevlucht moeten nemen tot watertankwagens voor watervoorziening. Het waterrechtensysteem, dat in 1981 is ingesteld onder Pinochet, is hier debet aan. Het overgrote deel van de activiteiten vindt onder dit systeem immers legaal plaats. Al drijft de strijd om water ook illegale activiteiten op. Zo stuitte de het Chileense waterschap in 2011 op tientallen illegale ondergrondse waterkanalen om plantages van water te voorzien.

Petorca heeft 464 grondwaterrechtendragers, maar het meeste water is in handen van dertig van hen, waarvan de meeste agrarische bedrijven zijn. Grote agrariërs hebben de middelen om hun pompinfrastructuur te verbeteren, die de lokale gemeenschap niet heeft, waardoor de laatste altijd het onderspit delft.²⁶⁹

Chili is vrij van kartelinvloeden, maar hier slurpt de avocado het drinkwater van de bevolking op en wordt water beheerst door de elite van de natie. De belangen zijn groot, evenals de impact op het gebied. Waterrechtenactivisten die zich ertegen uitspreken, ontvangen doodsb bedreigingen. Het waterprobleem in Chili speelt ook in relatie tot andere industrieën met groot economisch belang, zoals de mijnbouw. Voor de economie van het land is het belangrijk de productie en export zo te houden. Maar het heeft er schijn van dat de bevolking en het ecosysteem worden vergeten. Petorca is de afgelopen jaren symbool geworden van de strijd om het recht op water in Chili. De eerste voorzichtige stappen richting aanpassing van het Chileense waterrechtensysteem worden (mede onder internationale druk²⁷⁰) gezet, al gaan deze volgens velen niet ver genoeg.²⁷¹

Transporthub voor maritieme drugsmokkel

Een andere kwetsbaarheid in de keten betreft de positie van Chili als hub voor drugs-transporten richting Europa. Chili grenst aan twee cocaïne-producerende landen: Peru en Bolivia. De productie in Peru groeit en dus moeten criminele organisaties een weg vinden om de cocaïne te exporteren. De grens met Chili is poreus en moeilijk te controleren. Ook is er weinig controle in de haven. De haven van San Antonio heeft bovendien een goede reputatie in de internationale maritieme handel. De perceptie van

268 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35690-2.html> - ID-962071-d36e238; Haughney (2019); 'Avocado's in Chili krijgen meer water dan bevolking: "Koop ze niet". (2022, 30 juli). *RTL Nieuws*. <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/video/video/5324149/avocados-chili-krijgen-meer-water-dan-bevolking-koop-ze-niet...>; D. Mohor (22 november 2022). Chile: a rural town's river vanished. Is Chile's constitution to blame? CNN. <https://edition.cnn.com/2022/11/22/americas/chile-petorca-drought-intl-latam/index.html>; L. Versteeg (2021, 17 februari). 'De avocado is ongekend populair, maar de teelt kan duurzamer. "Het zijn echte waterslurpers"'. *Nederlands Dagblad*. De kwaliteitskrant van christelijk Nederland. <https://www.nd.nl/nieuws/nederland/1020435/populaire-avocado-kan-duurzamer>.

269 D. Mohor (22 november 2022); Haughney (2019).

270 Zie bijv. OHCHR. 'Chile must prioritise water and health rights over economic interests, says UN expert'. United Nations Human Rights – Office Of The High Commioner: 20-08-2020. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/08/chile-must-prioritise-water-and-health-rights-over-economic-interests-says>.

271 Rodrigo Mundaca, waterrechtenactivist, in: Haughney (2019); D. Mohor (22 november 2022).

corruptie is laag. En dus is een cocaïne-transport via Chili voor criminele ondernemers minder risicovol.²⁷² Hoewel we avocado's nog vooral als deklading tegenkomen bij cocaïne-transporten uit Peru en Colombia, is het goed denkbaar dat dit ook vanuit Chili een aantrekkelijke deklading is. Zoals we hebben gezien, is Chili immers een van de belangrijkste herkomstlanden van door Nederland geïmporteerde avocado's.

Andersom wordt synthetische drugs ook verscheept naar Latijns-Amerikaanse landen, waaronder Chili, waar deze zomer (2023) een recordvangst van 184 kg xtc-pillen werd onderschept ter waarde van \$11 miljoen. Criminele organisaties betalen elkaar soms in natura, waardoor tweerichtingsverkeer ontstaat van drugstransporten. Cocaine komt deze kant op en synthetische drugs als MDMA en in toenemende mate ook crystal meth gaat de andere kant op.²⁷³

Peru en Colombia

Peru is de grootste leverancier van avocado's voor de Europese markt (via Nederland) en Colombia stond in 2021 op de tweede plek.²⁷⁴ Beide behoren met Bolivia tot de top 3 grootste cocaïne-producerende landen. De productie stijgt en het plafond lijkt nog niet bereikt. Naast de traditionele markten van de VS en West-Europa worden ook nieuwe markten aangeboord.²⁷⁵

Avocado als deklading

Politieke chaos in Peru heeft de strijd tegen drugs laag op de agenda geduwd, waardoor de productie (onder invloed van de stijgende vraag) de afgelopen jaren sterk kon groeien. Hetzelfde geldt overigens ook voor milieucriminaliteit. Ook illegale houtkap en ontbossing zijn toegenomen, met ernstige gevolgen voor inheemsen en milieu. Naast de agribusiness en houthandel (zie ook hoofdstuk 4 en 6 over fout hout uit de Amazone en windmolens) is de cocaïne-teelt een van de drijvende krachten achter illegale houtkap en ontbossing in Peru.²⁷⁶ Volgens de burgemeester van Callao wordt bijna 40% van de totale drugsexport van Peru afgehandeld in de haven van Callao met als belang-

272 C. Samp & V. Troncoso (2022) 'Cocaine trafficking from non-traditional ports: examining the cases of Argentina, Chile and Uruguay', *Trends in Organized Crime*. <https://doi.org/10.1007/s12117-021-09441-y>.

273 A. Debruyne, 'Latijns-Amerikaanse landen onderscheppen vaker synthetische drugs uit Nederland', *Het Financieel Dagblad* 13 augustus 2023. <https://fd.nl/samenleving/1484455/latijns-amerikaanse-landen-onderscheppen-vaker-synthetische-drugs-uit-nederland>; Paudal. (2023). 'Chile. They seize 184 kilos of ecstasy in household appliances from Europe.' Paudal, 8-8-2023. <https://www.paudal.com/2023/08/02/chile-they-seize-184-kilos-of-ecstasy-in-household-appliances-from-europe/>.

274 CBI. (23 januari 2023).

275 UNODC (2023), 'Online World Drug Report 2023 - Latest trends and data analysis'. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023-online-segment.html>.

276 S. Robbins (2022). 'Felled and burned: Deforestation in Peru's Amazon'. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/investigations/felled-and-burned-deforestation-in-perus-amazon/>; S. Mistler-Ferguson (2022). 'How Peru's coca production is helping the global cocaine boom'. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/four-takeaways-peruvian-coca-cultivation-report/>; C. Fagan (2021, 24 mei). 'Perú: Cultivos de coca amenazan áreas protegidas y pueblos indígenas en aislamiento en la Amazonía | VIDEO. Noticias ambientales'. <https://es.mongabay.com/2019/12/cultivos-de-coca-en-la-amazonia-peru/>; M. Aquino (2023, 26 juni). 'Peru's coca leaf farming expands along border, reaches record area'. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/perus-coca-leaf-farming-expands-along-border-reaches-record-area-2023-06-26/>.

rijkste bestemmingen België, Nederland en Spanje.²⁷⁷ Ongeveer twee derde van Peru's exportavocado's wordt via dezelfde haven getransporteerd.²⁷⁸

In Colombia werd als onderdeel van het vredesproces met de FARC in 2016 een gewasvervangingsprogramma opgezet, waarbij coca-boeren werden gestimuleerd minder schadelijke gewassen te gaan telen. Avocado's waren voor sommigen een aantrekkelijk alternatief, net als bijvoorbeeld koffie en cacao. De eerste twee jaar zouden de telers compensatie ontvangen. De beloften bleken mooier voorgesteld dan de praktijk en het programma had uiteindelijk weinig succes. Ook de meer agressieve uitroeingsinspanning ten spijt zijn inmiddels veel gewassen herbepplant met coca. Ook de criminaliteit is er niet op achteruit gegaan. Had de FARC voorheen het monopolie, nu is de markt open en zijn er vele misdaadgroeperingen voor in de plaats gekomen.²⁷⁹

Traditioneel zijn fruittransporten populair als deklading voor de maritieme smokkel richting Europa. De koelcontainers zijn moeilijker te controleren (scannen) en de afhandeling vindt snel plaats in verband met de houdbaarheid (Bervoets et al., 2021). Met de populariteit van de avocado en toenemende export van de vrucht uit de cocaïne-producerende landen, zien we deze vrucht in toenemende mate als deklading terug bij onderscheppingen.

Een greep uit de onderscheppingen met avocado's

In september 2022 werd 59 kilo cocaïne onderschept met een straatwaarde van 4,5 miljoen euro op de Rotterdamse Maasvlakte op bewaakte truckparking. De drugs zaten in een container met avocado's uit Peru.²⁸⁰ Een maand ervoor werd in Rotterdam 88 kilo coke aangetroffen met een straatwaarde van 6,6 miljoen euro, in een container met avocado's uit Peru. Ze waren bestemd voor een bedrijf in het Westland. Volgens het OM lijkt het bedrijf niet betrokken bij de smokkel.²⁸¹ Op 3 mei 2023 werd tijdens een

277 S. Mistler-Ferguson (2023). 'How important is Peru's port of Callao for cocaine trade?' *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/how-important-port-callao-peru-cocaine-trade/>

278 CIRAD, HAB (2019) 'World avocado production prospects. Peru. Making giant strides.' The Centre De Cooperation International En Recherche Agronomique Pour Le Développement (CIRAD) & The Hass Avocado Board (HAB) <https://hassavocadoboard.com/wp-content/uploads/2019/08/hab-marketers-country-profiles-2019-peru.pdf>.

279 G. Gorder (2019). 'Half of all destroyed coca crops replanted in Colombia.' *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/brief/half-coca-crops-replanted-colombia/>; C. Dalby (2021). 'Colombia's cocaine keeps on reaching new heights: UNODC report.' *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/colombia-cocaine-keeps-reaching-new-heights-unodc/>.

280 Insluipers op haverterrein aangetroffen, 59 kilo cocaïne gevonden tussen de avocado's. (2022, 13 september). *Ad.nl*. <https://www.ad.nl/rotterdam/insluipers-op-haverterrein-aangetroffen-59-kilo-cocaine-gevonden-tussen-de-avocado-s-a4c45fc4/>; 59 kilo cocaïne in avocado's aangetroffen op truckparking Maasvlakte. (2022, 13 september). *Agf.nl*. <https://www.agf.nl/article/9458990/59-kilo-cocaine-in-avocado-s-aangetroffen-op-truckparking-maas-vlakte/>.

281 Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2022, 25 augustus). Douane treft 88 kilo cocaïne aan tussen avocado's. Nieuwsbericht | Openbaar Ministerie. <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2022/08/25/douane-treft-88-kilo-cocaine-aan-tussen-avocados>; Opnieuw drugs onderschept in Rotterdamse haven: 88 kilo cocaïne ligt tussen de avocado's. (2022, 25 augustus). *ad.nl*. <https://www.ad.nl/rotterdam/opnieuw-drugs-onderschept-in-rotterdamse-haven-88-kilo-cocaine-ligt-tussen-de-avocados-a9bd1360/>.

douanecontrole een partij cocaïne ontdekt bij een lading avocado's uit Peru. De drugs zaten verstopt in de constructie van de container.²⁸²

Op 6 maart 2022 nam de politie in Colombia 468 kilo cocaïne in beslag van een avocadozending op weg naar België. De drugs zaten in de vruchten zelf: verborgen in plastic pakketten in de pitten van de avocado's.²⁸³ In november 2020 onderschepte de Colombiaanse douane 1,5 ton cocaïne in container met avocado's die bestemd was voor Antwerpen.²⁸⁴

In 2018 werd 1.188 kilo cocaïne (waarde 40 miljoen euro) onderschept in een avocadozending in de haven van Rotterdam. Acht Nederlanders werden opgepakt. De Colombiaanse anti-narcoticapolitie had gewaarschuwd voor de zending. Volgens lokale media zou de Gulf Clan achter de zending zitten.²⁸⁵

Kenia en Zuid-Afrika

In 2020 was Zuid-Afrika Nederlands vierde herkomstland van geïmporteerde avocado's en Kenia nummer zes.²⁸⁶ Inmiddels heeft Kenia Zuid-Afrika ingehaald als grootste avocado-exporteur van het Afrikaanse continent. Ook de Afrikaanse avocadomarkt wordt geplaagd door criminele bemoeienis. Hier vindt vooral diefstal plaats.

De Keniaanse avocadosector is zo lucratief geworden dat georganiseerde criminele bendes zich op telers richten. Met de vruchten van één boom kun je in Afrika een heel jaar privéonderwijs betalen. Avocadodieven hebben het gemunt op onrijp fruit. Ze stelen het van de boom, net voor de oogst. Hoewel de productiecapaciteit van de avocado-vakbondsleden op 600 ton ligt, konden ze vorig jaar maar 258 ton leveren, vanwege diefstal. Inmiddels hebben de telers zich ook hier georganiseerd en een burgerwacht ingesteld. In een poging de zwarte markt aan banden te leggen, hebben de autoriteiten ook een exportverbod ingesteld van november tot januari (de oogsttijd is februari tot oktober). Helaas nog zonder veel succes. Willen boeren hun oogst redden van avocadokartels, dan zullen ze zelf vroeg moeten oogsten. Het is niet goed voor de reputatie van het land omdat er avocado's op de markt komen die niet aan de kwaliteitseisen voldoen. Ook Zuid-Afrika worstelt met diefstallen. Niet alleen van avocado's, maar ook van macadamianoten. Het gaat gepaard met georganiseerde misdaad, cor-

282 Ministerie van Justitie en Veiligheid. (2023, 4 mei). 70 kilogram cocaïne aangetroffen in een container met avocado's. Nieuwsbericht | Openbaar Ministerie. <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2023/05/04/70-kilogram-cocaine-aangetroffen-in-een-container-met-avocados>.

283 G. Gorder (2021, 12 augustus). 'From Face Masks to Avocados, the Boundless Creativity of Drug Traffickers'. *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/brief/drug-traffickers-creative-ways/>; Encontraron 450 kilos de cocaína camuflada al interior de aguacates. (2020, 6 maart). *El Tiempo*. <https://www.eltiempo.com/colombia/otras-ciudades/traficantes-utilizaban-el-interior-de-los-aguacates-para-enviar-droga-469458>.

284 P. Lefelon (2020, 20 november). Lading avocado's verbergt 1,5 ton cocaïne voor Antwerpen. (<https://www.hln.be/antwerpen/lading-avocados-verbergt-1-5-ton-cocaine-voor-antwerpen>); L. Steele & L. Steele (2020, 23 november). Colombia: Cocaine discovery in avocado exports bound for Europe. *FreshFruitPortal.com*. <https://www.freshfruitportal.com/news/2020/11/23/colombia-cocaine-discovery-in-avocado-exports-bound-for-europe/>.

285 FreshFruitPortal.com. (2018, 12 december). Cocaine discovered in Colombian avocado shipment in Rotterdam. *FreshFruitPortal.Com*. <https://www.freshfruitportal.com/news/2018/12/12/cocaine-discovered-in-colombian-avocado-shipment-in-rotterdam/>

286 CBS. (15 februari 2021).

ruptie en geweld.²⁸⁷ Hoewel het geen Mexicaanse vormen aanneemt, mag duidelijk zijn dat de avocadomarkt in alle besproken ketens kwetsbaar is voor crimineel misbruik.

7.4 Normen en handhaven: van *soft law* naar *hard law*

De verwachting is dat de avocadohandel de komende jaren zal blijven groeien en competitiever zal worden. Kopers vragen vaker om garantie van duurzame en eerlijke teelt. Rabobank noemt watergebruik het belangrijkste duurzaamheidsvraagstuk in de avocadosector.²⁸⁸ Waterschaarste speelt met name in de droge productiegebieden: naast Chili, zijn dat bijvoorbeeld ook Peru en Zuid-Afrika. Daarnaast worden ook de 'sociale kwesties en ontbossing' in Mexico steeds meer geproblematiseerd. Er zijn verschillende standaarden voor sociale en milieunormen die ondernemers in de keten kunnen opnemen in het beleid.²⁸⁹ En ook de Nederlandse overheid verwacht van multinationale ondernemingen dat zij maatschappelijk verantwoord ondernemen. Zij lopen namelijk het risico via hun toeleverings- of productieketens betrokken te raken bij schendingen van mensen- en arbeidsrechten of het veroorzaken van nadelige gevolgen voor het milieu. Om dit te voorkomen, dienen ondernemingen de OESO-richtlijnen als ondergrens toe te passen.²⁹⁰

Wetsvoorstel 'Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen'

Uit de memorie van toelichting van het initiatiefwetsvoorstel 'Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen' blijkt dat de implementatie van de OESO-richtlijn in de praktijk sterk achterblijft en de resultaten van het internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen tegenvallen. Naast vrijwillige maatregelen blijken ook verplichtende nodig om de doelstellingen te halen.²⁹¹

Uit de gesprekken die we voerden, krijgen we de indruk dat dat in de fruitimport niet anders is. Er is een gebrekkig ontwikkelde ketenverantwoordelijkheid en zelfs wanneer wel actief mvo-beleid gevoerd wordt, het moeilijk te garanderen is dat alle producten op een verantwoorde wijze zijn geproduceerd. Volgens de eigen brancheorganisaties

287 M. Mwaura (2022, 20 oktober). 'Farmers call for combined efforts to curb rampant theft of avocado' Nation. <https://nation.africa/kenya/counties/muranga/farmers-call-for-combined-efforts-to-curb-rampant-theft-of-avocado-3991960>; E. Igunza (2022, 16 januari). Kenyan vigilantes taking on avocado gangs. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-africa-59989656>; Ngwiri, M. (2023, 7 juli). It's in the country's interest to protect avocado growers from ruthless cartels. Nation. <https://nation.africa/kenya/blogs-opinion/opinion/its-in-the-country-s-interest-to-protect-avocado-growers-from-ruthless-cartels-4296510>; Global Initiative (2020), 'Civil society observatory of illicit economies in eastern and southern Africa.' Risk Bulletin Global Initiative against Transnational Organized Crime, 5. https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2020/03/RB5.27.02.web_.pdf.

288 CBI (23 januari 2023); C. van Rijswijk et al. (2023), World Avocado Map 2023: Global growth far from over. Research.rabobank.com. <https://research.rabobank.com/far/en/sectors/fresh-produce/world-avocado-map-2023-global-growth-far-from-over.html>.

289 CBI (23 januari 2023).

290 Memorie van toelichting zoals gewijzigd naar aanleiding van het advies van de afdeling advisering van de Raad van State, *Kamerstukken II* 2022/23, 35761-10. <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?id=2021Z04465&dossier=35761-wetgevingsproces>.

291 MvT, *Kamerstukken II* 2022/23, 35761-10.

leren Nederlandse importeurs pas recent om goed door te vragen als zij iets (wat dan ook) niet vertrouwen in hun contacten in Latijns-Amerika. In bijvoorbeeld de transportbranche is op deze 'awareness' al een poos geleden, ook door individuele bedrijven, ingezet. Bij de fruitimport lijkt het er niet op dat de partijen die ter plekke voor de import in de herkomstlanden gaan kijken (inspecteren, kennismaken) de ruimte nemen om kritische vragen te stellen. Volgens de brancheorganisatie is dat ook niet hun rol. Toch is het juist het doorvragen dat de pakkans vergroot en het risico op criminele besmetting van de keten tegengaat. Hoewel de sterke betrokkenheid van georganiseerde misdaad in de exportlandbouw in Latijns-Amerika (de andere kant van de keten) als vanzelfsprekend wordt beschouwd, lijkt het besef aan deze kant van de keten (nog) nauwelijks door te dringen. Misstanden in de keten worden toch vooral gekwalificeerd als sociale en milieuproblemen, wat een stuk 'vriendelijker' klinkt dan zware georganiseerde misdaad.

Initiatiefnota tot strafbaarstelling ecocide als ontbrekende misdaad tegen de vrede

De initiatiefnota van lid Van Raan 'Ecocide: de ontbrekende misdaad tegen de vrede' onderzoekt de mogelijkheid om grootschalige beschadiging en vernietiging van ecosystemen door menselijk handelen strafbaar te stellen onder de noemer 'ecocide'. Het waterrechtensysteem en de schadelijke avocadoteelt in Chili, Petorca, worden als voorbeeld aangehaald. Ondanks decennia van onderhandelingen blijft 'ecocide' doorgaan. Op alle niveaus (internationaal, Europees en nationaal) is er moeite met het maken en afdwingen van milieuafspraken en zijn er aanzienlijke knelpunten en tekortkomingen in de aanpak van milieucriminaliteit. Dat moet anders: 'Bindende verdragen zonder mechanismen om te handhaven en vrijblijvende afspraken zijn niet voldoende gebleken om ecocide te voorkomen. Een internationale norm die het plegen van ecocide strafbaar stelt zou hier verandering in kunnen brengen', zo wordt in de nota gesteld.²⁹²

Overheidsbeleid

Langzaam zien we een verschuiving plaatsvinden van *soft law* naar *hard law*. Een belangrijke stap richting erkenning van het probleem. Maar, zoals blijkt uit de juist aangehaalde initiatiefnota tot strafbaarstelling van ecocide, heeft een norm weinig zin als er niet ook handhaving op volgt. En daar zit nu precies de achilleshiel van de aanpak: want niet zelden heeft de overheid zelf ook een groot economisch belang bij de handel.

- Toen Mexico toetrad tot de NAFTA, verschoof het landbouwbeleid ten gunste van exportgewassen. Wettelijke hervormingen maakten onder andere privatisering van gemeenschappelijke ejido-gronden (in gebruik bij inheemsen) en waterbronnen mogelijk en ook de overheidsinspectie op houtproductie verminderde. Dit maakte uitbreiding van de avocadoteelt gemakkelijker, wat economische groei opleverde. Economische winsten voor de agribusiness, en een dure rekening voor inheemsen

292 Initiatiefnota van het lid Van Raan: 'Ecocide: de ontbrekende misdaad tegen de vrede'. *Kamerstukken II* 2020/21, 35690-2. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35690-2.html> - ID-962071-d36e263.

en landelijke gemeenschappen, die getroffen zijn door de milieueffecten van toenemende ontbossing in hun leefgebied. Avocadoteelt is niet voor iedere boer weggelegd. Pas na vier jaar kun je voor het eerst oogsten en dus moet een teler die wil overstappen op dit gewas de eerste vier jaar kunnen overbruggen. Het grootste deel van de productie is dus in handen van grote boeren en criminele groepen. Veel boeren die kozen voor verandering van gewas, sloten leningen af bij mensen met banden met de georganiseerde misdaad, die in veel gevallen land overnamen of dwongen constante afpersingen te betalen.²⁹³

- Eerder bespraken we uitgebreid hoe het waterrechtensysteem van Chili tegelijkertijd economische winsten voor de agribusiness oplevert en waterschaarste voor de lokale bevolking.
- Wettelijke verbetering van de lonen in de agrarische sector in Peru stimuleerde de agro-industriële bedrijven over de grens te kijken voor uitbreiding: met name naar Colombia.²⁹⁴
- En ook in Nederland zien we (zoals blijkt uit de recente wetsvoorstellen) dat beleid zonder verplichting of handhaving niet opgewassen is tegen de economische belangen.

7.5 Criminele verdringing: meeliften op de lucratieve handel

Terugblikkend op de vorige paragrafen hebben we indicaties voor meerdere vormen van criminele beïnvloeding en meer specifiek overname van deelprocessen in de productieketen in de avocadohandel.

Parasitaire verdringing

In de meeste casussen is sprake van parasitaire betrekkingen, waarbij alleen degenen die crimineel handelen en ernstige schade toebrengen profiteren.

In de deelstaat Michoacán in Mexico is het nauwelijks meer mogelijk zonder inmeniging van de georganiseerde misdaad avocado's te telen. Ook als de relatie tussen telers en kartels eens symbiotisch begon als samenwerking met mooie beloftes of leningen, het eindigde steeds in parasitaire afpersing, de aloude *racketeering*. Aangezien de afpersing en prijsbepaling door kartels als strategisch middel worden gebruikt om de hele bedrijfstak onder controle te brengen (Bruinsma & Bovenkerk, 1996), is dit een voorbeeld van wat wij verstaan onder parasitaire criminele verdringing. Nette investeerders en kleine 'eerlijke' ondernemers worden weggedrukt.

293 A. De La Vega-River & L. Merino-Pérez (2021b). 'Socio-Environmental impacts of the avocado boom in the Meseta Purépecha, Michoacán, Mexico'. *Sustainability*, 13(13), 7247. <https://doi.org/10.3390/su13137247>.

294 M Jacobson & M. Jacobson, (2021, 19 februari). Peruvian avocadocompanies look to Colombia for land after new law approved. FreshFruitPortal.com. <https://www.freshfruitportal.com/news/2021/02/19/peruvian-agribusinesses-look-to-colombian-land-avocado-cultivation/>; S. Rosales (2021, 16 februari). Cinco agroindustriales van por terrenos en Colombia para palta, tras nueva ley agraria. Gestión. <https://gestion.pe/economia/tras-cambio-de-ley-5-agricolas-peruanas-gestionan-compra-de-tierras-en-colombia-noticia/?ref=gesr/>.

Vanuit Peru en Colombia wordt weliswaar parasitair meegelif op de legale avocado-transporten, maar we vonden nog geen duidelijke aanwijzingen dat criminelen ook echt probeerden de avocadomarkt binnen te dringen om geld te verdienen aan avocado's. Van criminele verdringing zoals gedefinieerd in dit onderzoek (hoofdstuk 1) lijkt nog geen sprake.

In Afrika ligt dat anders. Daar wordt dusdanig veel gestolen dat een aanzienlijk deel van de teelt zwart op de markt wordt gebracht. Criminelen hebben zich daarmee parasitair in de markt gewerkt.²⁹⁵

Symbiotische verdringing: state-corporate crime?

Onder invloed van stimulerend overheidsbeleid wordt in de avocadoketen ernstige milieu- en mensenrechtenschade berokkend. Hoewel niet alle handelingen wettelijk illegaal plaatsvinden, zou er vanuit het schadebeginsel gesproken kunnen worden van state-corporate crime. Omdat de schadelijke handel het resultaat is van de interactie tussen de overheid en agribusiness. Denk hierbij aan de toenemende ontbossing in Mexico en waterschaarste in Chili (zie ook paragraaf 7.4).

Risico op parasitair-symbiotische verdringing

Zoals gezegd, hebben we nog geen hard bewijs voor criminele verdringing in de supply-chain met Peru en Colombia. Maar, het is gezien de (lagere) risico's en grote winsten in de avocado-business een kwestie van tijd alvorens ook Peruaanse en Colombiaanse kartels zich zullen gaan toeleggen op de teelt van avocado's zoals in Michuacán. Nog los (volgens geïnterviewden) van het gegeven dat ook de fruitteelt een interessante handel is om geld wit te wassen met criminele 'investeringen'.

Gezien de lagere risico's en flinke winsten is de fruithandel mogelijk nog meer een natuurlijke biotoop van grote misdaadnetwerken dan de drugshandel. Bij maffia denken we al snel aan drugs of illegale drank. Maar de Siciliaanse maffia kreeg aan het eind van de negentiende eeuw voor het eerst veel macht dankzij de handel in sinaasappels en citroenen (Dickie, 1992).

Operating in an environment with a weak rule of law, the mafia protected citrus production from predation and acted as intermediaries between producers and exporters. Using original data from a parliamentary inquiry in 1881-1886 on Sicilian towns, the Damiani Inquiry, we show that mafia presence is strongly related to the production of oranges and lemons. The results hold when different data sources and several controls are employed.²⁹⁶

295 Ook in Spanje, Europese avocadoteelt, is diefstal een probleem: zie bijvoorbeeld <https://www.foodlog.nl/artikel/flash/gestolen-fruit-slecht-voor-imago/> (geraadpleegd 13/08/2023).

296 A. Dimico, A. Isopi & O. Olsson (2017). 'Origins of the Sicilian Mafia: The Market for Lemons'. *The Journal of Economic History*, 77(4), 1083-1115. (Mexicaanse toestanden hebben veel weg van citroenen en Siciliaanse maffia.)

Volgens Dimico, Isopi en Olsson (2017) hebben de hoge opbrengsten van de verkoop van sinaasappels en citroenen de basis gelegd voor de sterke groei van de mafia. Omdat de overheid weinig bescherming bood, huurden telers van citrusfruit de mafia in voor de bescherming van hun bomen en bewaking tijdens de verschepping van hun producten. Zo maakten de maffiosi grote winsten op de productie van gezond fruit, waar ze later heel wat minder gezonde handel mee financierden.

Tropische vruchten en planten zijn al lang populair voor smokkel van drugs. In 2019 vonden werknemers van fruitbedrijf de Groot in Hedel vierhonderd kilo cocaïne tussen een partij bananen. Zij deden aangifte en de politie nam deze lading in beslag. Vervolgens werd het bedrijf afgeperst en zijn er in totaal zelfs vijftien aanslagen geweest.²⁹⁷

Wat we weten is dat met Project Piggyback (een project gericht op malafide fruithandelaren)²⁹⁸ werd vastgesteld dat regelmatig fruitimportbedrijven als dekmantel voor malafide handel worden gebruikt in Nederland. Veelal als cover-up voor drugssmokkel. Maar of en hoe er betrokkenheid is van Nederlandse bedrijven en criminele netwerken bij de import en doorvoer van avocado's is op basis van ons materiaal nog niet een-twee-drie te beantwoorden.

Al met al lijkt de criminele verdringing in de avocadomarkt in Mexico geen 'ver-weg-van-mijn-bedshow' meer. Zoals we zagen in paragraaf 7.3 zijn Peru, Colombia en Chili belangrijke herkomstlanden van door Nederland geïmporteerde avocado's. Tegelijkertijd zijn dit ook landen van waaruit veel cocaïne-transporten richting Nederland en België plaatsvinden. We hebben voorbeelden genoemd van onderscheppingen met avocado's als deklading voor cocaïne-transporten uit Colombia en Peru. Hoewel we nog geen bewijs hebben aangetroffen dat georganiseerde misdaadgroepen de avocad Handel hebben overgenomen, is de sprong van deze fruit als deklading naar het verdringen van de avocadobranche zoals in Mexico bepaald niet ondenkbaar en voor opsporingsdiensten een ontwikkeling om rekening mee te houden. Volgens sommige geïnterviewden is dat mogelijk een kwestie van tijd. De Peruaanse haven van Callao, in de buurt van hoofdstad Lima, is een cruciaal lanceerplatform voor cocaïne op weg naar internationale markten.²⁹⁹ Buitenlandse mafia's waaronder Mexicaanse, Italiaanse, Servische en Kroatische drugshandelaren zijn aanwezig in Callao door allianties met

297 NOS Nieuws. (21 februari 2022). '16 jaar geëist tegen hoofdverdachte van afpersing fruitbedrijf Hedel'. NOS Nieuws. Verkregen op 19 mei 2023 via <https://nos.nl/artikel/2418346-16-jaar-geest-tegen-hoofdverdachte-van-afpersing-fruitbedrijf-hedel>.

298 AGF. (20 maart 2019). Project Piggyback: onderzoek naar foute fruitbedrijven in Zeeland en West-Brabant. AGF. Verkregen op 19 mei 2023 via <https://www.agf.nl/article/9084445/project-piggyback-onderzoek-naar-foute-fruitbedrijven-in-zeeland-en-west-brabant/>.

299 *InsightCrime*. (12 januari 2023). How important is Peru's port of Callao for cocaine trade? *InsightCrime*. Verkregen op 6 juni 2023 via <https://insightcrime.org/news/how-important-port-callao-peru-cocaine-trade/>.

lokale bendes. De meeste cocaïnetransporten zijn bestemd voor Europa, waaronder België, Nederland en Spanje.³⁰⁰

Drugs tussen groente en fruit: Spaanse Polder

Op een maandagochtend bezoeken we met iemand van de gemeente Rotterdam de bekende fruit- en groentemarkt op het grote bedrijventerrein Spaanse Polder. Het terrein wordt gerenoveerd en opnieuw ingericht. Hoewel de reputatie enigszins is veranderd, had (en heeft!) de Polder de naam dat zich daar geregeld handelaren bevinden die het niet zo nauw wensen te nemen met de wet. Ook worden er soms (letterlijk) ruzies uitgevochten omdat de koper niet tevreden is over de geboden kwaliteit. Onze gesprekspartner geeft aan dat ook nu nog een aantal handelaren een drugsverleden heeft, in die zin dat zij met hun groenten en fruit (toch in elk geval in het recente verleden nog) voorzagen in zogeheten dekladingen voor drugs, meestal cocaïne uit Latijns-Amerika.

We vragen er ook rond bij de wijkagent en een bekende rechercheur. Wel is voor hen herkenbaar dat ook in de Polder de aandacht van groentehandelaars voor de avocado's lijkt te zijn toegenomen, maar zij kennen (nog) geen verhalen van drugs tussen de avocado's. Over de coke tussen de bananen lepelen ze daarentegen de ene na de andere anekdote op.

Op basis van de interviews mogen we vaststellen dat de import van tropisch fruit nog steeds kwetsbaar is voor crimineel misbruik en derhalve ook voor criminele overname. Waar we immers in gesprekken op stuitten, is dat Nederlandse importeurs ook volgens de eigen brancheorganisaties nog pas recent leren om goed door te vragen als zij iets (wat dan ook) niet vertrouwen in hun contacten in Latijns-Amerika.

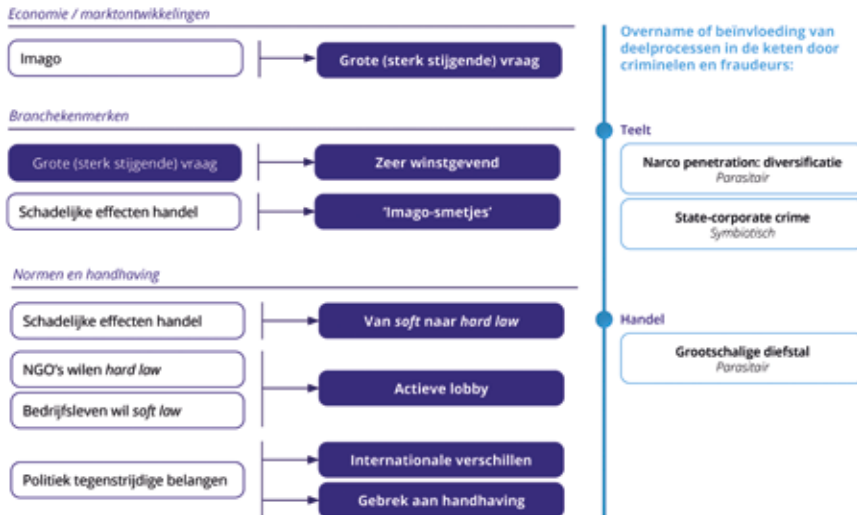
Daderprofilering

Op basis van de vorige paragrafen kunnen we opmaken dat degenen die zich toeleggen op het crimineel misbruik in de avocadohandel in eerste instantie georganiseerde criminele netwerken zijn die (ook) in avocado-industrie een interessante inkomstenbron zien. Tevens liften zij (ook in Nederland) met drugstransporten mee op het transport van deze vrucht. In de periferie van deze misdaadgroepen bevinden zich dan tevens corrupte bedrijven en overheden die de 'afroming' en transporten mede mogelijk maken en onvoldoende doorvragen om hun zorgplicht na te komen.³⁰¹

300 S. Mistler-Ferguson (2023, 12 januari). 'How Important Is Peru's Port of Callao for Cocaine Trade?' *InSight Crime*. <https://insightcrime.org/news/how-important-port-callao-peru-cocaine-trade/>

301 [https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/35761_initiatiefvoorstel_van_der_Van_der_Graaf_Jasper_van_Dijk_Thijssen_Van_der_Lee_Hammelburg_en_Boutkan_houdende_regels_voor_gepaste_zorgvuldigheid_in_waardeketens_om_schending_van_mensenrechten_en_het_milieu_tegen_te_gaan_bij_het_bedrijven_van_buitenlandse_handel_\(Wet_verantwoord_en_duurzaam_internationaal_ondernemen\)](https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/35761_initiatiefvoorstel_van_der_Van_der_Graaf_Jasper_van_Dijk_Thijssen_Van_der_Lee_Hammelburg_en_Boutkan_houdende_regels_voor_gepaste_zorgvuldigheid_in_waardeketens_om_schending_van_mensenrechten_en_het_milieu_tegen_te_gaan_bij_het_bedrijven_van_buitenlandse_handel_(Wet_verantwoord_en_duurzaam_internationaal_ondernemen)) | Tweede Kamer der Staten-Generaal (<https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/wetsvoorstellen/detail?id=2021Z04465&-dossier=35761>)

Indicaties voor verdringing in de handelsketen van avocado's

7.6 Ontwrichtend effect

Ontwrichtende effecten van de criminele verdringing zijn zowel economisch, ecologisch als sociaal van aard. Lokale telers ondervinden economische schade door afpersing en prijsbepaling in Mexico, worden uit de markt gedrukt door de agribusiness met toegang tot water in Chili en lijden reputatieschade en verlies door diefstal in Afrika. Ontbossing ten behoeve van de avocadoteelt (Mexico) brengt ernstige milieuschade met zich mee in het leefgebied van inheemsen. En in Chili wordt de droogte door klimaatverandering versterkt door de industriële avocadoteelt met grote gevolgen voor het milieu (droogliggende rivieren) en de lokale bevolking (waterschaarste).

7.7 Deelconclusie

We mogen de conclusie trekken dat in deze gevalsstudie van de avocado's sprake is van overname van deelprocessen van de productieketen en beïnvloeding van de bedrijfs-gang door (drugs)criminelen, sjoemelende zakenmensen en deels is zelfs sprake van zogeheten state crime (overheids corruptie). Derhalve is volgens de door ons gehanteerde definitie sprake van criminele verdringing. En dan zelfs in de meer specifieke vorm van de reeds in de vorige hoofdstukken aangehaalde *narco penetration* (UNODC, 2023). De avocadomarkt biedt gekoppeld aan de enorme vraag naar dit product ongekende criminele gelegenheid en dus 'kansen voor criminele ondernemers'. Ook de in paragraaf 7.3 per voornaamste herkomstland genoemde kwetsbaarheden in de keten

dragen daaraan bij. We zien in deze casuïstiek vooral parasitaire verdringing wegens betrekkingen, waarbij alleen degenen die crimineel handelen en ernstige schade toebrengen profiteren. Desondanks zijn we ook gestuit op de meer symbiotische verdringing, waaraan ook anderen dan de wetsovertreders geld verdienen.

Van belang is dat ook in deze casus een ontwikkeling waarneembaar is van de zogeheten *soft law* naar *hard law*. Wat ons ook aan deze sector opvalt, is dat er nog onvoldoende een juridische prikkel wordt ervaren door Nederlandse bedrijven en hun inkopers om goed door te vragen op 'fairness' en ontwrichting in de keten. Ook de Nederlandse overheid heeft de problematiek nog nauwelijks op het netvlies staan; anders dan bij het reeds besproken 'foute hout'. Dat staat inmiddels behoorlijk op de publieke agenda. Volgens geïnterviewden gaat ook – wellicht wat wrang geformuleerd – hier de economie boven een criminaliteitsbestendige keten. De ontwrichting vindt plaats in de herkomstlanden en hier in Nederland wordt vooralsnog te weinig werk gemaakt van ketenverantwoordelijkheid. De aanstaande wetgeving zal daar vermoedelijk wel verandering in gaan brengen doordat weggijken strafbaar wordt.

8 Slot: aandacht voor niet-traditionele misdaad

8.1 Inleiding: waar een vraag is, is een weg (en weg is weg)

In de televisieserie *The Sopranos* draait het om het dagelijks leven van de fictieve mafiabaas Tony Soprano.³⁰² Niet alleen het gewelddadige maffiamilieus, ook familie- en liefdesperikelen alsmede de depressie van Tony spelen een grote rol in de serie. Begin deze eeuw kende *The Sopranos* hoge kijkcijfers in de Verenigde Staten en een trouwe schare kijkers in Nederland. De verhalen waren fictief, maar schetsten desondanks toch wel een (zij het soms karikaturaal) beeld van de Amerikaans-Italiaanse onderwereld in New Jersey. Er gaat zelfs een anekdote rond dat de maffia van die plaats veronderstelde dat er lekken waren, omdat de afleveringen wel heel erg in de buurt kwamen van de werkelijkheid.³⁰³ Wat ongetwijfeld meehielp, is dat de figuur Paulie Gualtieri – met achterovergekamd haar, grijs aan de slapen en trainingsjack – gespeeld werd door Tony Sirico. Deze acteur was in een ver verleden zelf actief als crimineel.³⁰⁴ De film schetst een beeld van de maffia die alles aanpakt waaraan maar geld kan worden verdiend, verdovende middelen zijn daarvan maar een onderdeel. Of het nu gaat om afpersen van ondernemers, prostitutie, de bouw, afval of ‘zoekgeraakte partijen’ video-recorders; aan alles wordt verdiend. Waar een vraag is, is een weg. Dat element stond ook centraal in deze studie naar criminele verdringing. Ook de vraag naar op zich legale producten als avocado's en hardhout, de ambitie voor een energietransitie en bijvoorbeeld afvaloverschotten worden door de georganiseerde misdaad gezien als kansen. Waarbij het soms knap lastig is om het verschil te zien tussen ondernemerskansen en de gelegenheid tot het plegen van georganiseerde criminaliteit zoals centraal staat in criminologische theorievorming.

Dit onderzoek vraagt aandacht voor de niet-traditionele misdaad. Dat is de misdaad die voor een keer niet samenvalt met de meer klassieke georganiseerde (drugs)criminaliteit. Denk bij de niet-traditionele misdaad zeker ook aan de zogeheten organisatiecriminaliteit en aan milieudelicten. De focus is vandaag de dag nog erg gericht op

302 <https://www.hbo.com/the-sopranos>. Geraadpleegd op 23 augustus 2023.

303 <https://www.slashfilm.com/764827/the-real-mob-couldnt-stop-talking-about-the-sopranos-heres-why/#:~:text=One%20way%20that%20%22The%20Sopranos,been%20in%20a%20mafia%20movie.> Geraadpleegd op 23 augustus 2023.

304 <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/van-alle-gangsters-in-the-sopranos-was-tony-sirico-1942-2022-de-meest-authentieke-b3ff5e19/>. Geraadpleegd op 23 augustus 2023.

drugsgelateerde misdaad – onder de vlag van ondermijning – en dat is in zekere zin begrijpelijk. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat georganiseerde misdaadverbanden zich – net als *The Sopranos* – geenszins beperken tot drugshandel en zich ook innemen (verdringen) in de legale economie. Hoewel deze drugshandel wel grote invloed heeft op – tevens – de legale economie, getuige de reeds in onze casuïstiek aangehaalde term *narco penetration* (UNODC, 2023). De focus is in Nederland bij politie en justitie – en ook bij beleidsmakers – nog altijd iets nadrukkelijker op de klassieke georganiseerde criminaliteit en een tikkie minder op de organisatiecriminaliteit en witteboordencriminaliteit. Hoewel er op dat vlak onmiskenbaar ontwikkelingen zijn. Op basis van onze casuïstiek ontstaat het beeld dat het in de alledaagse werkelijkheid (de empirie) overigens lastig is om een onderscheid te maken tussen georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit.

Uit onze casuïstiek blijkt tevens dat het nog maar de vraag is of er ook daadwerkelijk sprake is van niet-traditionele misdaad. Het voorbeeld van *The Sopranos* en de literatuur over Italiaanse maffia (zie hoofdstuk 1) laten zien dat milieucriminaliteit en het zich innemen in de legale economie niet van vandaag de dag zijn, maar ‘the ways of the mob’. We komen daar op terug bij onze aanbevelingen.

In dit rapport hebben we een nieuw begrip verkend (namelijk: verdringing) én vormen beschreven van (milieu)criminaliteit in een internationale context. Deze tweedeling maakt de leesbaarheid mogelijk wat minder optimaal, maar is toch bewust zo gekozen. De bedoelde criminaliteitsvormen konden slechts dan met voldoende scherpheid worden beschreven als we tegelijkertijd het (te verkennen) begrip en het daarbij horende perspectief zouden hanteren. Dus: dus we waren op zoek naar een mooie interactie tussen theorievorming en empirie.

Onze werkdefinitie van verdringing is: het verschijnsel waarbij deelprocessen in de productieketen geheel of gedeeltelijk worden overgenomen of beïnvloed door criminelen en fraudeurs (waarbij we die laatsten evengoed als criminelen zien). Denk bij deelprocessen onder meer aan het productieproces, de groothandel, detailhandel en de logistieke en financiële processen hiertussen tot en met de afvalverwerking (of recycling tot nieuwe grondstof). Bij deze verdringing kan het zowel gaan om actoren uit georganiseerde criminaliteit als om de zogeheten organisatiecriminaliteit, in de Engelstalige literatuur aangeduid met *corporate crime* (Huisman & Kleemans, 2017).

Bij het verschijnsel van de criminele verdringing zien we zelfs dat partijen uit de georganiseerde misdaad en het legale bedrijfsleven met elkaar samenwerken. Vaak omdat er veel geld te verdienen valt aan een bepaalde legale vraag van de consument. Waar een vraag is, ligt een kans. Bij criminele verdringing gaat het uiteindelijk immers om meeprofiteren van een sterke vraag (criminele kansen) en de wens een product kost wat kost te willen leveren. Met meer dan eens oneerlijke concurrentie voor de nette ondernemers. En vaak geldt ook: weg is weg. Dat is het duidelijkst bij het afval dat – eenmaal over de grens gebracht – in Nederland niet meer als probleem wordt gezien. Maar dat geldt ook voor ontwrichting in de keten die soms ver buiten onze landsgrenzen plaatsheeft en waarbij het probleem door bedrijven, burgers en politiek niet (meer)

wordt ervaren en gevoeld. Wat duidt op afschuiven, zich niet verantwoordelijk voelen en zelfs onverantwoordelijk gedrag laten zien. In weerwil van de (toenemende) nadruk in veel economische sectoren op ketenverantwoordelijkheid. Wat betekent dat alle betrokken partijen in een productieketen hun verantwoordelijkheid nemen voor goede omstandigheden voor mens, natuur en milieu. Dit, als onderdeel van maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) en maatschappelijk verantwoord inkopen (MVI). In dit onderzoek hanteerden we heel bewust een breed schadebegrip. Want lang niet alle gedrag dat via criminele verdringing bijdraagt aan – vaak ernstige – ontwrichting van economie en leefmilieu is strikt genomen (al) strafbaar voor de wet. Hoewel we zien dat steeds meer gedragingen die nu alleen nog als verwijtbaar worden genoemd in de zogeheten *soft law* langzaam maar zeker strafbaar worden gesteld in formele wetgeving van landen en bijvoorbeeld de Europese Unie. Veel onverantwoordelijk en schadelijk gedrag wordt ook nog welk aangeduid met de term ‘sjoemelen’ dat als woord toch wat kwajongensachtigs heeft. Met als risico dat gedrag wordt vergoelikt. Het lijkt er echter op dat het maatschappelijk draagvlak is toegenomen om ook het sjoemelen harder aan te pakken en zelfs (verder) te criminaliseren en onder het strafrecht te brengen. Ook de andere kant op kijken door de overheid is overigens zorgelijk; weggijken gebeurt niet alleen door het bedrijfsleven. We zagen in onze casuïstiek ook voorbeelden van state(-corporate) crime waarbij ‘de handel voor de principes gaat’.

In dit hoofdstuk beantwoorden we de onderzoeksvragen, reflecteren we op deze studie en gaan we in op enkele strategische en tactische aanknopingspunten voor opsporing, vervolging en beleid. Allereerst staan we in de volgende paragraaf stil bij de meerwaarde van (weer?) een nieuwe term.

8.2 Reflectie: zin en onzin van een nieuw begrip

Onderzoek dat mede is ingegeven door ontwikkelingen en verschijnselen die door professionals en instanties in de praktijk worden waargenomen of ervaren, maar waarop ze zelf niet goed een vinger konden leggen. Dat was het idee achter het verkennen van het verschijnsel van de criminele verdringing. Want zoals in hoofdstuk 1 en 2 aangegeven, betrof het een exploratief onderzoek, waarbij we probeerden een – op zich niet heel nieuw – verschijnsel te duiden, zonder dat daar al een panklare definitie van was binnen de criminologie. Daarbij gaven we ook aan dat deze studie is gericht op het grensgebied van criminologie, rechtswetenschap en economie.

Bij een dergelijk onderzoek is het zinvol om uiteindelijk de balans op te maken en te bekijken wat de zin is en onzin is van het nieuw gehanteerde begrip. Voegt het daadwerkelijk wat toe aan de theorievorming over georganiseerde misdaad? Is het relevant voor de opsporingspraktijk? Het zal niet verrassen dat ons antwoord genuanceerd is, zeker ook omdat we gedurende dit onderzoek steeds de nodige zelfreflectie en -kritiek aan den dag legden en elkaar als onderzoekers er ook scherp op hielden bij de onderlinge bespreking van de casuïstiek en het analysemodel.

Het is een onzinnig begrip, want...

Er valt wat voor te zeggen om de term criminele verdringing van weinig toegevoegde waarde te vinden omdat het samenvalt met reeds bestaande begrippen zoals fraude, ondermijning (Nelen e.a., 2023) of misschien zelfs georganiseerde misdaad in het algemeen. Of het begrip daarmee samenvalt is echter maar zeer de vraag. Met verdringing wordt toch echt wat anders bedoeld. Het gaat om concrete manifestaties en mechanismen van het spectrum van 'ondernemers die het niet zo nauw nemen met wetten en regels' en daardoor marktvoordeel behalen, tot aan collusie en keiharde georganiseerde criminaliteit. Wel zien we dat criminele verdringing zoals door ons (voorlopig gedefinieerd, zie paragraaf 1) overlap vertoont met bijvoorbeeld fraude door bedrijven of de zogeheten ondermijning. Verdringing kan als een specifieke vorm van ondermijning worden gezien. Echter: niet alle verdringing is bedrijfsfraude en niet alle verdringing is ondermijning. Dat heeft ermee te maken dat wij er in dit onderzoek van uitgaan dat het onderscheid tussen georganiseerde criminaliteit en bedrijfscriminaliteit kunstmatig is en in de empirie moeilijk vast te stellen. Criminele verdringing gaat verder dan fraude, ook omdat het op meerdere vlakken ontwrichtend is.

Ook kan worden tegengeworpen dat criminele verdringing een nieuw begrip is voor een oud verschijnsel en daarom weinig zinvol. Daar kan tegenin worden gebracht dat het nu juist een bijdrage van de wetenschap is om een reeds bestaand verschijnsel dat in de praktijk van alledag weliswaar wordt ervaren maar ook (nog) ongrijpbaar wordt gevonden te vatten in een voorlopige definitie en nader te verkennen. Dat komt uiteindelijk ook de praktijk van de misdaadbestrijding ten goede en daarom is het de toegepaste wetenschap te doen.

Het gevaar bestaat wel dat sectoren en ketens waarbinnen criminele verdringing speelt als geheel worden gecriminaliseerd en verdacht gemaakt. Daarmee zouden we alle goedwillende bedrijven tekortdoen. In criminologische analyses is het risico op criminalisering niet tot nul te reduceren, maar er is wel wat aan te doen. Bijvoorbeeld aangeven wie of wat precies wordt verdrongen, door wie dan wel en in welke mate. Nu zijn zoals reeds aangegeven in hoofdstuk 2 statistieken veelal weinig waterdicht om een verschijnsel als criminele verdringing, crimineel misbruik of om het even welk misdaadverschijnsel mee aan te duiden. We stuiten dan immers op het probleem van de meetbaarheid en het *dark number*. Veel misdaad is lastig te turven en veel misdaad komt ook nooit in de vorm van een aangifte of melding in de politiesystemen. Bepalen van de omvang van de verdringing was dan ook niet het doel van het onderzoek. Het doel was een verkenning van varianten en mechanismen met mogelijk ook wisselende uitkomsten.

Het is een zinnig begrip, want...

Het introduceren van een nieuw begrip als criminele verdringing heeft zin als daarmee een start wordt gemaakt met de conceptualisering en operationalisering van een misdaadverschijnsel. Verder is er ook een maatschappelijke relevantie. Het begrip criminele verdringing kan ertoe bijdragen dat zoals aangegeven de niet-traditionele mis-

daad wordt geagendeerd. Of toch in elk geval de niet-drugscriminaliteit. Hoewel we ons realiseren dat het in deze studie juist deels om zeer traditionele misdaad gaat. Maar dan wel misdaad waarbij we geneigd zijn weg te kijken, omdat het 'ver van mijn bed' en elders in de keten plaatsheeft.

De term criminele verdringing heeft wel degelijk meerwaarde. Ze thematiseert immers een inherent manco in de vrije ondernemingsgewijze productie en markt: dat er grote voordelen zijn bij non-compliance ten opzichte van eerlijke concurrenten, en daarmee geen *level playing field* wanneer toezicht, controle en handhaving ontoereikend zijn. Dat laatste nu is evident het geval door deregulering, zelfregulering, bezuinigingen en capaciteitstekort, manco's in wet- en regelgeving, incompetentie, onwil en alle andere factoren waarop inspectie- en commissierapporten veelvuldig op hebben gewezen (zie hoofdstuk 2).

Dat een introductie van het begrip criminele verdringing zinvol is mag ook blijken uit het gegeven dat ook andere onderzoekers overname en beïnvloeding waarnemen van, aanvankelijk legale, economische activiteit door criminelen. Denk aan het in dit rapport reeds enkele malen genoemde nieuwe begrippen *narco penetration* en ook *narco deforestation* recent is geïntroduceerd door de UNODC, toch een onderzoeksinstelling met statuut. Narcopenetratie komt neer op overname en criminele beïnvloeding van economie en samenleving door drugsorganisaties. Ons begrip van de criminele verdringing vatten we breder op, doordat het ook organisatiecriminaliteit behelst en de verdringing niet per se drugsgelateerd of vanuit (de klassieke) georganiseerde misdaad hoeft te komen.

Het fenomeen criminele verdringing dwingt zowel criminologen, beleidsmakers als politiemensen op een andere manier te kijken naar georganiseerde misdaad en ernstige ontwrichting van milieu, leefomgeving en economie. Bijvoorbeeld door met een breed schadebegrip naar fenomenen te kijken en niet uitsluitend te kijken naar strafbaarheid. Hoewel we wel als onderzoekers bepleiten om meer gedrag dat nu nog als 'sjoemelen', maar ook als 'wegkijken' en 'onverantwoordelijk' kan worden gezien strafbaar te stellen. Om daarmee de handhaving te vergemakkelijken (zie beschouwing). Maar zoals gezegd, hebben we het tij mee: er is veel meer draagvlak dan vroeger om deze ontwrichting en onverantwoordelijk gedrag aan te pakken (Neve, 2021). En inderdaad: soms betekent dit ook criminalisering van gedrag dat momenteel nog niet strafbaar is. Dat we het tij mee hebben, blijkt zeker ook uit het gegeven dat Politie en Wetenschap opdracht verleende aan een onderzoek naar ernstige ontwrichting van milieu en leefomgeving.

8.3 Vergelijking casuïstiek op thema's

In vijf gevalsstudies hebben we het verschijnsel criminele verdringing verkend. We bestudeerden de ketens van hout uit Myanmar en de Amazone; van plastic recycling en windmolens en de avocadohandel.

Verkenkend literatuuronderzoek leverde drie verklarende begrippen op voor criminele verdringing: marktontwikkelingen, branchekenmerken en normhandhaving en vier soorten ontwrichtende effecten: economische, ecologische, sociale en normatieve. Dankzij de systematische opbouw van de gevalsstudies kunnen we een goede vergelijking maken, patronen herkennen en het belang van de verschillende begrippen duiden. We lopen in deze paragraaf de belangrijkste overeenkomsten en verschillen in de casuïstiek langs.

Marktontwikkelingen

Als we de marktontwikkelingen vergelijken, zien we één opvallende overeenkomst in de casuïstiek; namelijk de grote vraag. En in een aantal gevallen wordt de komende jaren verdere groei verwacht. Nederland speelt in vier van de vijf casussen een voor-aanstaande rol in de internationale handelsketen, vaak als doorvoerland. In het geval van Myanmarees teakhout betreft het vooral de exclusieve vraag naar luxejachten met teakdekken. In het geval van plastic afval betreft de vraag een dienst, in de andere gevallen gaat het om een product. Zouden we plastic afval beschouwen als product, dan is er juist sprake van een aanbodoverschot. Duidelijk is in ieder geval dat de markt niet in evenwicht is.

Hoe de grote vraag is ontstaan is, verschillend. Toch kunnen we op hoofdlijnen drie belangrijke oorzaken of 'triggers' onderscheiden: regelgeving wegens handelsrestricties (een boycot), imago en (geo)politieke doelen of urgentie. In het geval van teakhout uit Myanmar en plastic afval was het een handelsboycot die de markt uit balans bracht. In beide markten waren weinig alternatieven aanwezig. De avocadomarkt heeft haar grote vraag vooral te danken aan het 'healthy lifestyle'-imago, tropisch hardhout is wereldwijd gewild vanwege de zware kwaliteit, Myanmarees teakhout heeft een zeer exclusief imago en de windsector draait goed op haar groene imago. De energietransitie, ingezet om klimaatverandering tegen te gaan, drijft de vraag in deze sector enorm op.

Kijken we naar criminaliteit in deze ketens, dan zien we dat de aantrekkingskracht of misdaadkansen in het verlengde liggen van voornoemde twee triggers. In de lucratieve handel door het mooie imago, wordt er graag een fors graantje meegepikt. Wordt de keten geconfronteerd met boycots (regelgeving), terwijl er een aanhoudende vraag is, dan is er een mooi centje te verdienen als probleemoplossers die altijd wel een weg vinden om in de vraag te voorzien.

Economie / marktontwikkelingen

Branchekenmerken

Hiervoor bespraken we al het goede imago van tropisch hardhout uit de Amazone, Myanmarees teakhout, windenergie en avocado's, dat de vraag stuwt in onderzochte branches. Andere opvallende kenmerken uit de casusvergelijking hebben te maken met geld (veel of winstgevend) en ondoorzichtigheid in de ketens.

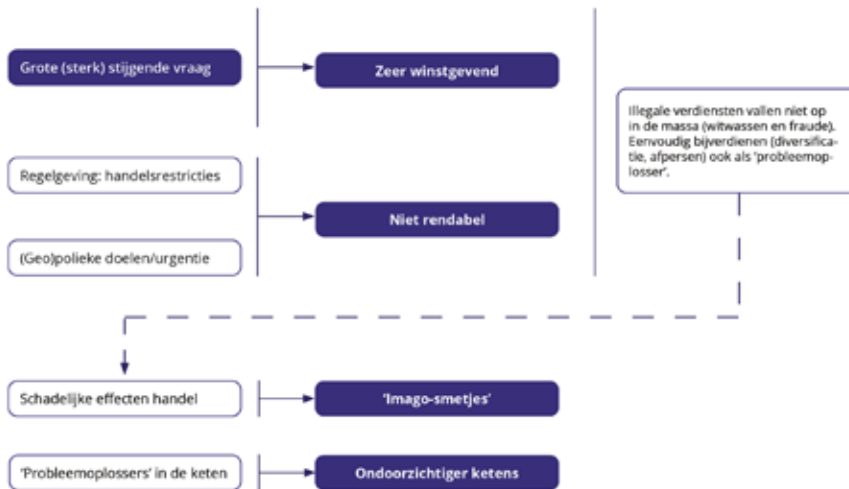
In de meeste sectoren gaat een enorme hoeveelheid geld om. De Amazone valt op vanwege de aanwezigheid van ABCD-bedrijven die 80% van de wereldwijde voedselmarkt in handen hebben en een voorname kracht achter ontbossing zijn. Myanmarees teakhout kent zeer vermogende eindgebruikers: het hout wordt vrijwel uitsluitend gebruikt in de bouw van scheepsdekken op exclusieve superjachten. In de windsector wordt ontzettend veel geïnvesteerd door de energietransitie. En avocado's doen het als fruitsoort gewoon ontzettend goed, zij veroveren de markt als 'superfood'. Het vele geld dat in deze markten omgaat, werkt als stroop voor de vliegen. Een graantje meepikken kan op veel verschillende manieren van fraude en witwassen tot afpersing en volledig illegale handel en dat zien we dan ook terug in de casuïstiek.

In de plastic recycling heeft geld weer een heel andere lading. De associatie bij geld is er meer met de kosten dan baten. De markt voor gerecycled plastic is namelijk helemaal niet zo goed. Er zijn te weinig faciliteiten om legaal aan de vraag te kunnen voldoen en eenmaal gerecycled plastic kan prijstechnisch nog niet concurreren met nieuw gemaakt plastic. Financieel is recycling dus helemaal niet aantrekkelijk. Dat geldt overigens ook voor recycling van windmolenwieken. Daarbij is ook de gebruikelijke wijze van betaling (namelijk voordat de dienst geleverd is) in deze branche problematisch. Een aanbieder van afval heeft er zodoende geen zicht op of de verwerking ook daadwerkelijk plaatsvindt op de wijze waarvoor betaald is. Een kans voor criminele ondernemers, die veel geld kunnen vragen voor duurzame verwerking om het vervolgens goedkoop weg te werken.

Daarmee komen we nog even terug op het productimago dat goed is en in vier van de vijf voorbeelden de vraag in de onderzochte branches stuwt. Hoewel de handel er nog weinig onder gebukt lijkt te gaan, zien we toch in alle casuïstiek wel 'imago-smetjes'. We schrijven het bewust met '...' omdat het eigenlijk om zeer ernstige en schadelijke zaken gaat (we komen hierop terug onder het kopje 'Ontwrichtende effecten'. Opvallend is dat het gewicht dat hieraan gegeven wordt, lijkt te verschillen naarmate het verderop in de keten plaatsvindt en er meer belangen spelen.

Ook zien we dat ketens ondoorzichtiger worden voor buitenstaanders (waaronder onderzoekers) naarmate er meer schadelijke handel lijkt plaats te vinden. We zien dit bijvoorbeeld in de handel in tropisch hardhout uit de Amazone en Myanmarees teakhout, die beide grotendeels illegaal plaatsvindt. Deze handel kent een sjoemelcultuur, waarin eigen normen en waarden zijn gaan gelden in een welhaast 'gesloten' handelsgemeenschap. Omwegen in de handel en fraude met betrekking tot de herkomst en samenstelling zien we ook in de plastic afvalketen. En in de grondstoffenhandel voor windmolens zien we (na internationale druk) verlenging van de keten, waarbij schadelijke industrieën worden verplaatst naar landen met minder controle. Ergo: het heeft er alle schijn van dat er bewust een 'mist' wordt opgetrokken.

Branchekenmerken

Normen en handhaving

Omdat we het schadebeginsel als uitgangspunt hebben genomen in dit onderzoek hebben we in de gevalsstudies zowel stilgestaan bij de aanwezige *hard law* (rechtens afdwingbare wet- en regelgeving) als *soft law* (niet rechtens afdwingbaar) en de handhaving ervan.

Vergelijken we de casuïstiek op de normen en handhaving, dan herkennen we hierin een opvallend patroon (zij het in verschillende fases). *Soft law* normen ontwikkelen langzaam door naar *hard law* normen. Internationale ngo's en onderzoeksjournalistiek treden daarbij op als *moral entrepreneurs* en leveren zo een bijdrage aan de normstelling en handhaving. Daartegenover staat een (soms stevige) lobby vanuit de branches, die wetgeving juist proberen uit te stellen. Waar de maatschappelijke druk toeneemt, lijken zij hun heil vooral te zoeken in gedragscodes, certificering en keurmerken. De branches kunnen hiermee tevens marktvoordeel realiseren door het hart terug te winnen van de kritische consument. Uiteindelijk blijkt de markt echter het zelfreïnigende vermogen te ontberen en stelt de overheid de norm nog eens rechtens afdwingbaar vast. Frappant is vervolgens te bemerken dat ook overheden zelf – als puntje bij paaltje komt – moeite lijken te hebben met de eigen normstelling. Het schaadt namelijk een handel waar het land economisch veel baat bij heeft. Vervolgens krijgt de handhaving weinig prioriteit en blijft het, zoals geïnterviewden verwoordden 'slechts bij cosmetische wetgeving'. Daarnaast zijn er ook nog verschillen in normen tussen landen, waardoor

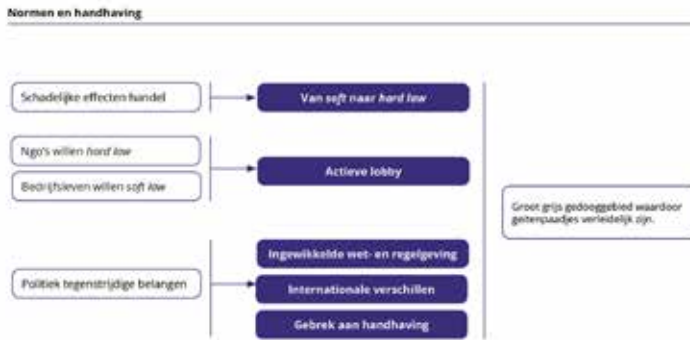
hetzelfde product op de ene plaats legaal kan zijn, maar verderop in de keten als illegaal wordt beschouwd.

Vergelijken we de normstellingsprocessen in de beschreven casuïstiek, dan lijkt deze het verst gevorderd in de houtketen. Er zijn inmiddels de nodige rechtens afdwingbare internationale normen. Dat betekent overigens niet dat ook alle betrokken landen het over deze normen eens zijn. Myanmar beschouwt haar teakhout niet als illegaal, terwijl Europa en de VS dat wel doen. Ook handhaving blijkt nog een weerbarstig thema. In de Amazone is het overgrote deel van de houtkap en ontbossing wel illegaal, maar werd onder het regime van president Bolsonaro nauwelijks gehandhaafd. Nu worden onder een nieuw politiek bewind de duimschroeven weer aangedraaid, maar ondertussen hebben georganiseerde misdaadgroepen (*narco penetration*) hun positie in de keten en in de regio wel versterkt. Ook aan onze kant van de keten is handhaving minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Zo stapte Greenpeace in 2017 naar de rechter, omdat zij vonden dat de handhaving van de Europese Houtwet onder de maat was, de rechter stelde hen in het gelijk.

Op papier doen we het goed als het gaat om plastic recycling. De norm is gesteld en de ernst van de situatie erkend. Zowel *hard law* als *soft law* is enige malen aangescherpt. Ze zijn echter zo complex dat de definitiestrijd doorgaat tot in de rechtszaal. Ook speelt er een belangenconflict. Hoewel bekend is dat er wereldwijd onvoldoende recyclingcapaciteit is en er veel gefraudeerd wordt met de export van plastic afval, blijft Europa er sterk bij gebaat. En Nederland speelt hierin, als logistieke draaischijf van zoveel ketens, een noemenswaardige rol. Die afvalberg moeten we ergens kwijt. Zelf hebben we de faciliteiten er onvoldoende voor en bovendien is het niet rendabel. Dat betekent niet dat we het steentje in de schoen niet voelen. Er zijn ook veel initiatieven aan de voorkant van de keten om de afvalberg in te dammen, waaronder het nodige aan steeds *harder* wordend *soft law*.

Ook in de avocadoteelt zien we hoe landsbelangen en commerciële belangen elkaar beter lijken te passen dan milieu- en mensenrechtenbelangen. Het normen- en beleidskader in Mexico stimuleerde de handel maar droeg ook bij aan ontbossing en in Chili aan waterschaarste. Internationaal neemt de druk op deze landen toe. En bedrijven in de keten worden opgeroepen internationaal maatschappelijk verantwoord te ondernemen (invo). De Nederlandse overheid bevestigt de norm nog eens, met het wetsvoorstel Verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen, waarin enkele *soft law* minimumeisen straks rechtens afdwingbaar worden.

De windsector is nog jong en heeft op dit moment nog de minste wet- en regelgeving. Toch zien we ook hier de regeldruk langzaam toenemen, met in Nederland als een van de eerste landen van Europa een stortverbod. Ook zien we in deze keten ngo's en onderzoeksjournalistiek als *moral entrepreneur* actief en de schadelijke winning van zeldzame aardmetalen onder de aandacht brengen.

Geopolitiek als extra verklarende factor uit de empirie

Bij het beschrijven van de casuïstiek ontdekten we een vierde verklarende variabele voor criminele verdringing, namelijk geopolitiek. Bij het overgrote deel van de casuïstiek zijn geopolitieke aspecten van belang. Klimaatverandering en milieuvervuiling zijn daarbij toch wel de voornaamste. Uit geopolitiek ontstaat internationale druk, het brengt (aanscherping van) normen met zich mee, waaraan nationale normen dienen te worden aangepast, en het boort ook nieuwe markten aan (zoals we zien als gevolg van de energietransitie). In voorgaande paragrafen bespraken we al hoe een grote vraag en regelgeving de kwetsbaarheid voor verdringing kunnen vergroten. We zouden kunnen zeggen dat geopolitiek een stimulerende factor is, naast de reeds genoemde marktontwikkelingen alsmede normen en handhaving.

Nieuwe normen die vanuit geopolitiek zijn ontstaan, worden niet automatisch ook gesteund in landen die erdoor geraakt zijn. Dat zien we duidelijk terug in de houtbranche. In Brazilië leeft bijvoorbeeld sterk het idee, zeker in de agrosector en ook onder militairen, dat de internationale gemeenschap wil heersen over de Amazone, ten koste van de soevereiniteit van het land. Ook de autoriteiten van Myanmar zien de zaken anders dan de internationale regelgeving bepaalt.

Criminele verdringing

Bij criminele verdringing worden deelprocessen van productieketens geheel of gedeeltelijk overgenomen of beïnvloed door criminelen en fraudeurs. We zien in de casuïstiek verschillende verschijningsvormen, waarbij zowel het zakenleven als de misdaad handig gebruikmaken van gelegenheden die economisch en juridisch geboden worden en de overheid geregeld de andere kant op kijkt (of zelfs actief bijdraagt). Georganiseerde misdaad, corporate crime, state crime en state-corporate crime komen allemaal voor. We kwamen zowel symbiotische als parasitaire relaties tegen, maar toch vooral symbiotisch, waarbij alle partijen voordeel halen uit de schadelijke handel.

Het hardste bewijs voor criminele verdringing vinden we in de zogenaamde 'fout hout'-ketens. Dat is niet verwonderlijk, aangezien hier de meeste en het langste druk uitgeoefend is door ngo's en onderzoeksjournalistiek. Ook hebben hier al meer opsporingsinspanningen op plaatsgevonden, wat de informatiepositie vergroot. De andere casuïstiek was nog vooral explorerend. Al vonden we ook daar zeker indicaties voor aanwezigheid van criminele verdringing, zoals ook rond andere producten uit de Amazone waar georganiseerde misdaad een groeiende invloed heeft verkregen, zoals de goudwinning, de landbouw en allerlei bedrijvigheid.³⁰⁵

Deze ketens van tropisch hardhout uit de Amazone en Myanmarees teakhout zijn doordrongen van criminaliteit, met zowel zeer vermogende zakelijke, statelijke als georganiseerde misdaadactoren. Een belangrijk verschil tussen de Amazone en Myanmar is dat Brazilië de overname en beïnvloeding van processen in de productieketen door criminelen erkent en problematiseert en Myanmar niet. De autoriteiten in Myanmar beschouwen de handel als legaal, in tegenstelling tot de internationale gemeenschap. De houtbranche maakt hiervan gebruik door met de autoriteiten op zoek te gaan naar manieren voor 'duurzame houtproductie', waardoor een semi-autonoom sociaal veld (Falk Moore, 1973) lijkt te ontstaan met een eigen normenkader. Dit geldt overigens ook voor de landbouwsector in de Braziliaanse Amazone, die ook eigen normen en waarden hebben.

Indicaties voor parasitaire overname en beïnvloeding van deelprocessen van de productieketen zien we ook in de Mexicaanse en Afrikaanse avocadohandel. Met name telers hebben het zwaar te verduren. In Mexico door afpersing, prijsbepaling en geweld, in Kenia en Zuid-Afrika door grootschalige diefstal en het illegaal op de markt brengen.

Indicaties voor symbiotische verdringing zien we in alle casuïstiek. En deze hoeft zeker niet minder schadelijk of lucratief te zijn. Eerder wezen we er ook op hoe staatsbelangen schadelijke processen in de keten in stand kunnen houden en zelfs faciliteren. Het biedt zeer schadelijke criminaliteit ruimte om te gaan woekeren. Bovendien is het goed

305 Een interessante indicator in de Amazone en Zuid-Amerika in het algemeen is de aanwezigheid van apotheken. Lokale mensen wezen een van de onderzoekers op het sterk groeiend aantal apotheken, wat zou samenhangen met de inkoop van bepaalde goederen en apparatuur, zoals voor laboratoria. Het Colombiaanse Cali-kartel stond er al om bekend dat het een drogisterijketen had. De inkoop van laboratoriumspullen is dan logisch.

te realiseren dat naast zakenlui ook georganiseerde misdaadgroepen aan diversificatie doen en zich bewegen in de legale handel.

Ontwrichtende effecten

Criminele verdringing van ketenprocessen kan gepaard gaan met ernstige ontwrichtende gevolgen op economisch, ecologisch, sociaal en normatief vlak.

Economisch is uiteraard de besmetting met criminaliteit en ernstige schade een overkoepeld thema in de casuïstiek. Met betrekking tot afval en de winning van zeldzame aardmetalen werd zelfs gesproken van afval- en neokolonialisme. Termen die passen bij *moral entrepreneurs* die aandacht vragen voor ernstige misstanden in de ketens en oproepen tot het pakken van de verantwoordelijkheid. Naast de besmetting van de ketens is er in veel gevallen ook sprake van oneerlijke concurrentie omdat de sjoemelroute nu eenmaal voordelen oplevert ten opzichte van de waardige route.

In de meeste casussen was ook sprake van ernstige ecologische schade. Schade aan het milieu door illegale houtkap en ontbossing, waterschaarste, plastic vervuiling en zwaar vervuulende mijnbouwactiviteiten.

Sociale schade kwamen we ook in de meeste ketens tegen. Ernstige aantasting van de leefomgeving in alle vijf casussen, landroof van inheemsen in de helft van de casuïstiek en ook erbarmelijke arbeidsomstandigheden in de helft.

De ergste vorm van normatieve schade betreft het ontstaan van semi-autonome velden met eigen normenkaders. Duidelijkste indicaties hiervoor treffen we aan in Myanmar en Mexico. Opgemerkt moet worden dat normen in alle casussen onder druk staan en steeds strenger worden. De internationale druk – gevoed door grote geopolitieke thema's – om verantwoord te ondernemen, wordt steeds groter en de noodzaak om dat rechtens afdwingbaar te regelen wordt steeds meer gevoeld. Dit is voor Nederland niet zonder gevolgen. In vrijwel alle casuïstiek heeft Nederland (ook mondiaal gezien) een belangrijke positie in de handelsketen. Vaak als doorvoerland, soms ook als bestemming. Met wetgeving alleen komen we niet meer weg, dat is slechts een cosmetische oplossing waar we vroeg of laat op aangesproken zullen worden. De volgende stap is handhaving en misschien zelfs herijking van bestaande structuren.

8.4 Conclusies samengevat

De verkenning van het begrip criminele verdringing heeft enkele waardevolle inzichten opgeleverd, zo bleek ook al uit de vorige paragrafen. We vatten hier de conclusies nog eens samen ter beantwoording van de onderzoeksvragen. Omdat die vragen reeds grotendeels werden beantwoord in vorige paragraaf, zij het impliciet, menen we in deze paragraaf af en toe terug te kunnen verwijzen en de conclusies samen te vatten. De laatste onderzoeksvraag met betrekking tot handelingsperspectief beantwoorden we in de slotparagraaf.

1. Wat is criminele verdringing en wat is het niet? Wie of wat wordt verdrongen? Hoe verhoudt het begrip criminele verdringing zich tot georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit?

We spreken van criminele verdringing wanneer deelprocessen van de productieketen geheel of gedeeltelijk worden overgenomen of beïnvloed door criminelen en fraudeurs. Onder productieketen (ook wel *supply chain*) verstaan we het economische proces van grondstof tot consument, waarbij een netwerk van organisaties, mensen en activiteiten betrokken is in verschillende deelprocessen (van productie tot afvalwerking en alle logistieke en financiële schakels hiertussen). Bij verdringing worden legale deelprocessen verdrongen door illegale. En daarmee worden organisaties en mensen uit de markt verdrongen die legaal en verantwoord ondernemen. We onderscheiden twee hoofdvormen van criminele verdringing: parasitaire en symbiotische (conform Bruinsma & Bovenkerk, 1996) die naast elkaar in de keten kunnen voorkomen en ook in elkaar kunnen overgaan. Georganiseerde misdaad, organisatiecriminaliteit en state-(corporate)-crime kunnen daarbij allemaal (en in samenhang) voorkomen. Er is niet altijd een harde scheidslijn tussen te trekken.

Symbiotische criminele verdringing	Parasitaire criminele verdringing
Meerdere partijen hebben voordeel	Alleen voordeel voor de overtreder
Overwegend bij marktproblemen	Overwegend bij lucratieve handel en goed imago
Bijv. vermenging, valsheid in geschrifte, verplaatsen of omleiden van deelprocessen	Bijv. afpersing, landroof, prijsdictatie, investerings- en beleggingsfraude, witwassen
<i>Organized crime, State-corporate-crime, Corporate crime</i>	

Niet alle criminaliteitsvormen in de keten duiden op verdringing. Zo troffen we in de windsector bijvoorbeeld kwetsbaarheid voor cybercrime aan. Hoewel de cyberattacks iets zeggen over de (geopolitieke en nationale) belangen bij de sector, gaat het hier niet over overname of beïnvloeding van de keten, maar om een aanval op de sector (of eigenlijk op de staat) met als (militair) doel sabotage en uitschakeling.

2. Hoe werken marktontwikkelingen en branchekenmerken de criminele verdringing in de hand?

Deze verkenning laat zien dat een specifieke context van ontwikkelingen in de markt en kenmerken van de branche criminele verdringing in de hand kunnen werken. In het bijzonder vallen de volgende elementen op, die door geopolitiek versterkt kunnen worden:

- a. Een (plotselinge) grote of explosieve vraag.
- b. Een mooi/exclusief imago.
- c. Een markt waar veel geld in omgaat.
- d. Of juist: een markt die niet/nauwelijks rendabel is.
- e. Ondoorzichtigheid in de keten.

Over het algemeen kunnen we stellen dat criminele verdringing gedijt in een context waarin illegaal ofwel onverantwoord ondernemen oplossingen biedt voor marktproblemen (a, d). In een dergelijk geval is er vaker sprake van symbiose, waarin meerdere actoren voordeel hebben bij 'creatief ondernemen'. Kritische vragen worden dan minder snel gesteld.

Wanneer er veel geld (c) omgaat in een markt met goed imago (b), is de kans groter dat er ook parasitaire criminele verdringing plaatsvindt, waarbij criminelen en fraudeurs een graantje meepikken van de lucratieve handel. Dit kan op vele manieren, denk aan afpersing, investeringsfraude en witwassen. Soms lijkt er bewust een mist opgetrokken te worden (e) in deelprocessen van de keten waar meer misstanden plaatsvinden.

3. Hoe werken wettelijke normen en handhaving de criminele verdringing in de hand?

Wettelijke normen werken verdringing in de hand wanneer deze nauwelijks gehandhaafd worden, terwijl de omstandigheden voor illegaal en onverantwoord ondernemerschap wel aanwezig zijn (zie vraag 2). Er gaat dan geen afschrikkende werking van de normen uit, schadelijke lucratieve handel wordt geen strobreed in de weg gelegd.

Ook complexe en internationaal tegenstrijdige regelgeving hebben een negatieve invloed op de pakkans en kunnen dus criminele verdringing in de hand werken. Complexe normen zijn niet alleen moeilijk na te leven, maar ook lastig te handhaven. Bewijsvoering is een complex en tijdrovend proces, definitiekwesties worden tot in de rechtszaal uitgespeeld en veroordeling vindt niet veel plaats. Internationaal tegenstrijdige regelgeving levert mazen in de wet op. Door ketenactiviteiten te verplaatsen – veelal ook echt fysiek – naar meest gunstige omstandigheden (en daar een rookgordijn omheen op te werken, en vooral weinig vragen te stellen; zie onder vraag 2) kunnen schadelijke gedragingen blijven bestaan. In een dergelijke omgeving gedijt een sjoemelcultuur wel.

Ondertussen zien we dat *soft law*, die aanzet tot *due diligence*, een steeds scherper randje krijgt en door ontwikkelt tot *hard law*. De ernstige gevolgen (zie vraag 5) van de schadelijke praktijken vereisen verdere normbevestiging. Dit is een eerste stap, maar zonder handhaving dus niet genoeg. Een intensievere strafrechtelijke aanpak, naast een bestuurlijke aanpak werkt normbevestigend. In de ketens waar criminele verdringing plaatsvindt en mensenrechten en milieu zwaar onder druk staan, heeft de politie haar kerntaak te vervullen, namelijk *beschermen, begrenzen en bekrachtigen*. In Nederland is het onderwerp milieu 'nog weinig sexy', maar de *carabinieri* in Italië³⁰⁶ nemen dit bijvoorbeeld heel serieus weten we uit directe waarneming. De inzet van 'stoere handhavers' draagt bij aan normstelling en getuigt van prioritering en erkenning van de problematiek. In onze beschouwing gaan we daarop verder in.

306 Zie ook hun website: Bescherming van bossen, milieu- en agrovoedingsproducten (<https://www.carabinieri.it/chi-siamo/oggi/organizzazione/tutela-forestale-ambientale-e-agroalimentare>).

4. Zijn er nog andere factoren waarmee criminele verdringing kan worden geduid of verklaard?

Buiten de hiervoor genoemde economische (markt en branche) en normatieve factoren spelen ook andere factoren een rol. Denk bijvoorbeeld aan onverantwoord of illegaal ondernemen als overlevingsmechanisme door bedrijven die het financieel zwaar hebben in de sector; aan georganiseerde misdaadgroepen die diversifiëren (aan kansenspreiding doen en hierbij gebruikmaken van gelegenheden in markt) en geopolitieke ontwikkelingen die de normen en economische context plots sterk kan veranderen. Op normatief vlak speelt ook criminaliteit als sociale constructie. Wat als onverantwoord en illegaal wordt beschouwd, is onderhevig aan verandering en plaats- en tijdgebonden. Dit zijn allemaal aspecten die invloed hebben op de context in de productieketen en daarmee op de kwetsbaarheid van deelprocessen voor criminele verdringing.

5. Welke gevolgen heeft de criminele verdringing? Welke gevolgen zijn terug te brengen tot oneerlijke concurrentie, tot sociale problematiek (onder andere arbeidsuitbuiting) en welke gevolgen zijn er voor het milieu?

Wanneer we kijken vanuit een breed schadebegrip, dan zien we meer ontwrichting dan wanneer we alleen naar strafbare feiten kijken. In de casuïstiek zagen we voorbeelden van ernstige economische, sociale, ecologische en normatieve gevolgen. Allereerst indicaties van zware georganiseerde misdaad in de keten, state-crime of state-corporate crime en organisatiecriminaliteit, waarbij verantwoord ondernemerschap in deelprocessen als de teelt en grondstoffenwinning, groothandel en export steeds meer onder druk komt te staan met oneerlijke concurrentie tot gevolg. Juist door deze oneerlijke concurrentie ontstaat er een marktpositie voor onverantwoorde, schadelijke activiteiten. We troffen ernstige sociale problematiek en mensenrechtenschendingen aan in alle ketens. Voorbeelden daarvan zijn landroof en geweld tegen inheemsen, lokale telers, bevolking en *moral entrepreneurs*; ernstige gezondheidsgevolgen voor arbeiders en hun familie en ernstige aantasting van de leefomgeving. Ook zagen we voorbeelden van ernstige ecologische schade: ontbossing, waterschaarste, ernstige milieuvervuiling die in sommige gevallen ook onomkeerbaar is. Grote belangen bij de handel staan een effectieve aanpak in de weg, met als risico dat normen niet bestendigd worden, maar een semi-autonoom veld ontstaat, waarin eigen normen – die tegemoetkomen aan de grote vraag – blijven bestaan (zie ook Falk Moore, 1973; Bervoets e.a., 2017).

8.5 Beschouwing: besmette ketens

Nederland is een welvarend land dat door de eeuwen heen altijd goed heeft kunnen verdienen aan de wereldhandel.³⁰⁷ De geografische ligging aan een delta van drie rivieren (Maas, Rijn en Schelde) maakte dit land bovendien uitermate geschikt als logistieke draaischijf voor de import, export en doorvoer naar het Europese achterland. Nederland stond langere tijd ook bekend als een tolerant land dat fungeerde als toevluchtsoord voor mensen voor wie elders het leven moeilijk was gemaakt. Of de tolerantie zo nu en dan raakte aan onverschilligheid laten we hier maar in het midden (vgl. Pleij, 2016). Er is wel veel voor te zeggen dat geld verdienen toen al maakte dat pragmatisme – gebracht als een nuchtere handelsgeest – het geregeld won van het idealisme. Handelsgeest vóór idealisme zien we ook vandaag de dag nog terug, zeker als we goed kijken naar de casuïstiek in dit onderzoek. Deze nadruk op de economische belangen maakte dat de diverse vormen van misdaad en ontwijking die we in deze studie hebben belicht de afgelopen jaren vaak minder of nauwelijks op de agenda van de opsporing en handhaving hebben gestaan. Er was vaak ook geen of weinig capaciteit voor, want er waren andere prioriteiten. De economische agenda domineerde en zaken als mensenrechten en ernstige milieuschade werden niet onbelangrijk geacht, maar legden het vaak genoeg af tegen handelsbelangen. Handel levert winst op, belastinginkomsten en zeker ook werkgelegenheid.

De schadelijke effecten van de internationale handel krijgen desalniettemin schoorvoetend (en op sommige dossiers met sprongen) meer publieke aandacht. Milieurampen, opwarming van de aarde en andere ernstige aantasting van de leefomgeving, ook in Nederland zoals rond Tata Steel en pfas, tasten simpelweg de leefomgeving en -kwaliteit aan. Bij Tata Steel zijn er meer ziekten, doden en luchtwegproblemen, vis uit de Westerschelde moet volgens de gezondheidsautoriteiten niet veel gegeten worden, en mensen kunnen vanwege pfas niet meer zwemmen rond Chemours, voormalig Dupont,³⁰⁸ in Dordrecht. Daarbij is onmiskenbaar sprake van een toegenomen druk op feitelijke ketenaansprakelijkheid, maatschappelijk verantwoord ondernemen, compliance bij ondernemen in het buitenland en dergelijke. Dat, in combinatie met feitenonderzoeken door ngo's en burgers. Ondernemers die zich begeven op het hellend vlak

307 1. Nederland heeft een hoge notering wat betreft het BNP per persoon. Het Nederlands BNP per hoofd, 49.000, is anderhalf keer het EU-gemiddelde (CBS 2022, 13 mei). Nederland was in 2022 daarmee vijfde in de EU, na Luxemburg (1), Ierland (2), Denemarken (3) en Zweden (4). Bulgarije staat onderaan, met 10.000 euro. Nederland is de vijfde economie van de EU, 6% bijdragend aan het BBP van de EU.

2. De inkomensongelijkheid in Nederland is gemiddeld in de context van OESO-landen. Inkomensongelijkheid wordt doorgaans aangegeven met het Gini coëfficiënt, die voor Nederland op 0.3 lag (en in de VS bijvoorbeeld op 0.4, dat wil zeggen grotere inkomensongelijkheid).

3. Nederland heeft een grote welvaartsongelijkheid, met andere woorden de welvaartskloof is groot. De OESO berekende dit in 2021 op basis van data van 2018. Van de OESO-landen heeft Nederland na de VS de grootste welvaartsongelijkheid (wealth inequality). De rijkste 10% van Nederland beschikt over meer dan 55% van de totale welvaart, waarmee Nederland de hoogste welvaartsongelijkheid heeft van de EU. Van de OESO-landen heeft Nederland hier de op een na hoogste score na de VS, oftewel de op een na hoogste welvaartsongelijkheid van de OESO-landen.

308 'Bedrijven als 3M en Chemours gebruikten miljoenen mensen als proefkonijnen' (<https://fd.nl/bedrijfsleven/1485408/bedrijven-als-3m-en-chemours-gebruikten-miljoenen-mensen-als-proefkonijnen>).

van 'schuin oversteken' tot collusie met zware criminelen en corruptie lopen de kans publiekelijk aan de schandpaal te worden genageld en juridisch te worden aangesproken op hun wangedrag. Dat maakt het thema 'verdringing' temeer relevant en in het mobiliseren van de eigen verantwoordelijkheid van branches voor maatschappelijk verantwoord ondernemen zeer bruikbaar.

Deze ontwikkelingen maken dat tegenwoordig de roep om het aanpakken van ecocide steeds luider wordt: een groeiend aantal landen overweegt ecocide strafbaar te stellen (The Guardian 2023, 26 augustus). Weinigen weten dat in het oorlogsrecht het vernielen van het milieu ten tijde van een oorlog wordt beschouwd als een oorlogsmisdaad.³⁰⁹ Over het moedwillig vernielen van milieu en leefomgeving in vreedstijd bestaat dergelijke wetgeving (nog) niet. Nu is er door de jaren heen ook wel heel erg veel veranderd. Waar zeventig jaar geleden nog een boek uitkwam van de Schotse wetenschapsjournalist Ritchie Calder (1954), waarin de mensheid moest worden beschermd tegen de gevaren van het oerwoud, daar is tegenwoordig internationaal draagvlak om regenwouden te redden van de ondergang en van economische uitputting door de mens. Calders boek *Gevecht met het Oerwoud* (*Man against the Jungle*) werd in die tijd gepubliceerd met steun van de Verenigde Naties. Inmiddels wordt illegaal hout, samen met illegale ontbossing, door UNEP en INTERPOL beschouwd als de grootste vorm van milieucriminaliteit in de wereld. Maar zoals eerder genoemd, dit is ook de vorm van milieucriminaliteit die het meeste aandacht heeft gekregen van ngo's, onderzoeksjournalisten en wetenschap. Niet uitgesloten kan worden dat er nog andere, ernstige vormen van milieucriminaliteit zijn, die minder aandacht kregen, waardoor er minder informatie beschikbaar is. Deze studie trachtte daartoe enige aanzetten te geven.

Hoopvol is de in deze studie waargenomen verschuiving van *soft law* naar *hard law*, vooral in de EU, mede onder invloed van de nu wezenlijk andere kijk op ernstige milieucriminaliteit en ook de schending van mensenrechten. Bedrijven doen wat zij doen en dat is omzet maken. Hoewel zij steeds vaker bescherming van milieu en mensenrechten nastreven en nadruk leggen op ketenverantwoordelijkheid, is (ook volgens hen soms) overheidsoptreden gewenst. 'Do good and do business' is een ambitie die erg lastig lijkt te realiseren. De markt kent immers onvoldoende prikkels om mens en milieu te beschermen. En de rekening en verantwoordelijkheid neerleggen bij de consument is onvoldoende en echt te veel gevraagd van het publiek. Overheidsoptreden, ook in de vorm van strafbaarstelling en (norm)handhaving kan wel voorzien in prikkels om ontwrichting tegen te gaan en te bestrijden. Daarvoor is het tevens van belang om anders te leren kijken en aandacht te hebben voor de minder traditionele vormen van ernstige misdaad. Recent heeft in Nederland de Dienst Landelijke Recherche van de Nationale Politie hiervan meer werk gemaakt.

Het anders leren kijken, bestaat wat ons betreft uit het ook kunnen waarnemen en acteren op een verschijnsel als criminele verdringing. Tijdens ons onderzoek is er verras-

309 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/kst-35690-4.html>, bezocht op 6 september 2023.

send veel aandacht geweest voor onze onderzoeksthema's, met name vanuit de hoek van de onderzoeksjournalistiek. Er is duidelijk meer aandacht voor deze problematiek vanuit deze hoek dan vanuit de wetenschap. De criminologie kan, met anders kijken en via creatievere invalshoeken, innoveren om beter aan te sluiten bij de nijpende veiligheidsvraagstukken rond natuur en milieu van vandaag de dag.

Het verder onderzoeken en operationaliseren van criminele verdringing is echter niet alleen van waarde voor de criminologie, maar kan ook de praktijk van de opsporing handvatten bieden. Hoewel we verwachten dat wegens het internationale karakter van de ketens de landelijke recherche hier meer boodschap aan zal hebben dan de politiemensen van het plaatselijke basisteam. Criminele verdringing gaat uiteindelijk om het uitbuiten en aantasten van internationale handelsketens. Meer en steviger handhaving is nodig. Denk aan de Italiaanse *carabinieri* die anno nu serieus werk maken van grensoverschrijdende woudcriminaliteit en door schade en schande weet dat maffiose organisaties baat hebben bij het met diversificatie aanboren van nieuwe markten. In Nederland was de ernstige milieucriminaliteit tot voor kort toch vooral het domein van de bijzondere opsporingsdiensten en het bestuursrecht in plaats van een reguliere politiedienst met het strafrecht in de hand.

8.6 Nieuwe vragen, richtingen en adviezen

De zesde en tevens laatste onderzoeksvraag is prescriptief en valt in twee delen uiteen:

1. *Voegt het begrip criminele verdringing wat toe aan wetenschap en opsporingspraktijk?*
2. *Welke inzichten en aanbevelingen alsmede welk handelingskader voor opsporing en vervolging (maar ook voor 'awareness' en preventie) levert deze studie op?*

In paragraaf 8.2 gaven we aan wat de (on)zin is van het begrip criminele verdringing. We zijn ervan overtuigd dat inzichten uit dit verkennende onderzoek kunnen bijdragen aan een beter inzicht in niet-traditionele georganiseerde criminaliteit (meer dan drugs). Het zorgt er hopelijk ook voor dat het thema – samen met de geopolitieke thema's die eraan gelieerd zijn – hoger op politiek-bestuurlijke agenda's komt en dat er dan constructief over kan worden gesproken. Het overnemen en beïnvloeden van legale ketenprocessen, bij wijze van het aanboren van nieuwe criminele markten (diversificatie), zijn niet nieuw: het behoort tot de natuurlijke habitat van de georganiseerde misdaad, maar is met de sterke focus op drugscriminaliteit toch wat uit het oog verloren. Door criminele verdringing van deelprocessen in de productieketen vanuit verschillende invalshoeken te benaderen, wordt zichtbaar welke onderliggende dynamieken schadelijke handel in stand houden en daaronder vallen naast activiteiten en belangen van criminelen en zakenlui ook die van overheden zelf. Corporate en state-corporate crime komen namelijk evengoed voor.

Wanneer belangrijke geopolitieke thema's als klimaatverandering en aantasting van milieu en mensenrechten ons ernst zijn, dan vraagt dat ook om een kritische interne blik en strategische aanpak waarin oog is voor alle aspecten van normstelling. Dat be-

tekent naast op opstellen van (weer nieuwe) wet- en regelgeving, vooral ook handhaving van bestaande normen en in sommige gevallen ook het herinrichten en uitvinden van onderliggende structuren.

Juist ook vanwege de sterk verweven belangen die de ideale context voor criminele verdringing in stand houden, is het belangrijk geen sectoren of ketens te criminaliseren, maar vooral kritisch te problematiseren. En daarbij is de nodige zelfreflectie van belang. De splinter in het oog van de andere partij is immers vaak sneller opgemerkt dan de balk in het eigen oog.

Beweging creëren en nieuwe vragen

Met dit onderzoek wilden we niet alleen (verkenkende) vragen beantwoorden, maar ook beweging creëren. We willen aandacht voor de ernstige ontwrichting van milieu en de leefomgeving. Maar we hebben evenzoveel aandacht voor de ontwrichting van de economie via de oneerlijke concurrentie.

Meestal wil je beweging creëren als je weet dat er iets vastzit. Echter: we hebben niet de indruk dat het dossier rondom de door ons genoemde ontwrichting geheel en al vastzit, integendeel. Uit dit onderzoek, maar ook op basis van het nieuws van vandaag de dag over bijvoorbeeld de vervolging van vervuilende bedrijven, kunnen we de conclusie trekken dat er meer dan ooit aandacht is voor misdaden tegen het milieu. Ook de doorsneeburger is er inmiddels wel van doordrongen dat er echt wezenlijk wat moet veranderen in de wereld – ook en juist in de wereldeconomie – om te voorkomen dat we de planeet onomkeerbaar uitputten. En anders heeft die burger er wel een opvatting over. Ook binnen de Nederlandse Nationale Politie is het besef er dat ernstige milieu-criminaliteit een plek verdient op de agenda, met daaraan gekoppeld de gewenste opsporingscapaciteit. Zie daartoe de aandacht die de landelijk portefeuillehouder³¹⁰ en het hoofd van de landelijke recherche voor deze onderwerpen vragen op sociale media en zie tevens het Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit uit 2021.

Voor de districten en basisteams zijn ontwrichting en misdaad in economische ketens mogelijk nog een ‘ver-van-mijn-bedshow’ wegens een meer lokale oriëntatie. Bij de wat meer landelijk werkende (bijzondere) opsporingsdiensten en researchteams is het een stuk vanzelfsprekender om met een internationale blik en vanuit geopolitiek naar criminaliteitsfenomenen te kijken. Kijk verder dan je geografische neus lang is, zou dan ook ons kernadvies zijn voor de hedendaagse misdaadbestrijding.

Dit onderzoek werpt in elk geval drie nieuwe vragen op. Allereerst de vraag hoe we criminele verdringing en daar uit voortkomende ontwrichting als criminologen en opsporingsdiensten beter in beeld kunnen krijgen. Op de tweede plaats hoe we deze criminele verdringing kunnen herkennen en kwantificeren. Daarbij zijn ook de wat meer kwalitatieve indicatoren belangrijk in een mogelijk vervolgonderzoek. En, ten derde: hoe kunnen we het verschijnsel nader specificeren en afbakenen?

310 <https://www.linkedin.com/feed/update/urn:li:activity:7102703031124676608/>, bezocht op 1 september 2023.

Handelingskader: adviezen voor de beroepspraktijk, het onderwijs en de wetenschap

Adviezen voor de beroepspraktijk:

Adviezen voor beleid, visie en organisatie:

- Op fundamenteel niveau moet er een *reframing* zijn van wat nu vaak nog als overtredingen en hooguit als (ernstig) onverantwoordelijk gedrag wordt gezien. Nodig is daarom een andere manier van kijken onder andere met het brede schadebegrip in plaats van de focus te leggen op het willens en wetens plegen van strafbare feiten. Maar zoals aangegeven, zien we ook in dat onder het strafrecht brengen van onverantwoordelijk en schadevol gedrag (*hard law*) ook een cruciaal element is.
- Er zit een stevig pijnpunt in handhaving/controle/toezichtsveld. Er is sprake van een zogenaamd *wicked problem*, een probleem dat moeilijk of onmogelijk oplosbaar is door een tekort aan kennis, een waardestrijd en een context van versnipperde verantwoordelijkheden, bevoegdheden en middelen. In de praktijk leidt een gedeelde verantwoordelijkheid dikwijls tot geen verantwoordelijkheid of in het andere uiterste geval een positie van macht, waarbij geen informatie wordt gedeeld. Prioritering en het aanwijzen van verantwoordelijken en het maken van afspraken over informatie-uitwisseling zijn cruciaal. De voornoemde pijnpunten in combinatie met ingewikkelde wet- en regelgeving maken dat strafzaken langdurig en complex zijn. Een dergelijk probleem vraagt om een doordachte (inter)nationale probleemgerichte aanpak. Een aanpak die zich uitstrekt over verschillende ministeries, uitvoeringsorganisaties, maar zeker ook het bedrijfsleven en ngo's. Een probleemgerichte aanpak die vele malen verdergaat dan prioritering bij politie en justitie en het vrijmaken van zittingscapaciteit bij de rechtbanken. Overigens kunnen rechterlijke uitspraken de norm bevestigen en bijdragen aan een 'straffenmoraal'.

Adviezen voor de (door)ontwikkelingen van analyse- en informatieproducten:

Een absolute voorwaarde voor een probleemgerichte aanpak is een verdiepende analyse, waarbij (inter)nationale kennis en informatie vanuit wetenschap, uitvoeringsorganisaties en ngo's bij elkaar wordt gebracht door informatiedeskundigen en analisten, waarbij ze op meer operationeel niveau nagaan welke overlap er (in netwerken en subjecten) bestaat tussen bijvoorbeeld afvalfraudeurs, drugsnetwerken om een scherper beeld te krijgen van de symbiose in netwerken en samenwerkingsverbanden. Hetzelfde kan ook op de andere thema's. Met betrekking tot beleggings- en investeringsfraude kan het nuttig zijn de 'groene' sectoren in de gaten te houden. Deze zijn voor investeerders populair vanwege het goede imago en tegelijk voor fraudeurs vanwege het vele geld dat erin omgaat. Om meer informatie en kennis (intel) op te doen is het tevens van belang te weten dat analyse kan bijdragen aan een probleemgerichte aanpak, waarbij gerichte opsporing en verstoring weer bij kunnen dragen aan het verbeteren van bestaande analyses. Daarbij zitten we dicht aan tegen het principe van informatiegestuurd politiewerk, (bij de krijgsmacht) Informatie Gestuurd Optreden (Bervoets, De Waard & Zoer, 2024) en de bij de overheid bekende programmatische aanpak, waarbij het in

het geval van nieuwe programma's gaat om een georganiseerde en structurele aanpak van een door de rijksoverheid gedefinieerd probleem.

Adviezen voor onderwijs:

- Verdiepende opleiding is nodig van (opsporings)ambtenaren op de Wet economische delicten, op inzicht in de achterliggende problematiek en kennis over de mogelijke handelingsperspectieven.
- Actief bijdragen aan het ontwikkelen van kennis, inzicht, wetgeving en het in de gaten houden van veranderende wetgeving ten behoeve van actueel cursusaanbod en onderwijs.

Adviezen voor wetenschap:

- Criminologen, beleidsmakers en politiemensen dienen op een andere manier te kijken naar georganiseerde misdaad en ernstige ontwrichting van milieu, leefomgeving en economie. Bijvoorbeeld door met een breed schadebegrip naar fenomenen, de impact op onze samenleving en de negatieve gevolgen voor de leefbaarheid te kijken en niet uitsluitend te kijken naar strafbaarheid.

Advies voor de wetgevende macht:

- Houd bij de totstandkoming van alle wet- en regelgeving (zeker op het gebied van milieu) ook nadrukkelijk rekening met het ontstaan van perverse prikkels. Niet alleen de vraag hoe er wordt gehandhaafd is relevant, maar ook de vraag: welke perverse prikkels kunnen ontstaan uit deze regelgeving en op welke manier kunnen criminelen hier misbruik van maken?

Advies voor het bedrijfsleven, brancheorganisaties en ngo's:

- Samenwerking met bedrijfsleven, brancheorganisaties en zeker ook ngo's zijn bij een programmatische aanpak van cruciaal belang. Voor die partijen geldt dat het voor hen ook (economische) kansen op moet kunnen leveren. Er zouden bijvoorbeeld bijeenkomsten georganiseerd kunnen worden, zoals bekend binnen de aanpak problematische jeugdgroepen, om met experts uit deze groepen te ontdekken welke mogelijkheden tot samenwerking zich aandienen, welke successen zijn te vinden en uit te dragen, waar ondernemingen behoefte aan hebben en op welke barrières zij stuiten. Deze experts kan gevraagd worden aan de hand van onderwerpen vooral zelf essentieel en praktijkgerichte vragen, discussiepunten en stellingen aan te dragen.³¹¹

311 De Jong 2015, 2016.

Bronnen

J. Albanese (2005). 'North American organised crime'. In M. Galeotti. *Global Crime Today. The Changing Face of Organised Crime*. Routledge.

H.A. Aldrich & H.D.A. Whetten (1981) *Organization-sets, Action-sets and Networks: Making the most out of Simplicity*, in: P.C. Nystrom & W.H. Starbuck (eds.): 385-408.

Associated Press (2022, 13 januari). Tarnished Gold: Illegal Amazon gold seeps into supply chains. Online: <https://apnews.com/article/business-environment-and-nature-brazil-sao-paulo-south-america-88796d9229f23a5479791f20f2517c23>.

AT5 (2023, 17 juni) Splinternieuw superjacht met helikopter op dek meert aan bij Sumatrakade. Online: <https://www.at5.nl/artikelen/221060/splinternieuw-superjacht-met-helikopter-op-dek-meert-aan-bij-sumatrakade>.

G. Barton & B. Bennett (2010). 'Forestry as Foreign Policy: Anglo-Siamese Relations and the Origins of Britain's Informal Empire in the Teak Forests of Northern Siam, 1883-1925'. *Itinerario*, 34(2), 65-86. doi:10.1017/S0165115310000355. Online: <https://www.cambridge.org/core/journals/itinerario/article/abs/forestry-as-foreign-policy-anglosiamese-relations-and-the-origins-of-britains-informal-empire-in-the-teak-forests-of-northern-siam-18831925/1BF1BC8DA28DC93BD-D9075817EE96CD5>.

H. Becker (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press of Glencoe.

J. Beckers (2017). *Tussen ideaal en werkelijkheid: een empirische studie naar de strafrechtelijke aanpak van organisatiecriminaliteit in Nederland*. Erasmus Universiteit.

J.K. Benson (1982) *A Framework for Policy Analysis*, in: D.L. Rogers & D.A. Whetten (eds.): 137-176.

E. Bervoets, M. Corsel, G. Fortuin, K. Kaal & M. van de Ven, (2021). *DOORBRAAK verzocht: Onderzoek naar kwetsbaarheden voor crimineel misbruik en (publiek-private) maatregelen in het beroepsgoederenvervoer over de weg*. Bureau Bervoets.

E. Bervoets, E. de Waard & S. Zoer (2024). 'Grenstoezicht en handhaving door de Koninklijke Marechaussee tijdens de coronapandemie: vijf krijgsmachtbrede lessen voor Informatie Gestuurd Optreden (IGO)', *Militaire Spectator*, 193 (10), 18-27.

L. Bisschop (2016). *Governance of the illegal trade in e-waste and tropical timber: case studies on transnational environmental crime*. Routledge.

T. Boekhout van Solinge, (2004). 'De handel in illegaal tropisch hardhout', in: M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelsers & T. Boekhout van Solinge (red.), *Discretie in het strafrecht*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 23-43. Online: https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/327296/De_handel_in_illegaal_tropisch_hardhout.pdf?sequence=1.

T. Boekhout van Solinge (2008a). 'Crime, Conflicts and Ecology in Africa', in: Ragnhild Sollund (red.) *Global Harms. Ecological crime and Speciesism*, New York: Nova Science Publishing, p. 13-34.

T. Boekhout van Solinge (2008b). 'The Land of the Orangutan and Bird of Paradise Under Threat', in: Ragnhild Sollund (red.), *Global Harms. Ecological crime and Speciesism*, New York: Nova Science Publishing, p. 51-70. Online: https://www.researchgate.net/publication/46702757_The_Land_of_the_Orangutan_and_Bird_of_Paradise_Under_Threat.pdf.

T. Boekhout van Solinge (2010a) 'Deforestation crimes and conflicts in the Amazon', *Critical Criminology* 2010 Vol. 18 4, p. 263-277.

T. Boekhout van Solinge (2010b). 'Equatorial Deforestation as a harmful practice and criminological issue', in: Rob White (ed.) (2010), *Global Environmental Harm. Criminological Perspectives*, Devon: Willan, p. 20-36.

T. Boekhout van Solinge (2011). 'Etnografie en criminologie in het tropisch regenwoud', *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 2011 (1) 0: 70-91.

T. Boekhout van Solinge (2012). 'Ontbossing en groene criminologie', *Justitiële Verkenningen* 2012 2: 9-28.

T. Boekhout van Solinge (2014a) 'Illegal Exploitation of Natural Resources', in: Letizia Paoli (ed.), *Oxford Handbook of Organized Crime*, New York: Oxford University Press, p. 500-528. Online: <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/321361>.

T. Boekhout van Solinge (2014b) 'Researching Illegal Logging and Deforestation', *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* (3) 2 35-48. Online: <https://www.crimejusticejournal.com/article/view/724>.

T. Boekhout van Solinge (2015) 'Deforestation in the Brazilian Amazon', in: R. Sivanpillai (ed.) *Biological and Environmental Hazards, Risks, and Disasters*, Hazards and Disasters Series, Elsevier, p. 373-395.

T. Boekhout van Solinge (2016) 'Ontbossing en criminaliteit in de Braziliaanse Amazone', *Cahiers Politiestudies* (38) 1 87-110.

T. Boekhout van Solinge, P. Zuidema, M. Vlam, P.O. Cerutti & Va. Emelin (2016) 'Organized Forest Crime. A Criminological Analysis with Suggestions from Timber Forensics', in: D. Kleinschmit, S. Mansourian, C. Wildburger & A. Purret (red.) *Illegal Logging and Related Timber Trade – Dimensions, Drivers, Impacts and Responses*. Vienna: IUFRO, p. 81-96.

T. Boekhout van Solinge (2018) Georganiseerde houtcriminaliteit in de Braziliaanse Amazone, *Tijdschrift voor criminologie* (60) 2 142-156. Online: https://www.researchgate.net/publication/326441946_Georganiseerde_houtcriminaliteit_in_de_Braziliaanse_Amazone.pdf.

T. Boekhout van Solinge (2020) 'The Amazon Rainforest: A Green Criminological Perspective', in: A. Brisman & N. South (red.) (2020) *Routledge International Handbook of Green Criminology*, Londen & New York: Routledge, p. 279-303.

T. Boekhout van Solinge (2022). 'Global Cocaine Flows, Geographical Displacement, and Crime Convergence'. In E.U. Savona, R.T. Guerette & A. Aziani (red.). *The Evolution of Illicit Flows: Displacement and Convergence among Transnational Crime*, Springer.

T. Boekhout van Solinge (2023). 'Handhaving van hout- en woudcriminaliteit'. *Opportun* 2, Voorwoord. Online: <https://magazines.openbaarministerie.nl/opportun/2023/02/voorwoord>.

M. den Boer, E. Bervoets & L. Hak, 'Preparing for Future Pandemic Policing'. *European Law Enforcement Research Bulletin*, no. SCE 5, Oct. 2021, p. tbd, Online: <https://bulletin.cepol.europa.eu/index.php/bulletin/article/view/491>.

P. Boomgaard (1997a) 'Ten geleide: Mens en natuur in Indonesië. Een ecologische geschiedenis 1500-heden', *Spiegel historiael* 32, nr. 10/11, 414-417.

P. Boomgaard (1997b) 'Gevolgen van de introductie van nieuwe landbouwgewassen', *Spiegel historiael* 32, nr. 10/11, 415-423.

P. Boomgaard (1992) 'Forest Management and Exploitation in Colonial Java, 1677-1897'. *Forest & Conservation History* 36 1 (januari 1992): 4-14. Online: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdf/10.2307/3983978>; tevens gepubliceerd in Helen Wheatley (red.) (1997) *Agriculture, Resource Exploitation and Environmental Change*, online: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315263113/agriculture-resource-exploitation-environmental-change-helen-wheatley>.

F. Bovenkerk (1992). *Hedendaags kwaad: criminologische opstellen*. Meulenhoff.

Brand, Hanno & Leos Müller (red.) (2007). *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea- and Baltic Region in the Late Middle Ages and Early Modern Period - The dynamics of economic culture in the North Sea and Baltic Region (c. 1250-1700)*. Hilversum: Verloren. Online: [The_Dynamics_of_Economic_Culture_in_the_North_Sea-.pdf](#).

C. Brants (2016). 'De sociale constructie van criminaliteit'. In: M. Boone, Ch. Brants & R. Kool (red.), *Criminologie en strafrecht*. Den Haag: Boom.

Brasil de Fato (2019, 16 september). Amazônia em chamas: 90% da madeira exportada é ilegal, diz Polícia Federal Online: <https://www.brasildefato.com.br/2019/09/16/amazonia-em-chamas-90-da-madeira-exportada-sao-ilegais-diz-policia-federal>.

A. van Bruggen, M. Zonneveld & M. Zijp (2020). *De circulaire kunststofketen: wat zijn de knelpunten?* RIVM. <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2020-05/Artikel%20knelpuntenanalyse%20kunststoffenmagazine.pdf>.

G. Bruinsma (1996). 'Georganiseerde misdaad en legale economische sectoren', in: Frank Bovenkerk (red.) *De georganiseerde criminaliteit in Nederland. Het criminologisch onderzoek voor de parlementaire enquêtecommissie ter discussie*. Gouda Quint.

D. van Brusselen, T. Kayembe-Kitenge & S. Mbuyi-Musanzayi et al., (2020). 'Metal mining and birth defects: a case-control study in Lubumbashi, Democratic Republic of the Congo'. *The Lancet Planetary Health*, 4(4), e158-e167. [https://doi.org/10.1016/s2542-5196\(20\)30059-0](https://doi.org/10.1016/s2542-5196(20)30059-0).

R. Calder (1954), *Gevecht met het Oerwoud* (Men against the Jungle), Arnhem: Van Loghum Slaterus.

CBS (2022, 15 mei). *Nederlands bbp per inwoner anderhalf keer EU-gemiddelde*. CBS. Online: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/19/nederlands-bbp-per-inwoner-anderhalf-keer-eu-gemiddelde>.

L.Y. Calderón, K. Heinle, R.E. Kuckertz, O.R. Ferreira & D.A. Shirk (2020). 'Organized crime and violence in Mexico: 2020 special report'. *Justice in Mexico*, University of San Diego. Online: <https://justiceinmexico.org/wp-content/uploads/2020/07/OCVM-2020.pdf>.

S. Caneppele, M. Riccardi & P. Standridge (2013). 'Green energy and black economy: mafia investments in the wind power sector in Italy'. *Crime Law and Social Change*, 59(3), 319-339. Online: <https://doi.org/10.1007/s10611-013-9418-1>.

CBS (2021). *Hoeveel landbouwdieren telt ons land?* Online: <https://longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2021/hoeveel-landbouwdieren-telt-ons-land/>.

CBS (2022, 2 maart). *Meer sojabonen uit Brazilië in 2021 ondanks forse prijsstijgingen*. Online: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/09/meer-sojabonen-uit-brazilië-in-2021-ondanks-forse-prijsstijging>.

V. Comolli (2021), *Plastic for Profit: tracing illicit plastic waste flows, supply chains and actors*, Global Initiative GITOC-Plastic-for-Profit.pdf (<https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/10/GITOC-Plastic-for-Profit.pdf>).

D. Cornish & R.V. Clark (red.) (1986). *The Reasoning Criminal*. New York: Springer.

A.D. Cuarón, M. Diaz Ávila (2023). *Avocado Environmental Impact Study Mexico. Final Report*. SACB: Commissioned by The Embassy of the Kingdom of The Netherlands in Mexico.

J. Dickie (2004). *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*. Hodder & Stoughton.

Die Zeit (2022, 18 mei). Soybean Farming in Brazil: From the Rainforest to the Trough (German) | Rainforest Journalism Fund (<https://rainforestjournalismfund.org/stories/soybean-farming-brazil-rainforest-trough-german>).

J.J.M. van Dijk, H.I. Sagel & L.G. Toornvliet (2006). *Actuele criminologie*. Sdu.

A. Dimico, A. Isopi & O. Olsson (2017). 'Origins of the sicilian mafia: The market for lemons'. *The Journal of Economic History*, 77(4), 1083-1115.

C. Deiana & A. Geraci (2021). 'Are wind turbines a mafia windfall? The unintended consequences of green incentives'. *Regional Science and Urban Economics*, 89, 103691. Online: <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2021.103691>.

Duurzaam ondernemen (2006, 20 juni). *Houtimporteurs tonen gebrek aan maatschappelijk verantwoord ondernemerschap*. Online: <https://www.duurzaam-ondernemen.nl/houtimporteurs-tonen-gebrek-aan-maatschappelijk-verantwoord-ondernemerschap/>.

P.C. van Duyne, K. von Lampe & N. Passas (Eds.). (2002). *Upperworld and underworld in cross-border crime*. Wolf Legal Publishers.

EEAS – European External Action Service (2022, 21 februari). *Myanmar/Burma: EU imposes restrictive measures on 22 individuals and 4 entities in fourth round of sanctions*. Online: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/21/myanmar-burma-eu-imposes-restrictive-measures-on-22-individuals-and-4-entities-in-fourth-round-of-sanctions/>. Persbericht van de Raad van de EU.

Een vandaag (2023, 6 maart). *Heeft Nederland de meeste landbouwdieren ter wereld, zoals Jesse Klaver beweert?* Online: <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/heeft-nederland-de-meeste-landbouwdieren-ter-wereld-zoals-jesse-klaver-beweert-dit-is-hoe-het-zit/>.

EIA (2017, 1 november). *Major Dutch timber company found in breach of European Timber Regulation*. Online: <https://eia-international.org/press-releases/major-dutch-timber-company-found-breach-european-timber-regulation>.

EIA (2020, 28 mei). *The Croatian Connection Exposed*. Online: <https://eia-international.org/report/the-croatian-connection-exposed/>.

EIA (2021, 28 juni). *Myanmar's tainted timber and the military coup*. Londen: EIA. Online: <https://eia-international.org/forests/myanmars-tainted-timber-and-the-military-coup/>. *State of Corruption. The top-level conspiracy behind the global trade in Myanmar's stolen teak*. Online: <https://eia-international.org/wp-content/uploads/EIA-report-State-of-Corruption.pdf>.

Y. Eski (2021). *Van Verhalen naar Verbalen: Een verkennende studie naar de aanpak van ondermijnende drugscriminaliteit in het Noordzeekanaalgebied en de haven van Amsterdam* (NZKG). Sdu Uitgevers.

EU monitor (2006) *Verordening 2006/817 - Verlenging van de beperkende maatregelen tegen Birma/Myanmar*. Online: <https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j9vvik-7m1c3gyxp/vitgbgik5iz4>.

Het Financieele Dagblad (2020, 15 oktober). *Koninklijke Boogaerdt in de clinch over import teakhout*. Online: <https://fd.nl/achtergrond/1359216/koninklijke-boogaerdt-in-de-clinch-over-import-teakhout-myanmar>.

Folha de S.Paulo (2023, 23 januari) *Federal Police Points to Suspect of Leading Illegal Fishing as Ordering The Murders of Bruno and Dom*. Online: <https://www1.folha.uol.com.br/internacional/en/brazil/2023/01/federal-police-points-to-suspect-of-leading-illegal-fishing-as-ordering-the-murders-of-bruno-and-dom.shtml>.

Foreign Affairs (2023, 6 augustus): How Cocaine Is Destroying the Amazon (https://foreignpolicy.com/2023/08/06/amazon-drugs-coca-cocaine-deforestation-environment-biodiversity-climate-change-criminal-brazil-peru-colombia-bolivia-lula-logging/?tpcc=recirc_latest062921).

A.I. Fraser (1998) 'Social, economic and political aspects of forest clearance and land use planning in Indonesia', in: Bernard K. Maloney (red.) (1998), *Human Activities and the Tropical Rainforest. Past, Present and Possible Future*, Dordrecht: Kluwer, p. 133-150.

D. Friedrichs (2004) *Trusted Criminals. White Collar Crime in Contemporary Society*, Belmont: Wadsworth.

S.V. de Freitas Netto, M.F.F. Sobral & A.R.B. Ribeiro et al. (2020) 'Concepts and forms of greenwashing: a systematic review'. *Environ Sci Eur* 32, 19. Online: <https://doi.org/10.1186/s12302-020-0300-3>.

M. Fuch & W.J. Simons (1975) *Nou hoor je het eens van een ander. Buitenlanders over Amsterdam*, Den Haag: Kruseman's.

Global Witness (2003). *A Conflict of Interest. The uncertain future of Burma's forest*. A briefing document by Global Witness. Londen: Global Witness.

Globo (2020, 25 oktober). Porque tem tanto gado na Amazônia? Online: <https://g1.globo.com/economia/agronegocios/noticia/2020/10/25/por-que-tem-tanto-gado-na-amazonia.ghtml>.

B.M. Gough (1988) 'Forest and Sea Power. A Vancouver island economy', 1778-1875. *Journal of Forest History*, 32 3: 117-124.

P. Green & P. Ward (2004) *State Crime. Governments, Violence and Corruption*, Londen: Pluto Press.

Greenpeace (2015, 9 september). *Greenpeace roept Dijksma op overtredders te straffen*. Online: <https://www.greenpeace.org/nl/natuur/5561/fout-hout-bij-nederlandse-bedrijven/>.

J.S. Herrera & C.B. Martinez-Alvarez (2022). 'Diversifying violence: mining, export-agriculture, and criminal governance in Mexico.' *World Development*, 151, 105769. Online: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105769>.

Houtwereld (2004, 23 september). 'Teakfonden komen onder toezicht'. *Houtwereld* 18, jaargang 57.

Houtwereld (2017, juni) Cees Boogaerdt en Harry Gras geridderd. Online: <https://www.houtwereld.nl/houtnieuws/cees-boogaerdt-en-harry-gras-geridderd/>.

Houtwereld (2020, 20 november). *Handelaren oneens met de NVWA*. Online: HTW_14-2020_LR-PDF-22-25.pdf (houtwereld.nl).

W. Huisman & E. Kleemans (2017). 'Organisatiecriminaliteit, georganiseerde criminaliteit en Ondernijning'. In R. Staring et al. (red.) *Over de muren van het stilzwijgen*. Liber amicorum Henk van de Bunt, Den Haag: Koninklijke Boom.

W. Huisman (2009). 'Kredietcrisis en organisatiecriminaliteit: vier mogelijke relaties'. *Justitiële Verkenningen*, 35(6), 26-42.

W. Huisman (2010). *Business as usual? De betrokkenheid van ondernemingen bij internationale misdrijven*. Den Haag: Eleven.

W. Huisman & A. Beukelman (2007). *Invloeden op regelnaleving door bedrijven. Inzichten uit wetenschappelijk onderzoek*.

S. Hulme, E. Disley & E.L. Blonds (2021), 'Mapping the risk of serious and organized crime infiltrating legitimate businesses', European Commission, Migration and Home Affairs. Online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ab3534a2-87a0-11eb-ac4c-01aa75ed71a1/language-nl>.

Interpol & UNEP (2016). The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources, peace, development and security. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/7662>.

Interpol (2020). *Strategic Analysis Report. Emerging Criminal trends in the global plastic waste market since January 2018*. Online: https://www.interpol.int/content/download/15587/file/INTERPOL%20Report%20_criminal%20trends-plastic%20waste.pdf.

Interpol (2020, 14 december). *Forestry crime: targeting the most lucrative of environmental crimes*. Online: <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2020/Forestry-crime-targeting-the-most-lucrative-of-environmental-crimes>.

Interpol (2022). *Strategic Report. The Nexus between Organized Crime and Pollution Crime*. Vervuilingscriminaliteit (interpol.int).

IUFRO (2016). *Illegal Logging and Related Timber Trade - Dimensions, Drivers, Impacts and Responses. A Global Scientific Rapid Response Assessment Report*. International Union of Forest Research Organizations (IUFRO).

M. Janssoone (2016). 'Fiscale fraude als industrie'. *Criminele organisaties en organisatiecriminaliteit* (CPS 2016-2, nr. 39), 39, 3933.

J.D. de Jong (27 nov 2015, 11 mrt 2016). *De Denktank. Betrekken van het bedrijfsleven*. Ministerie van Veiligheid en Justitie. Portefeuille Integrale aanpak Kindermishandeling en Jeugdgroepen.

A. Kaloyanides (2020). 'Buddhist Teak and British Rifles: Religious Economics in Burma's Last Kingdom'. *Journal of Burma Studies* 24 1, June 2020, 1-36. Online: <https://muse.jhu.edu/pub/5/article/755002/pdf>.

D. Kleinschmit, S. Mansourian, C. Wildburger & A. Purret (red.) (2016) *Illegal Logging and Related Timber Trade – Dimensions, Drivers, Impacts and Responses*, Wenen: IUFRO. Online: <https://www.iufro.org/science/science-policy/gfep-initiative/panel-on-illegal-timber-trade/>.

E. Klijn (2022). 'Democratische legitimiteit in de netwerksamenleving'. In J.G. et al. (red.), *Rechtsvorming in een hypercomplexe samenleving: Bundel n.a.v. Staatsrechtconferentie 2022* (Tilburg University), p. 201-232.

J. Koppejan (2022). *Van alles is weer waardeloos. Ook de bestuurskunde?* Afscheidsrede. Erasmus School of Social and Behavioural Sciences (ESSB).

M.H.C Kromhout, J.P. van der Leun & H. Wubs (2010), 'Working in the shade: Irregular Migrant Workers in the Netherlands'. In: M. Shechory, S. Ben-David & D. Soen (red.) *Who pays the price? Foreign workers, society, crime and the law*. Nova Science Publishers. 241-254.

E.W. Kruisbergen, H.G. van de Bunt & E.R. Kleemans, (2012), *Georganiseerde criminaliteit in Nederland*. Vierde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Misdaad. Meppel, Boom Lemma uitgevers.

H.H. Kuiper & S.F.G. Teunisse (2000) *PIE-rapportenreeks 38 Scheepsbouw*. Amsterdam: stichting Service- en Adviesbureau Industrieel Erfgoed Nederland (Stabien). Online: pie_rapport_38_scheepsbouw.pdf (industrieel-erfgoed.nl), p. 1-3.

E.O. Laumann & D. Knokke (1987) *The Organizational State: Social Choice in National Policy Domains*, Wisconsin: University of Wisconsin Press.

S. Levine & P.E. White (1961) 'Exchange as a Conceptual Framework for the Study of Interorganizational Relationships', in: *Administrative Science Quarterly*, 5: 583-601.

S. Luthi & T. Prassler (2011). 'Analyzing policy support instruments and regulatory risk factors for wind energy deployment – a developers' perspective'. *Energy Policy*, 39, 4876-4892.

L. MacGirr (2017). 'Alcohol Prohibition in the United States, 1920-1933'. In: E. Savona et al. *Dual Markets. Comparative Approaches to Regulation*. Springer, p. 207-220.

B. Magaloni, G. Robles, A.M. Matanock, A. Diaz-Cayeros & V. Romero (2020). 'Living in Fear: the Dynamics of extortion in Mexico's Drug War'. *Comparative Political Studies*, 53(7), 1124-1174. Online: <https://doi.org/10.1177/0010414019879958>.

Y. Malhi, J.T. Roberts, R.A. Betts, T.J. Killeen, W. Li & C.A. Nobre (2008) 'Climate Change, Deforestation, and the Fate of the Amazon', *Science* 319 5860: 169-192.

F.T. Martens (1986), 'Organized crime control. The limits of government intervention.' In: *Journal of Criminal Justice*, jrg. 14, p. 239-247.

S. Mehlbaum (2018). 'Hier zit een luchtje aan. Over het wegwerken van afvalstoffen door co-vergisting'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 60(2).

S. Mehlbaum, K. van den Akker, A. Verweij & A. Wester (2021). *Zuiver op de graat: over de betrokkenheid van de visserij bij maritieme drugsmokkel*. Politie en Wetenschap.

R. Michalowski & R. Kramer (eds.) (2006), *State Corporate Crime: Wrongdoing at the Intersection of Business and Government*, London: Rutgers University Press.

Milieudefensie (2023, 6 januari). *Zo krijgen we illegaal gekapt hout de wereld uit*. Online: <https://milieudefensie.nl/actueel/zo-krijgen-we-illegaal-gekapt-hout-de-wereld-uit>.

Mongabay (2017, 2 november). *Major Dutch company found guilty of dealing in illegal teak*. Online: <https://news.mongabay.com/2017/11/major-dutch-timber-company-found-guilty-of-dealing-in-illegal-teak/>.

S.F. Moore (1973) 'Law and Social Change: The Semi-Autonomous Social Fields as an Appropriate Subject of Study'. *Law & Society Review* 7 4: 719-746. Online: <https://www.jstor.org/stable/3052967>.

E.A. Nadelmann (1990) 'Global prohibition regimes: the evolution of norms in international society'. *International Organisation* 44 4: 479-526. Online: https://www.researchgate.net/publication/46544997_Global_Prohibition_Regimes_The_Evolution_of_Norms_in_International_Society.pdf.

Nath, Vice Adm Rajeshwer (2021, 19 maart). 'History of Shipbuilding in India'. *Indian Defence Review* 36 1. Januari-Maart. Online: <http://www.indiandefencereview.com/news/history-of-shipbuilding-in-india/>.

National Army Museum (z.d.), Verenigd Koninkrijk, online: <https://www.nam.ac.uk/explore/first-burma-war>; Second Burma War | National Army Museum, online: <https://www.nam.ac.uk/explore/second-burma-war>.

Nationale Politie. (2021). *Dreigingsbeeld Milieu Politie* (2021). Nationale Politie.

H. Nelen, K. van Wingerde, L. Bisschop & R. Moerland (2022) *Koers bepalen. Over de lessen van de versterking aanpak georganiseerde drugscriminaliteit*, Den Haag: Boom criminologie.

C. Nellemann, R. Henriksen, P. Raxter, N. Ash & E. Mrema (Eds). 2014. *The Environmental Crime Crisis – Threats to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources*. A UNEP Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi and Arenda. Online: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-crime-crisis-threats-sustainable-development-illegal-exploitation>.

R. Neve (red) (2021). *Dreigingsbeeld Milieucriminaliteit*. Nationale Politie (DLIO).

R. Neve (2013). *Geglobaliseerde afvalcriminaliteit. Illegale praktijken in de afvalstromen naar Afrika en China*. Verslag van een onderzoek voor het Nationaal dreigingsbeeld 2012.

T. Newburn (2013). *Criminology*. New York: Routledge.

Nieuwscheckers 2019 (29 mei). 'Heeft Nederland de hoogste veedichtheid ter wereld? Dat hangt af van de berekening'. Online: <https://nieuwscheckers.nl/heeft-nederland-de-hoogste-veedichtheid-ter-wereld-dat-hangt-af-van-de-berekening/>.

A.D. Nobre (2014) *The Future Climate of Amazonia. Scientific Assessment Report*, Articulation Regional Amazonica (ARA), Sao José dos Campos. Online: http://www.ccst.inpe.br/wpcontent/uploads/2014/11/The_Future_Climate_of_Amazonia_Report.pdf.

NOS Nieuws (2020, 21 februari). 'Wapenhandelaar Kouwenhoven niet uitgeleverd aan Nederland'. Online: <https://nos.nl/artikel/2323960-wapenhandelaar-kouwenhoven-niet-uitgeleverd-aan-nederland>.

NOS Nieuws (2021, 24 maart). 'Of jouw tuinset of jacht van fout hout is kom je waarschijnlijk niet te weten'. Online: <https://nos.nl/artikel/2373976-of-jouw-tuinset-of-jacht-van-fout-hout-is-kom-je-waarschijnlijk-niet-te-weten>.

NOS Nieuws (2023, 28 juli). 'Aung San Suu Kyi onverwachts verplaatst van gevangenis naar appartement'. Online: <https://nos.nl/artikel/2484551-aung-san-suu-kyi-onverwachts-verplaatst-van-gevangenis-naar-appartement>.

NRC (2023, 2 juni). 'Zo belandt fout Braziliaans rundvlees toch op een Nederlands bord' (<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/06/02/zo-belandt-fout-braziliaans-rundvlees-toch-op-een-nederlands-bord-a4166164>).

NRC (2023, 22 juni). "Buurtpreventie" door inheemse bosbeschermers om het Amazonewoud te redden (<https://www.nrc.nl/nieuws/2023/06/22/buurtpreventie-door-inheemse-bosbeschermers-om-het-amazonewoud-te-redden-a4167909>).

NRC (2023, 1 maart). 'Hoe teakhout uit Myanmar illegaal bij Nederlandse superjachtbouwers belandt'. Online: <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/03/01/hoe-teakhout-uit-myanmar-illegaal-bij-nederlandse-superjachtbouwers-belandt-a4158351>.

J. Ovington (1929) *A Voyage to Surat in the Year 1689*. Londen: Oxford University Press. Online: (https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.79805/2015.79805.A-Voyage-To-Surat-In-The-Year-1689_djvu.txt). Geraadpleegd 20 augustus.

F. Pearce & L. Snider (red.) (1995) *Corporate Crime: Contemporary Debates*, Toronto: University of Toronto Press.

R. Peña Gonzalez (2020). *Order and Crime: Criminal groups' political legitimacy in Michoacan and Sicily*. Leiden University Repository. Online: <https://hdl.handle.net/1887/85513>.

O. Petintseva & M. Althoff (2020). 'Het verhaal van/in de narratieve criminologie'. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, (3), 3-13.

H. Pleij (2016). *Moet kunnen: op zoek naar een Nederlandse identiteit*. Promotheus.

Politie (2012). *Waakzaam tussen wijk en wereld*, Nationaal Intelligence Model Sturen op en met informatie Strategische beleidsgroep intelligence.

Raad van de EU (2021, 21 juni), 'Myanmar/Burma: third round of EU sanctions over the military coup and subsequent repression', perbericht. Online: (<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/21/myanmar-burma-third-round-of-eu-sanctions-over-the-military-coup-and-subsequent-repression/>).

RTL Nieuws (2020, 9 oktober) 'Marteling of niet: inheemse leider Dadá blijft regenwoud Brazilië beschermen'. Online: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/buitenland/artikel/5338451/stamhoofd-dada-borari-bescherm-braziliaanse-amazone-tegen>.

RTL Nieuws (2023a, 29 juli). 'Fout hout uit Myanmar op Groene Draeck, het schip van prinses Beatrix'. Online: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5396086/teakhout-uit-myanmar-illegaal-geimporteerd-komt-op-groene-draeck>.

RTL Nieuws (2023b, 29 juli). 'Inkoopregels Rijk mogelijk geschonden bij renovatie Groene Draeck'. Online: <https://www.rtl.nl/rtl-nieuws/artikel/5398818/onderzoek-naar-herkomst-hout-groene-draeck-van-prinses-beatrix>.

RTL Nieuws (2023a, 29 juli). 'Fout hout uit Myanmar op Groene Draeck, het schip van prinses Beatrix'. Online: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5396086/teakhout-uit-myanmar-illegaal-geimporteerd-komt-op-groene-draeck>.

RTL Nieuws (2023b, 29 juli). 'Inkoopregels Rijk mogelijk geschonden bij renovatie Groene Draeck'. Online: <https://www.rtl.nl/rtl-nieuws/artikel/5398818/onderzoek-naar-herkomst-hout-groene-draeck-van-prinses-beatrix>.

V. Rugierro (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe: Offers that Can't Be Refused*. Dartmouth Pub Co.

V. Rugierro & N. South (2012). 'Green Criminology and Crimes of the Economy: Theory, Research and Praxis', *Critical Crime* 21, 359-373 (2013). Online: <https://doi.org/10.1007/s10612-013-9191-6>.

V. Rugierro, M. Dillon & J. Reid (2015). *The Crimes of the Economy. A criminological analysis of economic thought*. Taylor & Francis Ltd.

Quote (2021, 2 november) 'Oranje boven! Zo vermogend is de koninklijke familie anno 2021'. Online: <https://www.quotenet.nl/quote-500/a38120355/oranje-boven-zo-vermogend-is-de-koninklijke-familie-anno-2021/>.

C. Sampó & V. Troncoso (2022) 'Cocaine trafficking from non-traditional ports: examining the cases of Argentina, Chile and Uruguay', *Trends in Organized Crime*. Online: <https://doi.org/10.1007/s12117-021-09441-y>.

F. Seymour (2018), *Deforestation is Accelerating, Despite Mounting Efforts to Protect Tropical Forests. What Are We Doing Wrong?*, Blog of Global Forest Watch, 27 June 2018. Online: <https://blog.globalforestwatch.org/data/deforestation-is-accelerating-despite-mounting-efforts-to-protect-tropical-forests-what-are-we-doing-wrong>.

Sonter et al. (2017). 'Mining drives extensive deforestation in the Brazilian Amazon', *Nature Communications* 8: 1013, DOI: 10.1038/s41467-017-00557-w. Online: https://www.nature.com/articles/s41467-017-00557-w.epdf?author_access_token=0zkGG-fo8nzKvZWR59YoKx9RgN0jAjWeI9jnR3ZoTv0PxaSsLyPxdt4mBwruCI-zKNSYm-akEL7-BIIhZoszC4NGVL1IpcmV2RkLUYJgNP4lRqWM00zX-zXW1-y1dN5khtJb0ABGc8EEUkJENz9j4ETwA%3D%3D.

N. South 1998. 'A green field for criminology? A proposal for a perspective'. *Theoretical Criminology* 2: 211-233.

N. South, A. Brisman & P. Beirne (2013). 'A guide to a green criminology'. *Routledge international handbook of green criminology*, 27-42.

T. Spapens (2012). *Netwerken op niveau: Criminele micro-, meso- en macronetwerken*, Rede uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de criminologie aan de Universiteit van Tilburg op 28 september 2012.

De Standaard (2023, 3 juni). 'Conflict soja. Ook voor Belgische kaas en hamburgers wordt regenwoud gekapt'. Online: <https://www.standaard.be/conflictsoja/amazone>.

R. Staring, L. Bisschop, R. Roks, E. Brein & H. van de Bunt (2019). *Drugscriminaliteit in de Rotterdamse haven: aard en aanpak van het fenomeen*. Erasmus Universiteit Rotterdam, Erasmus School of Law. Geraadpleegd van <https://repub.eur.nl/pub/116671>.

P. Stretesky, M. Long & M. Lynch (2013). *The treadmill of crime: Political economy and green criminology*. Routledge.

E. Sutherland (1940), 'White-Collar Criminality'. *American Sociological Review*, 5 (1): 1-12; Nelken, David, (1994), *White-Collar Crime*, Aldershot: Dartmouth.

Tacconi et al. (2016) 'Defining illegal Forest Activities and illegal Logging', in: D. Kleinschmit, S. Mansourian, C. Wildburger & A. Purret (eds.) *Illegal Logging and Related Timber Trade – Dimensions, Drivers, Impacts and Responses*. Vienna: IUFRO, p.23-35.

The Guardian (2016, 18 januari). 'Richest 62 people as wealthy as half of world's population, says Oxfam'. Online: <https://www.theguardian.com/business/2016/jan/18/richest-62-billionaires-wealthy-half-world-population-combined>.

The Guardian (2023, 16 mei). 'US imports of "blood teak" from Myanmar continue despite sanctions'. Online: <https://www.theguardian.com/world/2023/may/16/myanmar-teak-wood-import-sanctions>.

The Guardian (2023, 1 juni). 'Brazilian Amazon at risk of being taken over by mafia, ex-police chief warns'. Online: <https://www.theguardian.com/environment/2023/jun/01/brazil-amazon-crime-dom-phillips-bruno-pereira>.

The Guardian (2023, 26 augustus). 'Growing number of countries consider making ecocide making a crime'. Online: <https://amp-theguardian-com.cdn.ampproject.org/c/s/amp.theguardian.com/environment/2023/aug/26/growing-number-of-countries-consider-making-ecocide-crime>.

S. Tombs & D. Whyte (2020). The Shifting Imaginaries of Corporate Crime, *Journal of White Collar and Corporate Crime*, 1,1, 16-23.

P. Tops & J. Tromp (2020). *Nederland drugsland: de lokroep van het geld, de macht van criminelen, de noodzaak die te breken (en hoe dat dan te doen)*.

E. van der Torre, A. van Wijk, M. Heijkoop, H. de Boer & J. Wolsink (2021). *Mainport in de tweede linie: over sierteelt en ondermijning*. LokaleZaken/Bureau Beke.

S. Tripathi, S.R. Shukla, S. Shashikala & A. Sardar (2016). 'Role of teak and other hardwoods in shipbuilding as evidenced from literature and shipwrecks', *Current Science* 111 (7): 10-2016, p. 1262-1268. Online: https://www.researchgate.net/publication/308984991_HISTORICAL_NOTES_Role_of_teak_and_other_hardwoods_in_shipbuilding_as_evidenced_from_literature_and_shipwrecks.pdf.

Trouw (2007, 15 oktober). 'EU breidt sancties tegen Birma uit'. Online: <https://www.trouw.nl/home/eu-breidt-sancties-tegen-birma-uit~b2f0ae6b/>.

Tubantia (2006, 19 oktober). 'Vier en zes jaar gevangenisstraf voor eigenaren van Eco Brasil'. Online: <https://www.tubantia.nl/achterhoek/vier-en-zes-jaar-gevangenisstraf-voor-eigenaren-van-eco-brasil~ae87abee/>.

D.P. van Uhm & Rick C.C. Nijman (2022) 'The convergence of environmental crime with other serious crimes: Subtypes within the environmental crime continuum'. *European Journal of Criminology* 19 (4) 542-561.

Van Uhm, South & Wyatt (2021) 'Connections between trades and trafficking in wild-life and drugs'. *Trends in Organized Crime* 18 mei 2021.

UNODC (2016) *World Wildlife Crime Report: Trafficking in Protected Species*. United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, Austria

UNODC (2023), *Online World Drug Report 2023 - Latest trends and data analysis*. Online: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023-online-segment.html>; *World Drug Report, Executive Summary*, online: WDR23_Exsum_fin_SP.pdf (unodc.org).

UNODC (2023). *The Nexus between Drugs and Crimes that affect the environment- crime in the Amazon basin*. United Nations Office on Drugs and Crime, Wenen: UNODC, Online: [unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_B3_CH4_Amazon.pdf](https://www.unodc.org/res/WDR-2023/WDR23_B3_CH4_Amazon.pdf).

VN (2023, 24 augustus) *Chief Dadá strijdt voor het Amazonegebied: 'Het bos ins onze moeder'*. Online: <https://www.vn.nl/chief-dada-amazonegebied/?token=YSs2TUlRX-duVGsvR0VGvKx2NW83eWZJWWMza3ZLelI3V3VFbVA1Q05vbz0>.

Vroege Vogels (2006, 5 oktober) *Houtsector doof voor oproep staatssecretaris*, Online: <https://www.bnnvara.nl/vroegevogels/artikelen/houtsector-doof-voor-oproep-staats-secretaris>.

VVNH (2022, 21 juni). *VVNH gedragscode en werkwijze*. VVNH. Online: 220621_VVNH gedragscode en werkwijze_PH.pdf.

Washington Post (2022, 21 november). 'Cutting-edge tech made this tiny country a major exporter of food'. Online: Netherlands is the second-largest exporter of agricultural products - Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/business/interactive/2022/netherlands-agriculture-technology/>.

A. van Wijk, E. van der Torre, G. van Barneveld & J. Wolsink (2020). *Ondermijning op en rond luchthaven Schiphol*. Bureau Beke. Geraadpleegd van <https://bureaubeke.nl/publicaties/ondermijning-op-en-rond-luchthaven-schiphol/>.

K. van Wingerde, K. (2012). *De afschrikking voorbij: Een empirische studie naar afschrikking, generale preventie en regel naleving in de Nederlandse afvalbranche*.

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap

Voorzitter	prof. em. dr. ir. J.B. Terpstra Radboud Universiteit Nijmegen
Leden	mr. drs. C. Bangma Politie, Eenheid Midden-Nederland
	mw. mr. W.M. de Jongste Projectbegeleider Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum Ministerie van Justitie en Veiligheid
	dr. P.P.H.M. Klerks Raadadviseur Parket-Generaal, Openbaar Ministerie
	mr. drs. C. Loef Adviseur Gemeente Amsterdam
	mw. J. Overeem Politie, Eenheid Midden-Nederland
	prof. em. dr. P. van Reenen Van Reenen-Russel Consultancy b.v. Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) Universiteit Utrecht
Secretariaat	Programmabureau Politie & Wetenschap Politieacademie Arnhemseweg 348 7334 AC Apeldoorn
	Postbus 834 7301 BB Apeldoorn www.politieenwetenschap.nl

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap

1. ***Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen***
C.D. van der Vijver, A.J. Meershoek & D.F. Slobbe, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2001
2. ***Bevoegdheden overd(r)acht. Een onderzoek naar delegatie en mandaat van beheersbevoegdheden in de politiepraktijk***
H.B. Winter & N. Struiksma, Pro Facto B.V., Universiteit Groningen, 2002
3. ***Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl***
J. Terpstra, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2002
4. ***Woninginbrekers en zware jongens. Daders vanuit het voormalig Joegoslavië aan het woord***
M. van San, E. Snel & R. Boers, Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2002
5. ***Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongeren en criminaliteit***
F.M.H.M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar, Bureau Driessen, Utrecht, 2002
6. ***Op deugdelijke grondslag. Een explorerende studie naar private forensische accountancy***
J. van Wijk, W. Huisman, T. Feuth & H.G. van de Bunt, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002
7. ***Voorbij de dogmatiek. Publiek-private samenwerking in de veiligheidszorg***
A.B. Hoogenboom & E.R. Muller, COT, Den Haag, 2003
8. ***Hennepteelt in Nederland. Het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding***
F. Bovenkerk, W.I.M. Hogewind, D. Korf & N. Milani, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht, 2003
9. ***Politiekennis in ontwikkeling. Een onderzoek naar het verzamelen en veredelen van informatie voor het Politie Kennis Net***
I. Bakker & C.D. van der Vijver, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2003
- 10a. ***Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen***
C.J.E. In 't Velt, W.Ph. Stöl, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck & M. de Vries, NPA-Politie Onderwijs- en Kenniscentrum, LSOP, Apeldoorn, 2003
- 10b. ***Geweldige informatie? Onderzoek naar de informatiehuishouding van geweldsmeldingen bij de politie***
R. van Overbeeke, O. Nauta, A. Beerepoot, S. Flight & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam, 2003
11. ***Blauwe Bazen. Het leiderschap van korpschefs***
R.A. Boin, P. 't Hart & E.J. van der Torre, Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2003
12. ***Over de grens. Een verkenning van projecten voor probleemjeugd in Duitsland, Engeland en Zweden***

- I. van Leiden, G. Verhagen & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2003
13. ***Integriteit in het dagelijkse politiewerk. Meningen en ervaringen van politiemensen***
J. Naeyé, L.W.J.C. Huberts, C. van Zweden, V. Busato & B. Berger, Centrum voor Politiewetenschappen, VU Amsterdam, 2004
 14. ***Politiestraatwerk in Nederland. Noodhulp en gebiedswerk: inhoud, samenhang, verandering en sturing***
W. Ph. Stol, A. Ph. van Wijk, G. Vogel, B. Foederer & L. van Heel, Nederlandse Politieacademie, Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2004
 15. ***De kern van de taak. Kerncompetenties van de politie als criterium voor de afbakening van kerntaken in de praktijk***
A. Mein, A. Schutte & A. van Sluis, ES&E, Den Haag, 2004
 16. ***Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit. Hedendaagse integriteitsdilemma's van advocaten en notarissen***
F. Lankhorst & J.M. Nelen, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Sectie Criminologie, Amsterdam, 2004
 17. ***Paradoxaal Politiebestel. Burgemeesters, Openbaar Ministerie en Politiechefs over de sturing van de politie***
L.W.J.C. Huberts, S. Verberk, K. Lasthuizen & J.H.J. van den Heuvel, Vrije Universiteit Amsterdam/B&A Groep, 's-Gravenhage, 2004
 18. ***Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel***
A.C. Spapens & M.Y. Bruinsma, IVA, Tilburg, 2004
 19. ***Samenwerking en netwerken in de lokale veiligheidszorg***
J. Terpstra & R. Kouwenhoven, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2004
 20. ***Uit balans: politie en bestel in de knel. State-of-the-art: bundeling van kennis en inzicht***
H.G. van de Bunt, A.B. Hoogenboom, L.W.J.C. Huberts, E.R. Muller, J. Terpstra, C.D. van der Vijver & C. Wiebrens, 2004 Redactie: G.C.K. Vlek, C. Bangma, C. Loef & E.R. Muller
 21. ***Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek***
H. Beunders & E.R. Muller, Erasmus Universiteit Rotterdam/COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Leiden, 2005 (2e druk 2009)
 22. ***Integriteit van de politie. State-of-the-art: wat we weten op basis van Nederlands onderzoek***
L.W.J.C. Huberts & J. Naeyé, Centrum voor Politie- en Veiligheidswetenschappen/ Vrije Universiteit, Amsterdam, 2005
 23. ***De sociale organisatie van mensensmokkel***
R. Staring, G. Engbersen, H. Moerland, N. de Lange, D. Verburg, E. Vermeulen & A. Weltevrede; m.m.v. E. Heyl, N. Hoek, L. Jacobs, M. Kanis & W. van Vliet, Erasmus Universiteit Rotterdam: Criminologie – Sociologie – Risbo, 2005
 24. ***In elkaars verlengde? Publieke en private speurders in Nederland en België***
U. Rosenthal, L. Schaap J.C. van Riessen, P. Ponsaers & A.H.S. Verhage, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Universiteit Gent, 2005
 25. ***De strafrechtelijke rechtshulpverlening van Nederland aan de lidstaten van de Europese Unie. De politieke discussie, het juridische kader, de landelijke organisatie en de feitelijke werking***
C.J.C.F. Fijnaut, A.C. Spapens & D. van Daele, Universiteit van Tilburg, Vakgroep Strafrechtwetenschappen, 2005
 26. ***Niet zonder slag of stoot. De geweldsbevoegdheid en doorzettingskracht van de Nederlandse politie***
J. Naeyé, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005

-
27. ***Preventief fouilleren. Een analyse van het proces en de externe effecten in tien gemeenten***
E.J. van der Torre & H.B. Ferwerda, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/
Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
28. ***Zedenmisdriven in Nederland. Aangiften- en verdachtenanalyses op basis van HKS-gegevens***
A.Ph. van Wijk, S.R.F. Mali, R.A.R. Bullens, L. Prins & P.P.H.M. Klerks, Politieacademie Onderzoeks-
groep, Apeldoorn, Vrije Universiteit Amsterdam. KLPD, 2005
29. ***Groepszedenmisdriven onder minderjarigen. Een analyse van een Rotterdamse casus***
I. van Leiden & J. Jakobs, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
30. ***Omgaan met conflictsituaties: op zoek naar goede werkwijzen bij de politie***
O. Adang, N. Kop, H.B. Ferwerda, J. Heijnemans, W. Olde Nordkamp, P. de Paauw & K. van Woerkom,
Onderzoeksgroep Politieacademie, Apeldoorn/Advies en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
31. ***De strategische analyse van harddrugsscenes. Hoofddlijnen voor politie en beleid***
E.J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2006
- 32a. ***Cijfers en stakeholders. Prestatiesturing en de gevolgen voor de maatschappelijke en politiekbestuurlijke
relaties van de politie***
A. van Sluis, L. Cachet, L. de Jong, C. Nieuwenhuyzen & A. Ringeling, Centre for Local Democracy,
Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006
- 32b. ***Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie***
A.B. Hoogenboom, Nivra-Nyenrode, Breukelen, 2006
- 32c. ***Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en
uitvoering van het politiewerk***
M.P.C.M. Jochoms, F. van der Laan, W. Landman, P.S. Nijmeijer & A. Sey, Politieacademie, Apeldoorn/
Twynstra Gudde, Amersfoort/Universiteit van Amsterdam, 2006
33. ***Het nieuwe bedrijfsmatig denken bij de politie. Analyse van een culturele formatie in ontwikkeling***
J. Terpstra & W. Trommel, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit
Twente, 2006
34. ***De legitimiteit van de politie onder druk? Beschouwingen over grondslagen en ontwikkelingen van
legitimiteit en legitimiteitstoekenning***
Bundel onder redactie van C.D. van der Vijver & G.C.K. Vlek, IPIT Instituut voor Maatschappelijke
Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente/Politie & Wetenschap, 2006
35. ***Naar beginselen van behoorlijke politiezorg***
M.J. Dubelaar, E.R. Muller & C.P.M. Cleiren, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universteit Leiden, 2006
- 36a. ***Asielmigratie en criminaliteit***
J. de Boom, G. Engbersen & A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam,
2006
- 36b. ***Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers***
M. Althoff & W.J.M. de Haan, m.m.v. S. Miedema, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit der
Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen, 2006
- 36c. ***'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocdeerde asielzoekers en criminaliteit***
A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam; Amsterdamse School voor
Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
37. ***Positie en expertise van de allochtone politiemedewerker***
J. Broekhuizen, J. Raven & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, Utrecht, 2007
38. ***Lokale politiechefs. Het middenkader van de basispolitiezorg***

- E. J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2007
39. *Niet verschenen*
40. *Conflict op straat: strijden of mijden? Marokkaanse en Antilliaanse jongeren in interactie met de politie*
N. Kop, Martin Euwema, m.m.v. H.B. Ferwerda, E. Giebels, W. Olde Nordkamp & P. de Pauw, Politieacademie, Apeldoorn, Universiteit Utrecht, 2007
41. *Opsporing onder druk*
C. Liedenbaum & M. Kruijsen, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
42. *Symbolen van orde en wanorde. Broken windows policing en de bestrijding van overlast en buurtverval*
B. van Stokkom, Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008
43. *Verkeershandhaving: prestaties leveren, problemen aanpakken*
G. Meershoek & M. Krommendijk, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
44. *De frontlinie van opsporing en handhaving. Stelselmatige bedreigingen door burgers als contrastrategie*
M.J.G. Jacobs, M.Y. Bruinsma & J.W.M.J. van Poppel, IVA Tilburg, 2008
- 45a. *'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel A: Politiegeweld in de basispolitiezorg*
R. Bleijendaal, J. Naeyé, P. Chattellon & G. Drenth, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45b. *'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel B: Sturing en toetsing van de politieke geweldsbevoegdheid*
G. Drenth, J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45c. *Agressie en geweld tegen politiemensen. Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten*
J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45d. *Belediging en bedreiging van politiemensen*
J. Naeyé, m.m.v. M. Bakker & C. Grijzen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2009
- 45e. *Uitgangspunten voor politioptreden in agressie- en geweldssituaties*
J. Naeyé, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
46. *Wijkagenten en hun dagelijks werk. Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk*
J. Terpstra, 2008
47. *Bijzonder zijn ze allemaal! Vergelijkend onderzoek naar reguliere en bijzondere opsporing*
W. Faber, A.A.A. van Nunen & C. la Roi, Faber Organisatievernieuwing, Oss, 2009
48. *Gouden bergen. Een verkennend onderzoek naar Nigeriaanse 419-fraude: achtergronden, dadenkenmerken en aanpak*
Y.M.M. Schoenmakers, E. de Vries Robbé & A.Ph. van Wijk, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2009
49. *Het betwiste politiebestel. Een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van het politiebestel in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Engeland & Wales*
A. Cachet, A. van Sluis, Th. Jochoms, A. Sey & A. Ringeling, Erasmus Universiteit Rotterdam/Politieacademie, Apeldoorn/Korps landelijke politiediensten, Driebergen, 2009
50. *Leven met bedreiging. Achtergronden bij aangiften van bedreiging van burgers*
B. Bieleman, W.J.M. de Haan, J.A. Nijboer & N. Tromp, Intraval & Rijksuniversiteit Groningen, 2010
- 51a. *Het publieke belang bij private preventie. Een economische analyse van inbraakpreventiebeleid*
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2009

-
- 51b. ***Het effect van langdurige opsluiting van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid***
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2010
52. ***Lokale politiek over politie***
T.B.W.M. van der Torre-Eilert, H. Bergsma & M.J. van Duin, met medewerking van R. Eilert, LokaleZaken, Rotterdam, 2010
- 53a. ***Trainen onder stress. Effecten op de schietvaardigheid van politieambtenaren***
R.R.D. Oudejans, A. Nieuwenhuys & G.P.T. Willemsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
- 53b. ***Schieten of niet schieten? Effecten van stress op schietbeslissingen van politieambtenaren***
A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2012
- 53c. ***Politievaardigheden onder stress. Het optimaliseren van aanhouding en zelfverdediging in de praktijk***
P.G. Renden, A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 53d. ***Effectief omgaan met acute stress. Effecten van aanleg en trainingservaring op de schietprestatie onder druk***
A. Landman, A. Nieuwenhuys & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
54. ***Politie en publiek. Een onderzoek naar de communicatievormen tussen burgers en blauw***
H.J.G. Beunders, M.D. Abraham, A.G. van Dijk & A.J.E. van Hoek, DSP-groep, Amsterdam/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2011
55. ***Managing collective violence around public events: an international comparison***
O.M.J. Adang with cooperation from: S.E. Bierman, E.B. Brown, J. Dietermann, C. Putz, M. Schreiber, R. van der Wal, J. Zeitner, Police Science & Research Programme, Apeldoorn, 2011
56. ***Stads- en regioscan in de grootste Brabantse gemeenten. De achtergronden van onveilige GVI-scores***
B.M.W.A. Beke, E.J. van der Torre, M.J. van Duin, COT, Den Haag; LokaleZaken, Rotterdam & Beke Advies, Arnhem, 2011
57. ***De mythe ontrafeld? Wat we weten over een goed politieleiderschap***
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
58. ***Proactief handhaven en gelijk behandelen***
J. Svensson, H. Sollie & S. Saharso, Vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid, Institute of Governance Studies, Universiteit Twente, Enschede, 2011
- 59a. ***De sterkte van de arm: feiten en mythes***
J.H. Haagsma, T.M. Rumke, I. Smits, E. van der Veer & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
- 59b. ***Blauw, hier en daar. Onderzoek naar de sterkte van de politie in Nederland, België, Denemarken, Engeland & Wales en Nordrhein-Westfalen***
J.H. Haagsma, I. Smits, H. Waarsing & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
60. ***De nachtdienst 'verlicht'***
M.C.M. Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
61. ***Opsporing Verzocht. Een quasi-experimentele studie naar de bijdrage van het programma Opsporing Verzocht aan de oplossing van delicten***
J.G. van Erp, F. van Gastel & H.D. Webbink, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2012
62. ***Jeugdige zedendelinquenten en recidive. Een onderzoek bij jeugdige zedendelinquenten naar de voorspellende waarde van psychiatrische stoornissen en psychosociale problemen voor (zedes)recidive***
C. Boonmann, L.M.C. Nauta-Jansen, L.A. 't Hart-Kerkhoffs, Th.A.H. Doreleijers & R.R.J.M. Vermeiren, VUmc De Basculé, Duivendrecht, 2012

63. ***Hoe een angsthaas een jokkebrok herkent***
J. Jolij, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
64. ***Politie en sociale media. Van hype naar onderbouwde keuzen***
A. Meijer, S. Grimmelhuijsen, D. Fictorie, M. Thaens, P. Siep, Universiteit Utrecht, Center for Public Innovation, Rotterdam, 2013
65. ***Wapengebruik. Van inzicht in modus operandi naar een effectieve aanpak***
M.S. de Vries, Universiteit Twente, Enschede, 2013
66. ***Politieverhalen. Een etnografie van een belangrijk aspect van politieculturen***
M.J. van Hulst, Tilburg University, Tilburg, 2013
67. ***Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap***
E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
68. ***Driehoeken: overleg en verhoudingen. Van lokaal tot nationaal***
E.J. van der Torre & T.B.W.M. van der Torre-Eilert, m.m.v. E. Bervoets & D. Keijzer, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
69. ***Overvallen vanuit daderperspectief. Situationele aspecten van gewelddadige, niet-gewelddadige en afgeblazen overvallen***
W. Bernasco, M.R. Lindegaard & S. Jacques, NSCR, Amsterdam, 2013
70. ***Geweld tegen de politie. De rol van mentale processen van de politieambtenaar***
L. van Reemst, T. Fischer & B. Zwirs, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
71. ***Vertrouwen in de politie: trends en verklaringen***
L. van der Veer, A. van Sluis, S. Van de Walle & A. Ringeling, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
72. ***Mobiel banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland***
D. Siegel, i.s.m. R. Koenraadt, D. Lyubenova, N. Sovre & A. Troscianczuk, Universiteit Utrecht, 2013
73. ***De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar. De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden***
F.M.H.M. Driessen, F. Duursma & J. Broekhuizen, Bureau Driessen, Utrecht, 2014
74. ***Speciaal blauw. Verschijningsvormen en overwegingen van specialisatie en despecialisatie binnen de Nederlandse politieorganisatie***
R.J. Morée, W. Landman & A.C. Bos, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2014
75. ***Gevangene van het verleden. Crisissituaties na de terugkeer van zedendelinquenten in de samenleving***
M.H. Boone, H.G. van de Bunt & D. Spiegel, m.m.v. K. van de Ven, Erasmus Universiteit, Rotterdam, Universiteit Utrecht, 2014
76. ***Brandstichters onder vuur. Een empirisch onderzoek naar zaken van brandstichting en hun daders***
L. Dalhuisen & F. Koenraadt, Universiteit Utrecht, 2014
77. ***Van stadswacht naar nieuwe gemeentepolitie? Gemeentelijk toezicht en handhaving in de openbare ruimte***
T. Eikenaar & B. van Stokkom, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
78. ***Politiemensen over het strafrecht***
J. Kort, M.I. Fedorova & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
79. ***Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren***
M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Konter & M. de Boer, NSCR, Amsterdam, 2015

-
80. *De mentale gesteldheid van de familierechercheur. Een onderzoek naar werkgerelateerde stress en secundaire posttraumatische groei binnen een bijzondere groep politieambtenaren*
L.J.A. Bollen, M.C. Saan, M.J.J. Kunst, B.W.C. Zwirs & K.F. Kuipers, Universiteit Leiden, 2015
 81. *Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische exgedetineerden*
D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht, 2015
 82. *Dat heeft iemand anders gedaan! Een studie naar slachtofferschap en modus operandi van identiteitsfraude in Nederland*
L. Paulissen & J. van Wilsem, Universiteit Leiden, 2015
 83. *Demonstratieve kampementen*
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
 84. *Private ordebewaarders bij betogingen*
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
 85. *Spelen met weerbaarheid. Belemmerende patronen en doorbrekende handelingsperspectieven bij het ontwikkelen van basisteams*
W. Landman, R. Kouwenhoven & M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2015
 86. *'Onnodige' bureaucratie binnen het basispolitiewerk. Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel*
J. Kort & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2015
 87. *Politie en GHB-problematiek op het platteland*
T. Nabben & D.J. Korf, Universiteit van Amsterdam, 2016
 88. *Basisteams in de Nationale Politie. Organisatie, taakuitvoering en gebiedsgebonden werk*
J. Terpstra, I. van Duijneveldt, T. Eikenaar, T. Havinga & B. van Stokkom, Radboud Universiteit Nijmegen, 2016
 89. *Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal*
A. Vredevelde, L. Kesteloo & P.J. van Koppen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2016
 90. *Overvallen in beeld. Gedrag van daders, slachtoffers en omstanders*
M.R. Lindegaard, W. Bernasco & T. de Vries, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2016
 91. *Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden*
W. Landman & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
 92. *VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk*
R. Salet & J. Terpstra, m.m.v. P. Frielink, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017
 93. *De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk. Een internationaal literatuuronderzoek*
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2017
 - 93A. *Focus. Evaluatie pilot bodycams Politie Eenheid Amsterdam 2017-2018*
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
 - 93b. *Evaluatie bodycams Landelijke Eenheid; Proeftuin bodycams Dienst Infrastructuur 2018*
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
 94. *Criminele families in Noord-Brabant. Een verkenning van generatie-effecten in de georganiseerde misdaad*
H. Moors & T. Spapens, EMMA, Den Haag; Tilburg University, Tilburg, 2017

- 94a. ***Interveniëren in criminele families***
A. Boer, R. Ceulen, H. Moors, T. Spapens, EMMA/Tilburg University, 2020
95. ***Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken***
W.J. Verhoeven & E. Duinhof, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2017
96. ***Van meerdere markten thuis? Overlap in markten van zware en georganiseerde misdaad en de consequenties voor de opsporing***
T. Spapens, m.m.v. M. Bruinsma, Tilburg University, Tilburg, 2017
97. ***Horen, zien en zwijgen. Opsporing in dorpen en stadsbuurten met een gesloten leefgemeenschap***
E. Bervoets & M. Bruinsma, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2017
98. ***Geweld tegen hulpverleners in de psychiatrie. Aard, omvang en aangifte bij de politie***
J.M. Harte, I. van Houwelingen & M.E. van Leeuwen, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
99. ***Geëiste en opgelegde straffen bij de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde criminaliteit. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit***
C.G. van Wingerde & H.G. van de Bunt, Erasmus School of Law, Rotterdam, 2017
100. ***Doorgroeiers in de misdaad. De criminele carrières en achtergrondkenmerken van jonge daders van een zwaar delict***
V. van Koppen, V. van der Geest & E.R. Kleemans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
101. ***Profielen van Nederlandse outlawbikers en Nederlandse outlawbikerclubs***
A. Blokland, W. van der Leest & M. Soudijn (m.m.v. E. Kleinheerenbrink & I. van Die), Leiden Law School, Leiden, 2017
102. ***Verdachten van terrorisme in beeld. Achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten***
F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2018
103. ***Burgemeesters in cyberspace. Handhaving van de openbare orde door bestuurlijke maatregelen in een digitale wereld***
W. Bantema, S.M.A. Twickler, S.A.J. Munneke, M. Duchateau & W.Ph. Stol, NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden; Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2018
104. ***Een bittere pil. Het fenomeen en de aanpak van illegale medicijnenhandel***
I. van Leiden, A. Lenders & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2018
105. ***Vastzitten zonder straf. Over in verzekeringstellingen en schadevergoedingen op basis van artikel 89 Sv***
P. Kruize & P. Gruter, Bureau Ateno, Amsterdam, 2018
106. ***'Ik hou het hier wel uit, hoor'. Mentale weerbaarheid binnen de districtsrecherche***
H. Sollie, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2018
107. ***Bestuurlijke bevoegdheden, politie en de lokale aanpak van onveiligheid***
R. Salet & H. Sackers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
108. ***Politie en actief burgerschap: een veilig verbond? Een onderzoek naar samenwerking, controle en (neven)effecten***
V. Lub & T. de Leeuw, m.m.v. A.S. Leerkes & R.J. Kleinhans, Bureau voor Sociale Argumentatie, Rotterdam; Erasmus Universiteit, Rotterdam; Bureau voor Maatschappij, Veiligheid & Deviantie, Rotterdam, 2019
109. ***Wijkagenten en veranderingen in hun dagelijks werk. Verslag van een onderzoek***
J. Terpstra, m.m.v. A. Evers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019

-
110. ***Naar een efficiëntere noodhulp? Een verkennend actieonderzoek***
A. Scholtens & I. Helsloot, m.m.v. S. Kraaijenbrink, J. Vlagsma, M. Jürgens, D. Mouris & M. Eising, Crisislab, Renswoude, 2019
111. ***Bestrijding van Outlaw Motorcycle Gangs. Een rechtsvergelijkende studie naar de aanpak van onrechtmatige organisaties in rechtsstatelijk perspectief.***
J. Koornstra, B. Roorda, M. Vols & J.G. Brouwer, Rijksuniversiteit Groningen, 2019
112. ***Politiestraatgezag en (on)gehoorzaam burgergedrag***
A. Scholtens, M. Helsloot, I. Helsloot, Crisislab, Renswoude, 2019
113. ***Verkeershandhaving op Nederlandse autosnelwegen; Evaluatie van de werkwijze van het Team EVT, de effecten en de acceptatie van politiecontroles***
Ch. Goldenbeld, A. Stelling-Kończak, S. van der Kint, SWOV, Den Haag, 2019
114. ***Virtual reality als onderzoeksmethode om inbrekers te doorgronden***
I. van Sintemaartensdijk, J.L. van Gelder, P.A.M. van Lange, M. Otte, J.W. van Prooijen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019
115. ***Wanneer blaffende honden bijten. Een vergelijking tussen fataal en niet-fataal huiselijk geweld***
P. Aarten, C. Boelema Robertus, L. Alink, M. Liem, Universiteit Leiden, 2020
116. ***Kijk naar het systeem. Begrijpen en beïnvloeden van opsporingspraktijken***
W. Landman, R. Kouwenhoven, M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2020
117. ***Verbeelding in de verhoorkamer. De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding***
W.J. Verhoeven, G. Vanderveen, L. van Dillen, S. Kruit, Erasmus Universiteit, Universiteit Leiden, 2020
118. ***Met gepast geweld. Politiegeweld in Nederland in 2016***
M. Kuin, F. Kriek, J. Timmer, m.m.v. Y. Bleeker en E. Verbeek, Regioplan, Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam, 2020
119. ***De rol van bodycambeelden in de opsporing en bewijsvoering***
A. Vredeveltd, L. Kesteloo, A. Hildebrandt, Vrije Universiteit Amsterdam, 2020
120. ***Slachtoffer van onlinecriminaliteit, wat nu?***
S.G.A. van de Weijer, E.R. Leukfeldt, S. van der Zee, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2020
121. ***Een alternatief voor jeugdige hackers? Plan- en procesevaluatie van Hack_Right***
J.A.M. Schiks, M.S. van 't Hoff-de Goede, E.R. Leukfeldt. De Haagse Hogeschool, Centre of Expertise Cybersecurity, Den Haag; Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2021
122. ***Criminaliteit en huiselijk geweld: twee kanten van dezelfde medaille? De relatie tussen criminaliteit en huiselijk geweld***
S. van Deuren, J. Kroese, M. van Dijk, V. Eichelsheim, A. Blokland, S. van de Weijer. Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2021
123. ***Oververtegenwoordiging verder ontcijferd. Een kwantitatief onderzoek naar sociale verschillen in verdenkingskans en zelfgerapporteerd crimineel gedrag onder jongeren in Nederland***
W. Bezemer, A. Leerkes. Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2021
124. ***Gebiedsgebonden politiewerk in ontwikkeling. Onderzoek naar basisteams in een digitale en superdiverse samenleving***
J. Terpstra, R. Salet, I. van Duijneveldt, T. Havinga, Radboud Universiteit 2021
125. ***Slimme(re) opsporing. Een verslag van de ontwikkeling en pogingen tot implementatie van een handreiking voor efficiënte opsporing door de politie***

-
- I. Helsloot, P. van Lochem, C. Kijne, Crisislab, Renswoude 2022
- 126** *Politiewerk op het web. Een verkennend onderzoek naar online gegevensvergaring door de politie*
 Wouter Landman, Sanne Groothuis, Twijnstra Gudde, Amersfoort, 2022
- 127** *Living apart together? Publiek-private relaties in de bestrijding van interne financieel-economische criminaliteit*
 Dr. C.A. Meerts, Prof. dr. mr. W. Huisman, Prof. dr. E.R. Kleemans, m.m.v. M. van Straten, MSc, VU-Universiteit, Amsterdam, 2022
- 128** *Politiestraatwerk onder corona. Verbinding tussen landelijk beleid en lokale gemeenschap*
 Wouter Stol, Litska Strikwerda, Saskia Westers, Wendy Schreurs, NHL Stenden Hogeschool, 2023
- 129** *Moreel kompas*
 Anton van Wijk, Marjan Olfers, Mark van Vugt, Ard Barends, Juno van Esseveldt, Den Haag, 2023
- 130** *Liquidaties in Nederland. Ontwikkelingen & achtergronden van schutters en andere betrokkenen*
 Sheila Adjiembaks, Frank Boerman, Robby Roks, Ewout Stoffers, RIEC Midden-Nederland, onderzoeksbureau ESSA Research, Erasmus Universiteit Rotterdam, Landelijke Eenheid Nationale Politie, 2023